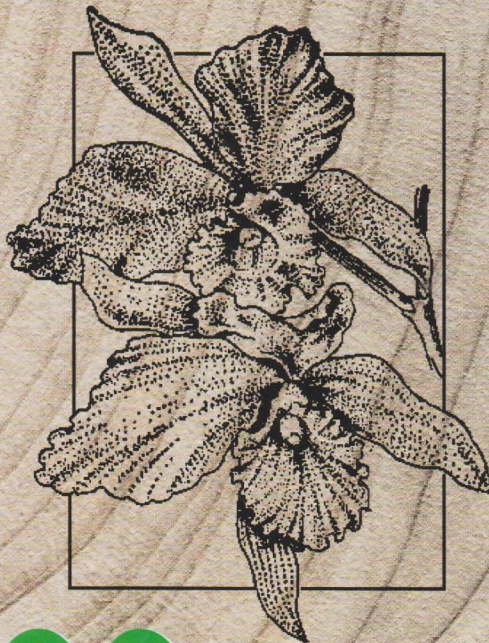
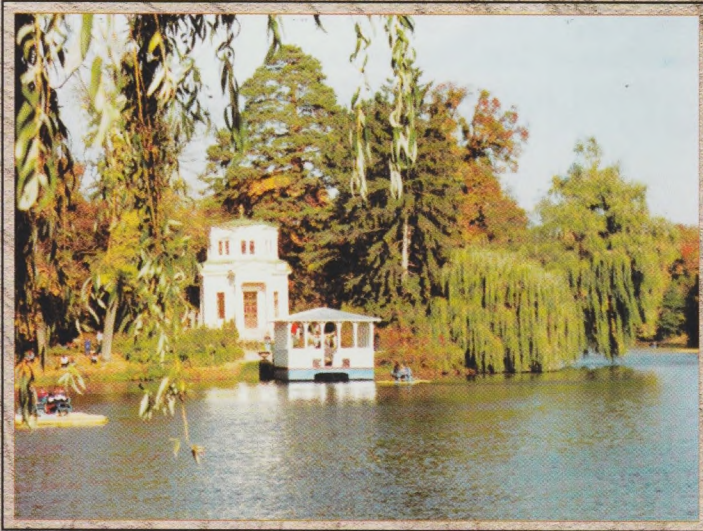

Plant
introduction

ISSN
1605-6574

Інтродукція

Журнал

2/2000

НАУКОВА ДУМКА

Т.М.ЧЕРЕВЧЕНКО (головний редактор), П.А.МОРОЗ (заступник гол. редактора), П.Є.БУЛАХ (відповідальний секретар), С.І.КУЗНЕЦОВ, В.Г.СОБКО, С.В.КЛИМЕНКО, В.І.МЕЛЬНИК, Л.І.БУЮН, Г.М.МУЗИЧУК, А.П.ЛЕБЕДА, Н.О.ДЕНИСЬЄВСЬКА (секретар), Д.В.ДУБИНА, О.А.КАЛІНІЧЕНКО, І.С.КОСЕНКО, Л.П.МОРДАТЕНКО, О.О.ІЛЬЄНКО, Г.Т.ГРЕВЦОВА, В.В.КАПУСТЯН, І.П.ГОРНИЦЬКА, О.З.ГЛУХОВ, А.Ю.МАЗУР, А.І.ЛІЩУК, В.І.МИТРОФАНОВ, О.С.ДЕМІДОВ (Росія), Є.ПУХАЛЬСЬКІ (Польща), ПІТЕР ВАЙС ДЖЕКСОН (Англія)

Україна, 01014 Київ, вул. Тимірязєвська, 1
НБС НАН України

294-95-08

T.M.CHEREVCHENKO (Editor-in-Chief), P.A.MOROZ (Associate Editor), P.E.BULAKH (Managing Editor), S.I.KUZNETSOV, V.G.SOBKO, S.V.KLIMENKO, V.I.MELNIK, L.I.BUYUN, G.M.MUZYCHUK, A.P.LEBEDA, N.O.DENISYEVSKA (Secretary), D.V.DUBINA, O.A.KALINICHENKO, I.S.KOSENKO, L.P.MORDATENKO, O.O.ILYENKO, G.T.GREVTSOVA, V.V.KAPUSTYAN, I.P.GORNYTSKA, O.Z.GLUKHOV, A.Yu.MAZUR, A.I.LISHCHUK, V.I.MITROFANOV, O.S.DEMIDOV (Russia), E.PUHALSKY (Poland), WYSE JACKSON PETER S. (England)

National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine, 1, Timiryazevska Str., Kyiv, 01014, Ukraine

294-95-08

Затверджено до друку вченою радою Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України (протокол № 13 від 27 жовтня 1999 р.)

ЗАСНОВНИКИ

Національна академія наук України, Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України, Дендрологічний парк "Софіївка" НАН України, Державний дендрологічний парк "Олександрія" НАН України, Державний дендрологічний парк "Тростянець" НАН України

Редакція медико-біологічної, хімічної та геологічної літератури

Редактор Л.В. СИВАЙ

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації. Серія KB № 3767

Друкується за постановою редакційної колегії журналу

Рожевий павільйон, дендропарк "Софіївка"

© Дизайн видавництва "Наукова думка", 2000

Художнє оформлення М.А. ПАНАСЮК
Художній редактор І.П. САВИЦЬКА
Технічний редактор Т.М. ШЕНДЕРОВИЧ
Коректор Л.Г. БУЗІАШВІЛІ
Оператори М.А. КРАВЧЕНКО
Комп'ютерна верстка Н.О. ЗРАЗЮК

Здано до набору 10.12.2000. Підп. до друку 09.04.2001. Формат 84×108/16. Гарн. Прагматика. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 14,28. Ум. фарбо-відб. 15,33. Обл.-вид. арк. 13,86. Тираж 200 прим. Зам. 1-1577

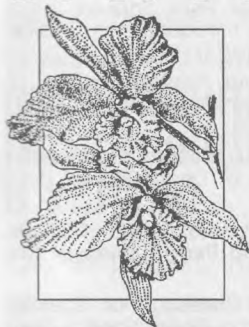
Оригінал-макет підготовлено у видавництві "Наукова думка". Україна, 01601 Київ 4, вул. Терещенківська, 3.

АТ "Віпол". 03151 Київ, вул. Волинська, 60

Інтродукція РОСЛИН

Plant introduction

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

2·2000

Заснований у 1999 р.
Виходить 4 рази на рік

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА

ЗМІСТ

Старовинні парки: історія створення та перспективи розвитку

ЧЕРЕВЧЕНКО Т.М., ЧУВІКІНА Н.В. Старовинні парки — першоджерела інтродукції тропічних і субтропічних рослин в Україні

КУЗНЕЦОВ С.И. Хвойные в старинных парках Лесостепи Украины: история, современное состояние, перспективы

КОСЕНКО І.С. Матеріалізація образів Гомерової "Одіссеї" в паркових композиціях "Софіївки" як вершина геніальності Людвіга Метцеля

КЛИМЕНКО Ю.О. Історія та сучасний стан деяких магнатських резиденцій XVIII—XIX ст. в Лісо-степу України

ЧЕРНЯК В.М. Магнатські парки Волино-Поділля XVIII—XIX ст., їх збереження та охорона

ОРЛОВСКИЙ В.К. Защита и восстановление паркового комплекса дендропарка "Веселые Боковеньки"

ГАВРИЛЕНКО В.С., ГАВРИЛЕНКО Н.О., РУБЦОВ А.Ф. Парки сім'ї Фальц-Фейнів. Їх внесок у зелене будівництво Північного Причорномор'я

ЧЕРНЕЦЬКИЙ Є.А., МОРДАТЕНКО Л.П. Біла Церква. Браницькі. "Олександрія"

КРИВОШЕЯ І.І. Князі Чарторійські в Україні: сторінки історії (до XVII ст.)

КЛИМЕНКО А.В. Родинні зв'язки між власниками Печерського, Раївського, Антонінського, Новоселицького, Немирівського і Тальнівського парків

CONTENTS

Old Parks: the Foundation History and Development Prospects

3 CHEREVCHENKO T.M., CHUVIKINA N.V. Old Gardens as Primary Sources of Introduction of Tropical and Subtropical Plants into Ukraine

11 KUZNETSOV S.I. Conifers in Old Parks in the Forest Steppe of Ukraine: history, modern situation, perspectives

16 KOSENKO I.S. The Incarnation of Homer's *Odyssey* images in Park Compositions of Sofiivka as a Culmination of Metcel's Genius

22 KLIMENKO Yu.O. History and Present Condition of Some Magnate's Residences of the 18—19th centuries Situated in the Forest-Steppe Zone of Ukraine

34 CHERNYAK V.M. The Magnate's Parks of Volyn-Podillya (Ukraine) in the 18—19th centuries, Their Preservation and Protection

38 ORLOVSKIY V.K. Conservation and Restoration of the Park Complex of Dendropark *Veseli Bokovenky*

42 HAVRILENKO V.S., HAVRILENKO N.O., RUBTSOV A.F. Falz-Fein Family's Parks. Their Contribution to the Green Project of the Northern Black Sea Area

45 TCHERNETSKIY E.A., MORDATENKO L.P. Bila Tserkva. Branyckys. *Alexandria*

51 KRYVOSHEYA I.I. The Princes Chartoryiskys in Ukraine: Glimpses of the History (before the 17th century)

54 KLIMENKO A.V. Family Relations of the Owners of Parks in Pechera, Rai, Antoniny, Novoselitsa, Nemirov and Talne

ЧОРНА Г.А. Водойми парків — пам'яток садово-паркового мистецтва Правобережного Лісостепу України

Практичні аспекти інтродукції рослин і зелене будівництво

КОСЕНКО І.С. Дендропарк "Софіївка" як центр інтродукції видів роду *Corylus* L. в Україні

ГРЕВЦОВА Г.Т., КОЛЕСНИК В.І. Особливості композиційного використання представників роду *Cotoneaster* (Medic.) Bauhin у садово-паркових ландшафтах

ГОЛУБ В.М. Особливості формування декоративних композицій у водоймах дендропарку "Софіївка"

ПОНОМАРЕНКО В.О. Декоративні форми роду *Juniperus* L. у дендропарку "Софіївка" НАН України

КОЗЛОВ В.Г. Формування колекції видів і культурварів бука в дендропарку "Софіївка" НАН України

ІЩУК Л.П. Використання видів і форм *Carpinus* L. у зеленому будівництві

ТРОФИМЕНКО Н.М. Представники родини *Rosaceae* Juss. для оптимізації садово-паркових ландшафтів Полісся та Лісостепу України

ГРАБОВИЙ В.М. Інтродукція видів роду платан (*Platanus* L.) у парках і ботанічних закладах України

КУЛІШ В.В., КЛИМЧУК М.М. Підсумки інтродукції деревних екзотів родини *Rosaceae* Juss. у ботанічному саду Прикарпатського університету ім. В.Стефаника

СИДОРУК Т.М. Трав'яниста флора та рослинність дендропарку "Софіївка" НАН України

ШВЕЦЬ Т.А. Історичні аспекти інтродукції видів роду *Iris* L. в Україні та перспективи їх використання в озелененні

ЩЕРБИНА М.О., ПЕТРОВА Л.М. Рідкісні деревні рослини в колекції ботанічного саду Львівського національного університету ім. І. Франка

Біологічні особливості інтродукованих рослин

ЛІТВІНЕНКО С.Г., ТЕРМЕНА Б.К. Оцінка плодоношення покритонасінних деревних інтродуцентів Атлантично-Північноамериканської флористичної області в умовах Північної Буковини

СОБЧЕНКО В.Ф. Вегетативне розмноження декоративних форм *Ulmus* L. і *Acer* L. у дендропарку "Софіївка" НАН України

МУЗИКА Г.І. Сезонний ритм розвитку інтродукованих жимолостей у дендропарку "Софіївка" НАН України

ВЕГЕРА Л.В. Сучасні ареали культивованих рододендронів як показник їх екологічної пластичності

ВІТЕНКО В.А. Порівняння росту та розвитку *Maclura pomifera* (Raf.) Schneid. у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України та Синицькому дендрарії Уманського лісництва методом моделювання

КОЛДАР Л.А. Біологічні особливості насіння *Securinega suffruticosa* (Pall.) Rehd. в умовах Правобережного Лісостепу України

РУРА С.В., ОПАНАСЕНКО В.Ф. Состояние покоя у жимолостей, интродуцированных в степную зону Правобережной Украины

59 CHORNA G.A. Reservoirs of Parks — Monuments of Garden Park Art of the Right-Bank Forest Steppe of Ukraine

Practical Aspects of Plants Introduction and Landscape Architecture

61 KOSENKO I.S. Dendrological Park *Sofiivka*, as a Centre of *Corylus* L. Species Introduction in Ukraine

69 GREVTSOVA G.G., KOLESNYK V.I. Peculiarities of Compositional Use of Some Representatives of *Cotoneaster* (Medic.) Bauhin Genus in the Landscapes of Parks and Gardens

74 GOLUB V.N. Formation Peculiarities of Ornamental Compositions in Reservoirs of Dendrological Park *Sofiivka*

78 PONOMARENKO V.O. Ornamental Forms of Genus *Juniperus* L. in Dendrological Park *Sofiivka* of the NAS of Ukraine

84 KOZLOV V.H. Forming the Collection of Species and Cultivars of Beech in the Dendrological Park *Sofiivka* of the NAS of Ukraine

88 ISHCHUK L.P. The Use of Species and Forms of *Carpinus* L. in Landscape Architecture

93 TROFIMENKO N.M. Representatives of *Rosaceae* Juss. Family for Optimization of Park Landscapes in Polissia and Forest Steppe of Ukraine

97 GRABOVYI V.M. Introduction of the Species of the Genus *Platanus* L. in the Parks and Botanical Establishments of Ukraine

100 KULISH V.V., KLYMCHUK M.M. Result of Introduction of Woody Exotics of the *Rosaceae* Family in Botanical Gardens of V. Stefanyk Precarpathian University

102 SIDORUK T.N. Herbs and Vegetation of Dendrological Park *Sofiivka* of the NAS of Ukraine

105 SHVETS T.A. Historical Aspects of Introduction of Species of *Iris* L. genus in Ukraine and Perspectives of Their Use in Gardening

108 SHCHERBINA N.O., PETROVA L.M. Rare Woody Plants in Collection of Botanical Gardens of I. Franko Lviv National University

Biologic Peculiarities of Plants Introduction

110 LITVINENKO S.G., TERMENA B.K. Evaluation of Fruiting of the Angiospermous Woody Introducents of the Atlantic-Northern-American Floristic Region Under the Conditions of Northern Bucovina

113 SOBCHENKO V.F. Clonal Propagation of Ornamental Forms of *Ulmus* L. and *Acer* L. in a Dendrological Park *Sofiivka* of the NAS of Ukraine

118 MUZYKA G.J. Seasonal Rhythm of Evolution of Curly Honeysuckles Introduced in the Dendropark of *Sofiivka* of the NAS of Ukraine

122 VEHERA L.V. Present Areas of *Rhododendron* L. Cultivation as the Result of Their Ecological Tolerance

127 VITENKO V. A Comparison of Growth and Development of *Maclura Pomifera* (Raf.) Schneid in the N.N. Grishko National Botanical Gardens of the NAS of Ukraine and Synitsa Dendrological Park of Uman Forestry Using the Method of Modeling

130 KOLDAR L.A. Biological Peculiarities of the Seeds of *Securinega Suffruticosa* (Pall.) Rehd. under the Conditions of the Right Bank Forest Steppe Zone of Ukraine

133 RURA S.V., OPANASENKO V.F. Rest Condition of Honeysuckles Introduced to the Steppes of Right-Bank Ukraine

УДК 635.952.2:58.006:631.524/477

СТАРОВИННІ ПАРКИ – ПЕРШОДЖЕРЕЛА ІНТРОДУКЦІЇ ТРОПІЧНИХ І СУБТРОПІЧНИХ РОСЛИН В УКРАЇНІ

Т.М. ЧЕРЕВЧЕНКО, Н.В. ЧУВІКІНА

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 Київ, вул. Тімірязєвська, 1

Показано можливі першоджерела інтродукції тропічних і субтропічних рослин в Україну через старовинні парки. Проаналізовано видовий склад рослин в оранжереях старовинних парків – маєтках українських і польських магнатів XVIII–XIX ст. у Східній Європі (тепер територія України).

Нині в Україні практично кожний ботанічний сад і дендропарк мають оранжереї та теплиці, в яких зосереджено біорізноманіття тропічної і субтропічної флори. Без цих рослин неможливе життя в помірних широтах у зимовий період. Адже інтер'єр приміщення мертвий, якщо в ньому немає рослин. Які ж рослини в зимовий період у помірному поясі можуть вегетувати, виділяти кисень, приносити естетичну насолоду, продовжувати спілкування людини з природою? Тільки тропічні та субтропічні рослини з відносно вічнозеленим листям. Звідки потрапили вони в Україну?

На підставі літературних даних можна дійти висновку, що першоджерелами багатьох високодекоративних видів, особливо красивоквітучих і таких плодкових, як цитрусові та ананаси, були старовинні парки, засновані у XVIII–XIX ст. Спочатку це була стихійна інтродукція, до того ж не обов'язково з природних умов, а, як правило, вже з культури зарубіжних країн, де в той час були у моді ті чи інші групи рослин, зокрема камелії, орхідеї, бегонії, пеларгонії.

Середина XVIII — перша половина XIX ст. — це час, коли в Україні за зразком королівсь-

ких та імператорських резиденцій почали будувати великі панські маєтки. Для облаштування парків і оранжерей у цих садибах часто запрошували відомих архітекторів і садівників із-за кордону. Тоді престижно було мати колекції тропічних і субтропічних рослин, прикрашати ними зали. Влітку багато рослин виносили з теплиць, і на партері або інших урочистих місцях вони ставали окрасою парків. Це, зокрема, *Agave L.*, *Draacaena Vand.*, *Cordyline Comm. ex Juss.*, *Citrus L.*, *Casuarina L. ex Adans.* Перші кроки інтродукції тропічних і субтропічних рослин були спрямовані на рослини функціонального призначення, наприклад екзотичні фрукти — різні види *Citrus*, *Ananas Adans* і навіть *Persica Mill.* для вирощування у теплицях. Згодом увагу почали зосереджувати на декоративних рослинах, які протягом року не втрачають декоративності листя, мають певний період цвітіння: *Camellia L.*, *Rosa L.*, зокрема дуже поширена 'Marshal Niel', *Rhododendron L.*, у тому числі й *R. indicum (L.) Sweet.*

В оранжереях і теплицях вирощували сотні видів і сортів декоративних і плодкових рослин. Особливого розмаху набуло вирощування плодкових рослин. У Царському саду в Києві у 1827 р. росло 702 екземпляри ананасів, 400 — цитрусових і 150 — гранатів

© Т.М. ЧЕРЕВЧЕНКО, Н.В. ЧУВІКІНА, 2000

(*Punica granatum* L.) [16]. У Сокириньцькому маєтку Галаганів у 1831 р. було 93 рослини *Ficus carica* L., 138 — *Ananas comosus* (L.) Merrill. [17], а в теплицях дендропарку “Софіївка” за рік отримували до 3 тис. плодів ананасів [4].

Часто у теплицях утримували рослини, які нині ростуть у відкритому ґрунті, — *Persica* Mill., *Cerasus* L., *Thuja* L., *Gleditsia* L., *Syringa* L. і багато інших. Це стосується і плодкових, і декоративних культур. Дуже багато було в теплицях і квітів відкритого ґрунту — однорічних і дворічних.

Я. Калиновський [6] захоплено писав про *Araucaria* Juss., *Fatsia* Decaisne et Planch., папороті, пальми, екзотичні фруктові рослини, *Rhododendron* L., *R. indicum* (L.) Sweet, *Pelargonium* (L.) L’Her. ex Ait., *Rosa* L.

На початку XIX ст. виникло “Русское общество любителей садоводства”. Воно регулярно влаштовувало в Москві виставки квітів, на яких демонструвалося багато оранжерейних і тепличних рослин, виписаних із за кордону, що сприяло їх розмноженню і розповсюдженню.

Безсумнівно, послугами розсадників цього товариства у Москві могли користуватися і власники маєтків на території України, але часто вони листувалися безпосередньо із садівниками та власниками розсадників з країн Західної Європи.

Як це відбувалося в Україні?

Насамперед варто згадати дендропарк “Олександрія” в Білій Церкві, будівництво якого розпочала в 1793 р. дружина графа Франциска Ксаверія Браницького — Олександра. Цей парк вона назвала своїм ім’ям. Закладався він як припалацовий парк родини Браницьких. У працях Р. Аftаназу [20] та І. Фундуклея [13] зазначено, що в парку існувала чудова оранжерея (певною мірою вона відбудована в 1970-ті роки). За часів Браницьких там була розміщена велика колекція *Arecaceae* Schult. та інших рідкісних рослин. “До нас дійшли, — пише І. Фундуклей, — захоплені відгуки гостей Браницьких про *Rosa chinensis* Jacq., яка заплітала своїми гілками всю стіну оранжереї, на яких були тисячі квіток, та про величні екземпляри *Aloe* L.” [13, с. 492]. Важко пояснити до-

цільність утримання такої величезної кількості екземплярів цих рослин, напевне, їх використовували для того, щоб прикрашати палац та дзеркальний павільйон до приходу гостей. Цікаві відомості також про *Citrus sinensis* (L.) Osbeck віком понад 200 років, придбаного у польського короля Станіслава Августа.

Оранжереї і теплиці були наповнені виключно екзотичними рослинами, які насамперед використовували для озеленення інтер’єрів. Влітку багато з них виставляли на газони неподалік палацу, колонади “Ехо” тощо. Донині зберігся знімок працівників парку (рис. 1) в оранжереї Браницької на фоні розмаїття тропічних рослин: *Pandanus* Rumph. et L., *Begonia* L., *Cordyline*, *Sanchezia* Ruiz et Pav. Щодо представників родини *Orchidaceae* Juss., то навіть важко уявити, який там відчувався аромат від буйного цвітіння *Stanhopea tigrina* Batem. та *S. oculata* Lindl. Крім того, за будинком садівника були теплиці, спеціально влаштовані лише для ананасів, цитрусових та інжиру. На жаль, практично все це було знищено під час громадянської війни 1918—1920 рр.

У 1796 р. розпочав будівництво парку в Умані граф Станіслав Щенський Потоцький. Він назвав його на честь своєї дружини Софії — “Софіївкою”.

У праці Т. Темері [23] ми знаходимо захоплюючий опис оранжереї і теплиць парку “Софіївка”. Особливо його вразило різноманіття пальм та інших екзотичних рослин, які були розміщені, на його погляд, з великим смаком. Найбільшу увагу привертали до себе фігові дерева (*Ficus carica*), що рясніли плодами, як у себе на батьківщині. Не менш рясно плодоносили величезні дерева *Citrus sinensis* та *C. reticulata* Blanco, ширився п’яний запах ананаса, що теж досить успішно вирощувався. За теплицями була велика тераса з досить рідкісними екзотичними та цікавими видами рослин. Чарівне місце — великий круглий стіл, оточений банкетками, що стояв у тіні густого листя, де можна і відпочити, і помилуватись чудовим краєвидом. Задумано це було воістину геніально. На літо декотрі тропічні і субтропічні рослини (*Agave*, *Casuarina*, *Myrtus* L.,

РИС. 1. В оранжереї парку "Олександрія". Початок ХХ ст.

Dracaena, Citrus, Arceaseae) виносили з оранжерей і теплиць на партер та "Єлисейські поля". Загалом площа 23 відділень оранжерей і теплиць під склом становила 1975 м² (1926).

Наприкінці ХІХ ст. "Вестник Императорского Российского общества садоводства" [10], у 1894 р., повідомляв, що відділень оранжерей і теплиць тільки 11, в них утримується 20 тис. рослин у горщиках. Серед них 2 велетенські екземпляри *Araucaria excelsa* (Lamb.) R. Br., *A. angustifolia* (Bert) Kunt., *Cryptomeria japonica* (L.) D. Don., *Magnolia grandiflora* L., *Casuarina equisetifolia* Forst, *Callistemon* R. Br. та багато ін.

У праці Ф. Базінера [1] зазначається, що оранжереї і теплиці в парку "Софіївка" прекрасні своєю величчю та гарною забудовою. В них розміщена велика кількість рослин, які є окрасою парку, в тому числі багато величних *Citrus limon* (L.) Burm. Вражають своєю красою *Rhododendron* L., *Camellia* L., *Lamia* L., *Cycas* L., *Agapanthus* L'Herit. та багато інших. Ці рослини ще й досі є рідкісними в оранжерейній культурі.

Дуже прикро, що донині софіївська оранжерея не працює і не належить парку. Цю історичну несправедливість слід ліквідувати.

"Олександрія" та "Софіївка" — найбільші дендропарки України. На щастя, вони досить добре збереглися, там постійно ведеться робота з догляду за насадженнями, працюють науковці. Однак стан більшості старовинних парків України набагато гірший. Адже, за архівними та літературними даними, великі парки з оранжереями були майже в кожному маєтку ХVІІІ—ХІХ ст. Описано парки з оранжереями й при монастирях. Нині про це відомо лише небагатьом фахівцям.

На Чернігівщині в ХІХ ст. були широко відомими парки в Сокиринцях і Качанівці.

Сокиринці (нині пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення площею 40 га) з 1717 р. належали роду Галаганів. У 1760-х роках там було споруджено великий дерев'яний палац і створено регулярний парк. На жаль, немає відомостей, чи була там тоді оранжерея. У 1823 р. маєток успадкував Павло Григорович Галаган, який повністю перебудував садибу. Новий

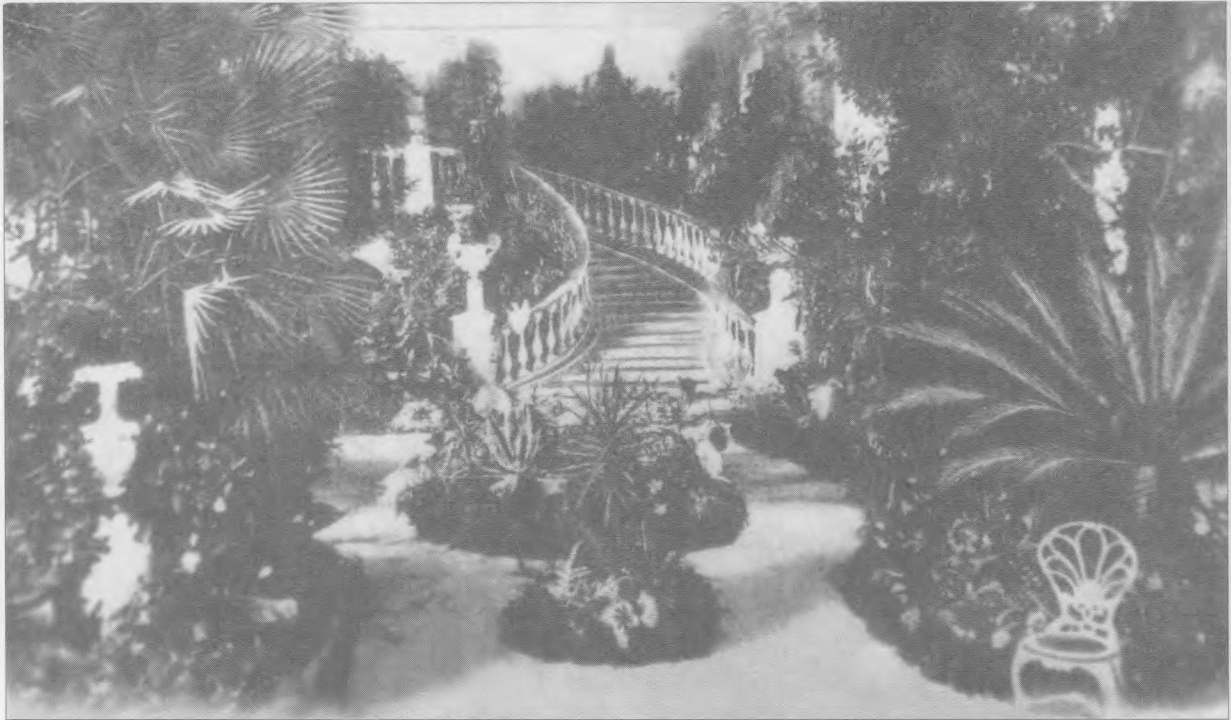

РИС. 2. Зимовий сад у Качанівці, 1915 р.

палацово-парковий ансамбль будувався у 1825—1835 рр. Більшість споруд у парку збереглася у задовільному стані, але від оранжереї залишилися руїни. Комплекс споруд складався з огорожі, головного входу та теплиць площею 0,3 га. Фахівці вважають рештки сокиринської оранжереї єдиним прикладом на Лівобережжі України споруд такого типу, що збереглися [9]. У Центральному державному історичному архіві України у фонді Галаганів є наявним “Реєстр растениям оранжерейным и тепличным, изданным после садовника Ределя в смотрение Андрею Коваленку и Спиридону Вольвачу 1831 г.” [17]. У цьому списку понад 150 видів рослин. Серед них види *Aloe*, *Amaryllis*, *Citrus*, *Pelargonium*, рідкісні види *Plumbago L.*, *Phyllanthus L.*, *Cobaea justicia Cav.*, *Nedychium Koen.* та ін. Вражає кількість плодівих: *Ficus carica* — 93 дерева, *Persica* — 8, *Armeniaca Scop.* — 4, *Cissus L.* — 26, *Cerasus* — 21, *Ananas* — 138. Були там банани (*Musa L.*) і 5 видів цитрусових. Серед декоративних багато рослин, які нині культивуються у відкритому ґрунті (2 види *Syringa L.*,

Vixus L. та ін.). Іноді зазначалось і походження рослин: “От Андрея Ивановича” або “растения, присланные из Москвы в 1831 г.” Наступні покоління Галаганів теж з любов’ю піклувались про парк; щодо цього є згадки в численних спогадах сучасників [11]. У парку, а особливо на “дорогих могилах”, завжди було багато квітів. Вкриті склом могили нагадували невеликі теплиці. В Сокиринці приїздив Т.Г. Шевченко. Тут бували композитор М.В. Лисенко, художник Л.М. Жемчужников, співак Остап Вересай.

Качанівка (нині історико-культурний заповідник площею 560 га) — з XIX ст. власність родини Тарновських — з чудовим ландшафтним парком була великим культурним осередком України, приваблювала до себе митців. У різний час сюди навідувались десятки видатних українських і російських діячів. Варто згадати М.І. Глінку, М.В. Гоголя, І.Ю. Рєпіна та багатьох інших. Садиба була заснована ще в 1770 р. П.О. Румянцевим-Задунайським.

Більшість споруд у парку збереглася, але оранжерея та зимовий сад, на жаль, не дій-

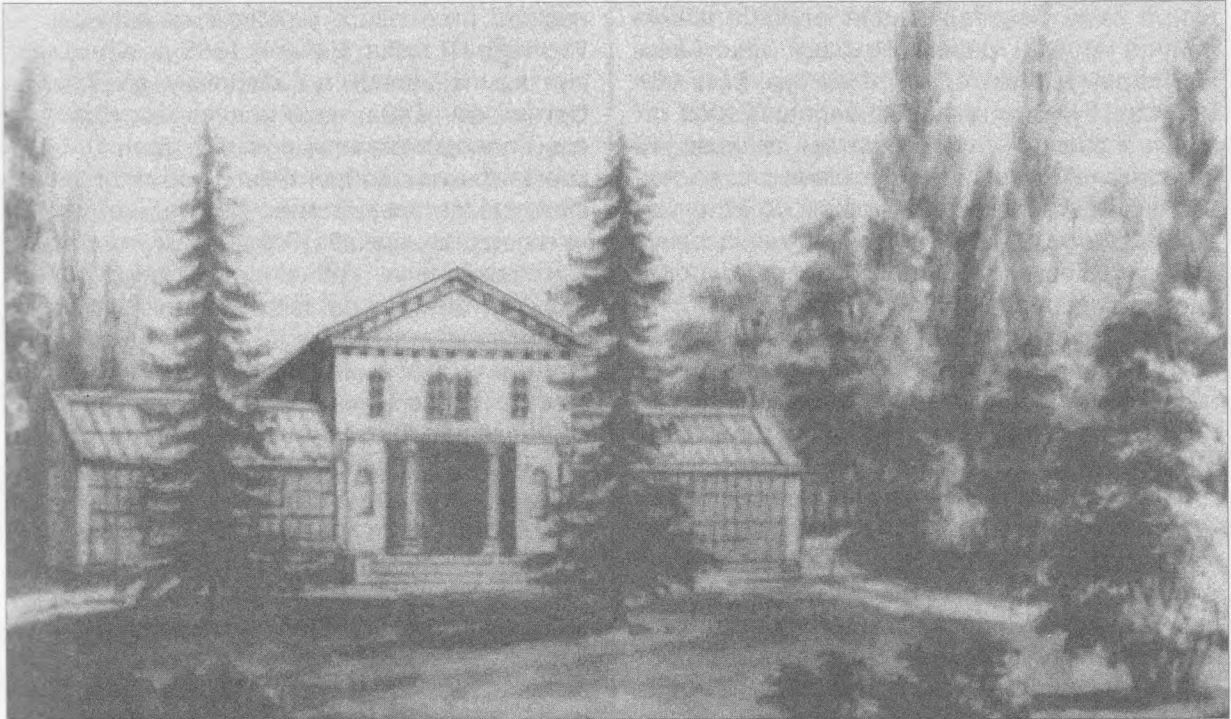

РИС. 3. Верхівня. Оранжерея в парку. Малюнок Наполеона Орди, 1870 р.

шли до нашого часу. Нам не вдалося знайти списки рослин з качанівських оранжерей, але в журналі “Столиця и усадьба” у 1915 р. в матеріалі, присвяченому качанівському маєтку, був представлений інтер’єр зимового саду (рис. 2). Тоді це вже була власність родини Олів [12]. На фотографії добре видно пальми, саговики, драцени, агави, папороті та фікуси.

На Черкащині в Корсуні-Шевченківському і зараз височіє над Россю величний палац — колишне володіння С. Понятовського, згодом — Лопухіних. У 1789 р. там уже був парк з оранжереєю. До нас дійшли відомості щодо вирощування там інжиру під склом [20]. Нині цей парк з палацом, але без оранжереї, є пам’яткою садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення площею 97 га [7].

Досить відомий на Житомирщині палацово-парковий ансамбль у селі Верхівня, який нині має статус пам’ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення площею 34 га [7]. Саме сюди, до садиби Евеліни Ганської, приїздив у 1847—1850 рр.

відомий французький письменник Оноре де Бальзак, який у 1850 р. одружився з нею. У парку, заснованому в 1780—1790 рр., була велика оранжерея, заповнена, як пишуть, рідкісними рослинами, особливо орхідеями [20]. Саме її можна побачити на малюнку Наполеона Орди, зробленому в 1870 р. (рис. 3) [21].

Є відомості про оранжерею в Новоселиці (Старокостянтинівський р-н Хмельницької обл.); нині — це пам’ятка садово-паркового мистецтва площею 44,4 га [7, 19]. Парк було засновано в середині XVIII ст. У різний час Новоселицею володіли Сангушки та Гінжицькі, а в 1910 р. маєток придбав граф Потоцький. Зберігся опис парку початку XX ст., де згадується оранжерея, в якій утримувались старі цитрусові дерева, камелії та інші модні в той час рослини. Серед визначних пам’яток була стара пальма, яку, за переказами, позичала гетьманша Жевуцька для прийому імператора Олександра I. Згадується в цьому описі Rosa Marshal Niel, яка сягала покрівлі оранжереї.

У Центральному державному історичному архіві Києва збереглися детальні описи рос-

лин, а саме інвентаризаційні описи оранжерей та теплиць Царського саду (нині Миський парк) у Києві 1781 і 1827 рр. [14, 16]. Цей сад був закладений у середині XVIII ст. поруч з палацом, спорудженим за велінням імператриці Єлизавети Петрівни за проектом архітектора В.В. Растреллі. Доктор медицини Лерхе у 1770 р. писав, що в оранжереях Царського саду є велика кількість плодкових дерев [8].

Архівна справа 1781 р. дуже пошкоджена, розібрати щось надзвичайно важко, але серед назв оранжерейних рослин є *Citrus limon*, *Punica granatum*, *Rosmarinus officinalis* L. [14].

Архівна справа 1827 р. збереглася набагато краще [16]. Серед споруд саду були декілька великих оранжерей і теплиць з каменя та дерева. Окремо згадуються теплиці для іноземних рослин, з'єлені, ґрунтових дерев, ананасів. Загалом в оранжереях і теплицях 1827 р. утримувалося 149 видів рослин. Серед них *Agave*, 3 види *Aloe*, 7 видів *Hibiscus*, по 2 види *Laurus* та *Myrtus*, 2 декоративні форми *Nerium oleander* L., 80 рослин *Rhododendron*, *Rosmarinus* та багато інших декоративних і плодкових рослин. Вражає кількість деяких з них: *Phoenix* L. було 160, а кущів *Syringa persica* L., що в той час вирощували у теплицях, — 140. Дуже багато було плодкових, адже фрукти з Києва поставлялись до царського столу в Петербург. Крім лимонів, ананасів і гранатів, про які вже згадувалось, тут росли *Musa*, *Persica*, *Armeniaca*, *Prunus*, *Cerasus*, *Vitis* L.

Одним з найдавніших детальних описів теплиць, які нам вдалося розшукати, стосуються Яготина 1805 р. [3]. Власник яготинського маєтку граф Олексій Кирилович Разумовський жив тоді у Москві і лише влітку навідувався до своїх українських володінь. Він був відомий своєю надзвичайною любов'ю до рослин. У підмосковному маєтку *Горенки* він створив великий ботанічний сад, для роботи в якому запрошував відомих ботаніків із-за кордону. Цей сад наприкінці XVIII — першій чверті XIX ст. вважався одним із чудес Москви. У теплиці були зібрані рослини з усіх частин світу: до 500 великих *Citrus sinensis* та *C. reticulata* [2]. О.К. Разумовський регулярно присилав рослини та

насіння і до своїх українських володінь — Яготина і Почепа. Восени 1805 р. він запросив компаньйоном у мандрівку до України Оттона фон Гуна, який описав і опублікував свої подорожні враження. О. фон Гун, лікар за фахом, добре знав і любив рослини, залишив детальний опис яготинської флори латинню. Він відвідав Яготин саме тоді, коли там закладали грандіозний “англійський” парк. О. фон Гун із захопленням писав про нещодавно побудовані (1802) теплиці з холодними і теплими відділеннями. “Не дивуйтеся, — писав О. фон Гун, — побачивши посеред України рослини з усіх частин світу” [3]. Тільки в теплицях він нарахував 194 види, а після опису рослин із захопленням зазначив: “Одним словом, уся Україна є ботанічним садом” [3]. Цікаво, що в цьому списку є багато рослин, які нині вирощують у відкритому ґрунті, а тоді ці рослини, мабуть, нещодавно завезені з теплих країв, утримувались у теплиці. Серед них були навіть *Gleditsia*, *Thuja*, *Rhus typhina* L., *Liriodendron* L. та багато інших, особливо однорічників, трав'янистих багаторічників. Деякі рослини, що в минулому як інтродуценти культивувались в теплицях, нині добре пристосувались до нашого клімату й стали бур'янами (наприклад *Solidago* L.).

Серед тропічних рослин у теплицях Яготина у 1805 р. О. фон Гун згадує *Agave*, *Clerodendron*, *Myrtus*, *Vallota*, *Panacratium Dill ex* L., *Plumbago* L., які й тепер не часто трапляються навіть в оранжереях ботанічних садів, зокрема клеродендрон чи панкрацій.

У 1820 р. Яготин був переданий Варварі Олексіївні Разумовській, яка вийшла заміж за Миколу Григоровича Рєпніна-Волконського, рідного брата декабриста Сергія Волконського. Рєпніни довго жили за кордоном, українські маєтки залишалися без догляду. Зберігся опис яготинського маєтку 1842 р., де зафіксовано його поганий стан і сказано, що знамениті оранжереї стали непридатними [5]. Розкішна колись садиба в Яготині на сьогодні збереглася дуже погано. Неподалік від Яготина були й інші маєтки з великими парками та оранжереями. О. фон Гун [3] згадує велику кам'яну оранжерею в Почепі, яка теж належала О.К. Разумовському.

У Хмельницькій обл. у с. Антоніні (раніше Холодки) наприкінці XVIII ст. був маєток родини Сангушків. У 1803 р. Євстафій Сангушко розширив площу парку біля маєтку до 22,4 га і побудував чудову оранжерею. У середині XIX ст. у садибі налічувалося близько 3,5 тис. видів декоративних та сільськогосподарських рослин [19]. Про це свідчать каталоги, опубліковані в 1852 р. у Києві та в 1859 р. у Варшаві садівником Вінцентом Земковським, який у той час працював у Сангушка. Він підкреслював, що особливо цікавою була колекція представників *Orchidaceae*. На жаль, у 1919 р. все це було знищено. Нині Антонінський парк існує як парк — пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення площею 14,4 га [7].

Ще один дуже цікавий (площею всього 15 га) парк — Михайлівський — пам'ятка садово-паркового мистецтва — частково зберегся на Хмельниччині [7]. Він був заснований у середині XIX ст. Миколою Маковецьким. Його син Степан, учений-ботанік, значно розширив колекції парку екзотичними рослинами, привезеними з Африки. В оранжереї налічувалися сотні видів тропічних і субтропічних рослин. Багато видів папоротей, кактусів та інших сукулентів він випробував у відкритому ґрунті. Значна кількість видів, зібраних ним, прижилася на Поділлі. Колекція Степана Маковецького славилася далеко за межами Кам'янецького Придністров'я. У Михайлівку їхали з усіх районів України та з Польщі, аби придбати саджанці плодкових і декоративних дерев, кущів і квітів [22].

У Центральному державному історичному архіві України у справі про передачу рослин з оранжерей конфіскованих маєтків збереглися списки рослин закритого на той час Домбровицького монастиря (розташовувався на півночі Рівненщини у Дубровиці). У двох списках, датованих 1833 р., загалом налічувалося 186 видів рослин. Серед них *Aloe*, *Hedera L.*, *Rosmarinus*, *Punica*, *Laurus*, *Nerium*, *Agave*, *Musa*, *Poenix*, *Hibiscus* та ін. [15].

У цьому архіві у фондї родини Михайловських зберігаються документи 1818—1855 рр., що засвідчують закладання парку за англійським зразком у с. Соловіївка Радомишль-

ського повіту Київської губернії (нині Житомирщина). Власник маєтку Еразм Михайловський листувався із садівниками Бельгії та Німеччини, випишував звітди рослини. Серед його чернеток можна віднайти назви багатьох рослин, які він уже посадив чи планував посадити у парку, де, безсумнівно, була оранжерея, адже в списку згадувалось багато тропічних рослин: *Aloe*, *Agave*, *Gardenia L.*, 2 види *Rhododendron sp.*, 6 сортів *Rh. indicum*, *Camellia*, *Myrtus*, *Ficus*, *Laurus*, *Nerium*, *Citrus limon*, *Punica*, *Ananas* [18].

З наведених даних видно, наскільки велике розмаїття тропічних і субтропічних рослин було в оранжереях і теплицях України. Росли цитрусові, ананаси і банани, росли і рясно квітували орхідеї і камелії, відродженню культури яких ми присвятили три десятиліття. Прикро, що про цю розкіш і велич ми знаходимо лише згадки в архівах, хоча тоді не було не тільки атомних електростанцій, а й парового опалення. Пошуки в архівах тривають, бо ми впевнені, що в Україні було набагато більше чудових екзотичних рослин, які милували око цілий рік. Тож згадаймо і вшануймо тих, хто зробив все для збагачення рослинного світу України. Спрямуймо зусилля на його відновлення і примноження.

1. *Базинер Ф.* Краткое описание Царицына сада близъ г. Умани Киевской губернии // Журн. м-ва гос. имуществ. — 1851. — Часть 41. — С. 79—84.
2. *Васильчиков А.А.* Семейство Разумовских: В 5 т. — СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1880. — Т. 2. — С. 43.
3. *Гун О.* Поверхностные замечания по дороге от Москвы в Малороссию к осени 1805 года: В 3 ч. — М. : Тип. Платона Бекетова, 1806. — Ч. 2. — 124 с.
4. *Дендрологический парк Софиевка / И.С. Косенко, Г.Е. Храбан, В.В. Митин, В.Ф. Гарбуз.* — Киев: Наук. думка, 1990. — 160 с.
5. *Жур П.В.* Літо перше: З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. — К.: Дніпро, 1979. — 119 с.
6. *Калиновский Я.* Исторический опыт акклиматизации важнейших в сельском хозяйстве растений и животных. — М.: Тип. Мос. ун-та, 1858. — С. 97—99.
7. *Клименко Ю.О., Кузнецов С.І., Черняк В.М.* Стародавні парки України загальнодержавного значення: Довідник. — Тернопіль : Мандрівець, 1996. — Ч. 1. — 105 с.
8. *Осипов А.П.* Очерк истории древесных насаждений города Киева и деятельности городской садовой комиссии 1887—1897 гг. — Киев : Лито-Типография К.Н. Милевского, 1897. — С. 19—21.
9. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР.* В 4 т. — Киев : Будивальник, 1986. — Т. 4. — С. 330—332.

10. Пашкевич В.В. Уманский Царицын сад // Вестн. Императ. рос. об-ва садоводства. — 1894. — № 3. — С. 107—179.
11. Поездка в Сокиринцы воспитанников 34-го выпуска // Ежегодник коллегии Павла Галагана. Год 13. — Киев, 1903. — С. 147—168.
12. Тарновский М. Качанівка (колишній маєток Тарновських, нині Олів) // Хроніка — 2000. — К., 1997. — Вип. 19/20. — С. 93—103.
13. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии: В 3 ч. — СПб. : Тип. м-ва внутренних дел, 1852. — Ч.1. — С. 492.
14. Центральний державний історичний архів України. Фонд 59, оп 1, од. зб. 9746, арк. 9—10.
15. Центральний державний історичний архів України. Фонд 442, оп. 65, од. зб. 165, арк. 11—16.
16. Центральний державний історичний архів України. Фонд 533, оп. 2, од. зб. 203, арк. 128—130.
17. Центральний державний історичний архів України. Фонд 1475, оп. 1, од. зб. 1312, арк. 1—3.
18. Центральний державний історичний архів України. Фонд 2219, оп. 1, од. зб. 122, арк. 22, 30—39.
19. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. W 11 t. — Warszawa, 1988. — T. Va. — 664 S.
20. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. W 11 t. — Warszawa, 1993. — T. Xla. — 719 S.
21. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. W 11 t. — Warszawa, 1993. — T. Xlb. — S. 169.
22. Makowiecki S. Kwiaty ogrodowe. — Lwów; Warszawa, 1936. — S. 439—441.
23. Themery T. Guide de Sophiowka, surnomme la merveille de L'Ukraine... — Odessa, 1846. — 150 s.

Надійшла 27.09.2000

СТАРИННЫЕ ПАРКИ — ПЕРВОИСТОЧНИКИ ИНТРОДУКЦИИ ТРОПИЧЕСКИХ И СУБТРОПИЧЕСКИХ РАСТЕНИЙ В УКРАИНЕ

Т.М. Черевченко, Н.В. Чувікіна

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, Киев

Показаны возможные первоисточники интродукции тропических и субтропических растений в Украину через старинные парки. Проанализирован видовой состав растений в оранжереях старинных парков — имениях украинских и польских помещиков XVIII—XIX вв. в Восточной Европе (в настоящее время — территория Украины).

OLD PARKS AS PRIMARY SOURCES OF INTRODUCTION OF TROPICAL AND SUBTROPICAL PLANTS IN UKRAINE

T.M. Cherevchenko, N.V. Chuvikina

M.M. Grushko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

Possible primary sources of tropical and subtropical plants introduction into Ukraine through old gardens-parks of the 18—19th cc. are cited. The species content of plants growing in greenhouses of old parks of Ukrainian and Polish magnates residences in Eastern Europe (now the territory of Ukraine) has been analysed.

ХВОЙНЫЕ В СТАРИННЫХ ПАРКАХ ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ: ИСТОРИЯ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ

С.И. КУЗНЕЦОВ

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины
Украина, 01014 Киев, ул. Тимирязевская, 1

Рассмотрены история интродукции и современный таксономический состав хвойных, динамика изменения их количественного и качественного составов, основные результаты фитоценологических исследований хвойных культурфитоценозов, отмечены их физиономические группы и типы. Показана роль формового разнообразия хвойных и их фитонцидных особенностей в садово-парковом строительстве.

Хвойные — одна из наиболее древних, широко распространенных и хозяйственно ценных групп растений. В настоящее время насчитывается 7 семейств, 55 родов и около 600 видов хвойных. Эти растения имеют большое почвозащитное, водоохранное и санитарно-гигиеническое значение. Среди них встречаются деревья и кустарники различных размеров и облика, все переходные формы от гигантских деревьев (секвой, таксодиумы и др.) к карликовым (даже у тех видов, типичные представители которых достигают на родине высоты 40—50 м). Долговечность некоторых хвойных реликтов в природных условиях доходит до 2000—4000 лет, хотя в условиях культуры она снижается, как минимум, в 10—12 раз. Ценность их обусловлена не только количественным участием в общем таксономическом составе лесов и парков, но и огромными средообразующей, эстетической, санитарно-гигиенической ролями, которые они играют во всех категориях зеленых насаждений.

В настоящее время в Северном полушарии известно 330 видов хвойных, из которых 170 — евразийского и североафрикан-

ского происхождения, а 160 — североамериканского. В условиях Лесостепи Украины большинство интродуцированных хвойных по происхождению относятся к Циркумбореальной, Атлантическо-Североамериканской флористическим областям и к Области Скалистых гор. Неравномерное распределение видового и формового состава интродуцированных хвойных Лесостепи Украины в значительной степени обусловлено различными климатическими условиями отдельных ее регионов. Более влажный и мягкий климат западных районов Лесостепи Украины обусловил здесь большее количество интродуцированных видов и форм хвойных.

В коллекциях ботанических садов, дендропарков и старинных парков Украины насчитывается 170 видов и 230 форм хвойных. Однако, в “зеленом” строительстве встречается не более 100 видов и форм. Так что потенциальные возможности использования хвойных в декоративном садоводстве еще довольно широки.

В Европе хвойные экзоты стали появляться еще в XVII в., а некоторые и ранее, но, безусловно, основным периодом их массовой интродукции был XIX в. По данным Кэмп [9], *Thuja occidentalis* L. была интро-

дуцирована уже в 1596 г., *Juniperus virginiana* L. — около 1650 г., *Cedrus libani* A. Rich. — перед 1659 г., *Juniperus chinensis* L., *Pinus maritima* Poir., *Cedrus deodara* (D. Don) G. Don, *Pinus nigra* Arnold, *Cupressus macrocarpa* Hartw., *Cedrus atlantica* Manetti, *Thuja plicata* D. Don., *Chamaecyparis lawsoniana* (Murr.) Parl. и другие виды — в первой половине XIX в. [9].

В садово-парковом строительстве Украины хвойные начали использовать фактически с первых лет закладки известных парков: “Александрия” (1793), “Софиевка” (1796), и особенно со времени основания старейших ботанических садов и дендропарков — Краснокутского (1783), Кременецкого (1806), Никитского (1812), Одесского (1820), Тростянецкого (1834). Наибольший опыт использования хвойных накоплен, без сомнения, в дендропарках.

Широкое распространение в садово-парковом строительстве из хвойных получили такие породы, как ель европейская (*Picea abies* (L.) Karst.), сосна Веймутова (*Pinus strobus* L.), с. обыкновенная (*Pinus sylvestris* L.), с. черная (*Pinus nigra* Arnold). Насаждения сосны обыкновенной представляют собой иногда остатки естественных лесов, иногда — посадки. Остальные виды — интродуценты, и их насаждения, как правило, искусственного происхождения. Часто деревья достигают высоты 25–30 м и, несмотря на 100-летний или еще больший возраст, имеют хороший внешний облик. Их используют для создания солитеров на полянах, небольших групп, куртин, массивов, в оформлении берегов водоемов, в аллейных и фоновых посадках, для живой изгороди. Реже (в виде групп и солитеров) используют ель колючую (*Picea pungens* Engelm.), тую западную (*Thuja occidentalis* L.), т. гигантскую (*Thuja plicata* D. Don), лиственницу европейскую (*Larix decidua* Mill.). Единично встречаются можжевельник виргинский (*Juniperus virginiana* L.), псевдотсуга (*Pseudotsuga menziesii* (Mirb.) Franco), лиственница сибирская (*Larix sibirica* Ledeb.). Особое место занимает можжевельник казацкий (*Juniperus sabina* L.). Он широко использовался в оформлении склонов, искус-

ственных холмов и в других посадках. В большинстве старинных парков этот вид фактически исчез, что, видимо, связано с его очень большим светолюбием (из-за отсутствия ухода за насаждениями парков он оказывался под пологом и выпадал). Таким образом, среди хвойных главными породами для формирования парковых ландшафтов являются экзоты.

В 1886 г. впервые был составлен план Тростянецкого парка и проведена его инвентаризация. Площадь парка была 175 га; на ней произрастало более 570 видов деревьев и кустарников, четвертую часть которых составляли хвойные. К этому времени Тростянецкий парк уже представлял собой высокохудожественный комплекс с глубоко продуманной планировкой и живописными пейзажами.

В настоящее время на основании обработки и анализа материалов четырех последних инвентаризаций мы [4] попытались проанализировать в общих чертах изменения в качественном и количественном составе хвойных насаждений этого парка за 25 лет. Следует отметить, что количество древесных растений в нем за этот период увеличилось на 7721 экземпляр, причем численность лиственных — на 10 735, а хвойных — уменьшилась на 3014 экземпляров. При этом, несмотря на существенное уменьшение численности, количество таксономических единиц не изменилось и составляет в настоящее время 35 видов и форм. В 1886 г. в парке произрастало 156 видов хвойных. Анализ общих показателей структуры парковых насаждений за 25-летний период обнаружил явно негативную тенденцию в развитии парка: существенный рост численности лиственных пород (на 37 %) и заметный отпад хвойных (на 18 %).

Детальный анализ количественных и качественных изменений в структуре хвойных насаждений дендропарка позволяет составить более полное представление об изменении насаждений по таксономическому составу. Среди хвойных количественно преобладают представители рода сосна (почти 50 % насаждений хвойных). Высокая численность и большое видовое разнообразие

данного рода (9 видов) во многом определяет архитектурно-художественный облик ландшафтов Тростянецкого парка. Наиболее широко из рода сосна представлена сосна обыкновенная (86,3 %), однако наблюдается заметное (на 10 %) снижение ее численности. Кроме того, в насаждениях этого вида низкий (около 1) процент молодняка. Высокое видовое разнообразие отмечено и у ели, количественно преобладает ель обыкновенная (98,8 %). В отличие от сосновых, в еловых насаждениях около 50 % молодняка. Особую роль в парковых пейзажах играет туя, представленная 2 видами — туя гигантская и т. западная. Хотя в количественном отношении она и уступает сосне и ели, но благодаря оригинальному внешнему виду при правильном использовании играет важную роль в оформлении полян парка. Представители родов лиственница и пихта играют соподчиненную роль в пейзажных композициях, хотя старые насаждения лиственниц очень эффектны в аллеиных посадках. Значительные площади занимает можжевельник казацкий. В настоящее время наметилась тенденция его естественного изреживания, что связано, видимо, с недостаточной для него освещенностью под пологом других растений.

Естественно, что со временем сильно изменился первоначальный облик насаждений. Растения к настоящему времени достигли значительных размеров и вступили в пору своего максимального самовыражения. Особенно величественны сосны, ели, туи и некоторые другие растения. Они составили основу ландшафтных композиций Тростянецкого парка; встречаются солитерами и группами на полянах, опушках или на берегах пруда. К сожалению, не все великовозрастные растения находятся сейчас в хорошем состоянии.

В дендропарке "Александрия" НАН Украины наиболее долговечными и декоративными оказались композиции с использованием сосны обыкновенной [2]. Так, на Большой поляне дендропарка растут деревья сосны обыкновенной в возрасте 160—200 лет высотой около 30 м с разными формами кроны. Из других видов хвойных со времени

основания парка сохранились экземпляры сосны Веймутова, с. черной, лиственницы европейской, л. сибирской, ели обыкновенной, можжевельника виргинского. Наиболее устойчивыми среди них оказались лиственница сибирская и можжевельник виргинский. Широко распространены в парке композиции из туи западной в виде больших куртин (60—100 экземпляров) или небольших групп (5—15 шт.). Солитеры лиственницы японской, пихты одноцветной, разновозрастная куртина псевдотсуги тиссолистной — это, пожалуй, самые эффектные посадки. В результате техногенного загрязнения территории дендропарка наблюдается снижение устойчивости таких видов, как сосна черная, с. Веймутова и некоторых других видов хвойных.

Известно значительное количество публикаций, посвященных ландшафтной оценке парковых насаждений, и в то же время недостаточно исследованы вопросы биологии парковых сообществ. Такие разработки были начаты в Национальном ботаническом саду НАН Украины (НБС НАН Украины) Л.И. Рубцовым [6, 7]. Он впервые ввел понятие *паркового культурфитоценоза*, или *паркового фитоценоза*. Основу парковых культурфитоценозов, по его мнению, должны составлять эдификаторные породы. Для темнохвойных лесных ландшафтов такими могут быть ель обыкновенная, е. сибирская, пихта гребенчатая и п. сибирская, сосна сибирская. Для светлохвойных — лиственница сибирская, л. даурская, л. японская, л. европейская, сосна обыкновенная. В дальнейшем большая работа по исследованию хвойных в парковых культурфитоценозах Лесостепи Украины в связи с их реконструкцией велась Г.А. Мироновой [5], в частности, в Тростянецком дендропарке и в других парках. Типологический анализ позволил ей выделить одну группу субформаций (хвойно-широколиственные сообщества) для всех парковых сообществ и наибольшее количество субформаций у сосны обыкновенной [5], по 2 субформации у сосны Веймутова и с. черной и по 1 — у ели европейской и лиственницы. Наибольшее количество групп ассоциаций у сосны обыкновенной — 11,

3 — у с. Веймутова и по 2 — у ели европейской, сосны черной, с. австрийской и лиственницы. По количеству выделенных ассоциаций на первом месте находится сосна обыкновенная — 23 ассоциации, на втором — ель европейская — 7, на третьем — сосна Веймутова и лиственница европейская — по 5, у сосны черной — 3, у лиственницы сибирской — 2 ассоциации. Хвойные парковые сообщества по составу и структуре близки к производным лесным сообществам. По типу пространственной структуры в исследованных сообществах хвойных преобладают ландшафты закрытого типа с вертикальной и горизонтальной сомкнутостью.

Очень важной характеристикой паркового культурфитоценоза, как и естественного фитоценоза, является естественное возобновление. Анализ результатов естественного возобновления эдификаторов дает возможность предвидеть намечающиеся изменения пород. К сожалению, во всех парках отмечена крайне нежелательная смена хвойных пород лиственными; ведущую роль при этом играет клен остролистный.

Объединение хвойных, принадлежащих видам, обладающим физиономически сходными габитусом и внешним обликом, в один физиономический тип значительно облегчает ландшафтному архитектору выбор тех или иных древесных растений. В классификации Л.И. Рубцова [7] физиономические типы хвойных характеризуются родовыми названиями с прибавлением к ним названия вида, наиболее полно соответствующего данному физиономическому типу растений. В один физиономический тип может быть объединено несколько родов, а иногда и целое семейство. Л.И. Рубцов выделяет 5 физиономических групп: 1) еловые (пихта, ель, лжетсуга, тсуга); 2) сосновые (сосна); 3) лиственничные (лиственница); 4) туевые (туя, можжевельник, кипарисовик); 5) тисовые (тис).

Группа еловых характеризуется плотной, конусовидной структурой кроны, теневыносливостью, способностью создавать плотные композиции.

Группе сосновых свойственна рыхлая, прозрачная крона, светолюбивость, способность создавать светлые насаждения.

Группа лиственничных идентична по физиономическому типу группе сосновых, но отличается от нее еще более ажурной кроной, светлой окраской хвои, опадающей в осенне-зимний период.

Группа туевых характеризуется плотной кроной с темно-зеленой чешуевидной или короткоигольчатой хвоей. Общий облик деревьев суровый.

Группа тисовых отличается медленным ростом, теневыносливостью, густой часто многовершинной плотной кроной с темно-зеленой блестящей хвоей, характерными шишкоягодами с яркоокрашенным присемянником.

Характер большинства садово-парковых ландшафтов определяется, в первую очередь, декоративными формами древесных растений. Потенциал внутривидового разнообразия хвойных необычайно велик (около 2000 форм, из которых у нас используется всего лишь 1—2 %). Только карликовых форм насчитывается около 350, например, у кипарисовика Лавсона — 37 форм, можжевельника среднего — 40, можжевельника китайского — 23, у туи западной — 28 карликовых форм и т. д. Однако даже такой ограниченный декоративный потенциал внутривидового разнообразия хвойных, существующий в ботанических садах и дендропарках, используется в садово-парковом строительстве Украины крайне недостаточно. По насыщенности парков формами разных видов, к сожалению, отмечается значительное отставание от большинства стран Европы, США и других стран мира. Так, по нашим подсчетам, на 50 наиболее перспективных и распространенных в Лесостепи Украины видов хвойных приходится только около 100 форм. В то же время из литературных источников [8 — 10] известно, что мировой потенциал формового разнообразия этих же видов составляет около 1400 культиваров и форм. Таким образом, можно предположить, что с целью возрождения старинных парков Украины большее внимание следует уделить пополнению их таксономического состава не только представителями тех же видов хвойных, которые существовали здесь раньше, но и их декоративными формами, подобно тому, как это осуществляет-

ся в течение длительного времени в дендропарке "Софиевка" НАН Украины.

Нельзя не отметить роль, которую играют хвойные в парках как одни из лучших фитонцидных древесных пород. В этом отношении первое место занимают представители семейства Кипарисовые. В Украине наиболее глубокие исследования фитонцидных свойств хвойных были выполнены в Никитском ботаническом саду — Научном национальном центре УААН (НБС—ННЦ) [1], а также в НБС НАН Украины [3]. В последнем были проведены сравнительные исследования антимикробной активности эфирных масел 16 видов можжевельника. Дальнейшие исследования в данном направлении весьма перспективны. Ряды внутривидовой изменчивости в пределах данного рода свидетельствуют о большом генетическом потенциале исследованных видов можжевельника и могут служить теоретической основой для предсказания существования новых видов и форм.

Хвойные в старинных парках Лесостепи Украины имеют огромное значение как ландшафтообразующие породы. При этом прежде всего следует отметить ведущую роль интродуцентов — представителей семейства Сосновые (роды ель, сосна, лиственница, псевдотсуга), а также семейства Кипарисовые (можжевельник, туя). Видимо, следует исключить виды рода пихта, поскольку они более подвержены негативному влиянию болезней, вредителей, техногенных факторов. Активнее нужно использовать все виды лиственниц, псевдотсугу. Необходимо умеренно использовать формовое разнообразие хвойных, как правило, только восстанавливая утерянные формы и ни в коем случае не создавать новых посадок, за исключением партерных участков. Старинные парки (здесь не имеются в виду дендропарки) должны соответствовать функционированию, которому они предназначались.

2. Драган Н.В. Хвойные в композициях дендрологического парка "Александрия" НАН Украины // Проблемы дендрологии на рубеже XXI века: Тез. докл. — М., 1999. — С. 101—103.
3. Козак Л.А. Биологические особенности видов рода можжевельник (*Juniperus* L.) в связи с использованием в декоративных насаждениях в Лесостепи Украины: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. — Киев, 1993. — 16 с.
4. Кузнецов С.И., Медведев В.А., Миронова Г.А. Динамика таксономической, количественной и возрастной структуры хвойных насаждений дендропарка "Тростянец" в связи с перспективой его развития // Оптимизация структуры парковых насаждений с использованием интродуцентов. — Киев: Наук. думка, 1990. — С. 32—37.
5. Миронова Г.А. Хвойные в парковых культурфитоценозах Лесостепи Украины в связи с их реконструкцией: Автореф. дис. ... канд. с.-х. наук. — Киев, 1991. — 16 с.
6. Рубцов Л.И. Садово-парковый ландшафт. — Киев: Изд-во АН УССР, 1956. — 212 с.
7. Рубцов Л.И. Деревья и кустарники в ландшафтной архитектуре. — Киев: Наук. думка, 1977. — 272 с.
8. Den Ouden P., Boom B.K. Manuel of cultivated conifers. — The Hague: Nyhoff, 1965. — 528 p.
9. Kemp E.E. Conifers in the designed landscape // Conifers in the British Isles. — London: The Royal Horticultural Society, 1972. — P. 43—47.
10. Krussmann G. Die Nadelgehölze. — Ibid., 1979. — 264 s.

Поступила 24.08.2000

ХВОЙНИ У СТАРОВИННИХ ПАРКАХ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ

С.І. Кузнецов

Національний ботанічний сад
ім. М.М. Гришка НАН України, Україна, Київ

Розглянуто історію інтродукції та сучасний таксономічний склад хвойних, динаміку зміни їх кількісного та якісного складів, основні результати фітоценологічних досліджень хвойних культурфітоценозів, зазначено їх фізіономічні групи і типи. Показано роль формового різноманіття хвойних та їх фітонцидних властивостей у садово-парковому будівництві.

CONIFERS IN OLD PARKS OF THE FOREST STEPPE OF UKRAINE: HISTORY, PRESENT STATE, PROSPECTS

S.I. Kuznetsov

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

The paper deals with the history of introduction and present taxonomic composition of conifers, dynamics of change of their quantitative and qualitative composition, main results of phytocenological researches of coniferous culture phytocenoses; the authors notice the physiognomical groups and types. The role of form variety of conifers and their phytoncid properties in the garden-park architecture.

1. Акимов Ю.А., Нилов Г.И., Литвиненко Р.М. и др. Эфирные масла можжевельников Древнего Средиземноморья: состав, свойства и перспективы использования // Тр. Никит. ботан. сада. — 1976. — 69. — С. 79—93.

МАТЕРІАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗІВ ГОМЕРОВОЇ “ОДІССЕЇ” В ПАРКОВИХ КОМПОЗИЦІЯХ “СОФІЇВКИ” ЯК ВЕРШИНА ГЕНІАЛЬНОСТІ ЛЮДВИГА МЕТЦЕЛЯ

І.С. КОСЕНКО

Дендрологічний парк “Софіївка” НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

На підставі скрупульозного аналізу античної літератури та інших джерел відновлено втрачені класичні назви деяких об'єктів та паркових композицій “Софіївки”, в яких Л. Метцель геніально відтворив образи Гомерової “Одіссеї” на полотні людської праці та природи.

Минув час, коли зі сторінок українських газет і журналів, інших періодичних видань зникли полемічні дискусії про справжнього будівничого “Софіївки”. Відомий в Україні, нині покійний, історик Г.Ю. Храбан, за архівними матеріалами опублікував статтю [17], з якої нині стало загальноновизнаним, що автором топографічного та архітектурного проекту, а також керівником будівництва був талановитий польський військовий інженер Людвіг Метцель (1764—1848).

Не викликає ні у кого сумніву й автор ідеї будівництва парку в стилі античної міфології — графиня Софія Вітт, про що свідчить її лист, який зберігається в Центральному державному архіві України у Києві, надісланий майбутньому чоловікові С.Щ. Потоцькому в 1795 р. [7].

Мета цієї роботи — на підставі літературних досліджень відновити образи і втрачені назви об'єктів “Софіївки”, про які, зокрема, писав В.І. Іващенко [4] з нагоди 100-річчя її заснування. Він зауважував, що всі композиційні ділянки парку спочатку мали класичні назви, запозичені з грецької та римської міфології. Тепер ці назви забуті або замінені на інші.

Ми не зупинятимемось на таких об'єктах чи паркових композиціях, як острів Анти-Цірцеї, грот Фетіди, грот Діани, грот Каліпсо та ін., названих першими співцями “Софіївки” — С. Трембецьким, Де Лагардом, С. Грозою, Т. Темері. З їх праць, власне, і розпочалося відновлення тих назв, що, на нашу й думку інших авторів, які досліджували “Софіївку”, були свого часу втрачені або замінені на інші, а саме: грот Західний, грот “Горішок”, камінь “Шапка Мономаха”, “Кавказька гірка” та ін., які не можна віднести до класичних, тобто таких, що мають міфологічне підґрунтя.

Наша доповідь, нам здається, розкриє істинні назви багатьох паркових композицій, в яких Л. Метцель бачив насамперед образи Гомерової “Одіссеї”; її уважне, детальне вивчення і послужило підставою для цього повідомлення.

Розпочнемо з виникнення назви грот Західний, яку вперше вжив І.А. Косаревський у 1951 р. Грот споруджений з рожевого граніту, в ньому влаштовані гранітні лавочки та столик. Це зручне місце для відпочинку відвідувачів. У первинних літературних джерелах не йдеться про його призначення, але ми завжди були впевнені, що Л. Метцель не міг влаштувати цей грот з чисто територіальною

назвою, вона обов'язково повинна відображати сюжет якогось міфу. І ось, працюючи над текстом Гомерової “Одіссеї”, ми дійшли глибокого переконання, що цей грот символічно відображає грот *Сцілли*. Для підтвердження процитуємо: “До широкого неба гострою вершиною піднімається... там ніколи не буває ні літом, ні осінню світла... .

...Камінь скелі, і на самій її середині печера, темним жерлом направлена до темряви Ереба на захід...” [2, с. 152]. Як бачимо, слово “захід” є у тексті. Ереб — підземне царство п'їми, через яке душі померлих проходять в Аїд, вхід же до нього міститься під “Левкадською скелею”. У такій печері, чи гроті, жила страшна потворна Сцілла, що весь час несамовито гавкала. Це люте страховисько мало дванадцять ніг і шість голів на довгих шиях, а в кожній пащі — три ряди зубів. До половини сховавшись у глибокій печері, Сцілла виставляла назовні всі свої голови й пильно чигала. Ловила вона дельфінів, тюленів та інших мешканців моря і, звісно, жодного корабля не пропускала, не схопивши когось собі на поживу.

Порівняння влаштування цього гроту з його описом у “Одіссеї” та з анатомічною побудовою шийного хребця тварин викликає подив і захоплення талановитістю і майстерністю будівничого, якому вдалося з мертвого каміння відтворити живий образ пригоди, що сталася з Одісеєм і його супутниками.

Згідно з текстом “Одіссеї”, навпроти Сціллиної печери височіла трохи нижча скеля, під якою жила страхітлива Харібда, що тричі на день ковтала чорну воду і тричі на день її вивергала. Якби ми зупинилися на Залізному містку, що веде до “Площі Зборів”, і стали обличчям до Великого водоспаду, то серед хаотично розкиданого каміння, що у нас перед очима, можна побачити і грот Харібди.

Прослідкуємо походження назви “Площа Зборів”. Вона вперше вживана Т. Темері [19]. З.Я. Іванова та Б.С. Сидорук (1976) висловили припущення, що вона з'явилася в період, коли “Софіївка” була у віданні управління військових поселень. У той час у парку в недільні дні грав військовий оркестр і шляхетні люди міста збиралися тут, щоб послухати музику, потанцювати. Але площа

створена в перший етап будівництва парку, тому, безумовно, відповідно до задуму автора повинна була б відтворювати, так само, як і всі інші видові ділянки парку, сюжет якогось міфу. На жаль, у поемі С. Трембецький нічого не розповів про цей чарівний, завжди пожвавлений куточок парку, звідки можна спостерігати і за фонтаном “Змія”, і за “Терасою Муз”, і за Великим водоспадом.

Враховуючи топографію, ми у працях [6, 7] припускалися думки, що творець парку в цій місцині хотів відобразити один з міфів, а саме міф про “Острів Блаженних”. На нього судді підземного царства Аїда направляли душі праведних. “Острів Блаженних” — в античній літературі змальовується як країна вічного щастя. Ще здалеку відчувається приємний аромат квітів: ніжний запах троянд, нарцисів, гіацинтів, лілій, фіалок, мирта, лавра, виноградної лози. Там течуть річки прозорі як кришталь, ласкавий вітерець злегка колише ліс і в його гіллі весь час звучить чарівна пісня. Тут панує вічна весна і життя проходить у розвагах, прогулянках, приємних бесідах.

“Площа Зборів” оточена дерев'яними лавками, на яких, зручно влаштувавшись, відпочивають відвідувачі. Вона розташована на півострові овальної форми. У центрі площі привертає увагу басейн, посеред якого височить величезна гранітна ваза. Вода до басейну подається підземною чавунною трубою з Верхнього ставу й утримується на одному рівні, тому що надлишок води відводиться в Нижній став через прокладений під землею гранітний канал. Влітку вазу прикрашають яскраві квіти, які мимоволі приваблюють погляди відвідувачів. Довкола цього овального басейну відкриваються прекрасні пейзажі, які послідовно змінюють один одного.

С. Гроза (Groza, 1843), описуючи цей півострів, оповідає, що в східному напрямку, навпроти басейну, серед липових насаджень розміщено гранітний олтар, названий “Храмом Венери”. Олтар — це гладенько вирізьблена гранітна плита, що має два східці, а з боків встановлено по шість гранітних стовпчиків. У кожному куті на стовпах встановлені мармурові вазы з прекрасними пишними квітами.

Т. Темері, замальовуючи цей куточок парку трохи пізніше, вже не згадує про “Храм Венери”, а зауважує, що тут довкола постаменту зі статуєю Париса в особливих випадках розміщалися музиканти. Мармурова статуя Париса прикрашає це місце і сьогодні.

Підсумовуючи вищенаведене, можна припуститися думки, що “Площа Зборів” задумана, створена і названа самим Л. Метцелем. Адже Гомер, описуючи пригоди Одиссея, розповідав, як після всіх поневірянь, завдяки заступництву богів, морська хвиля, нарешті, викидає знесилене тіло Одиссея на острів, де жили феаки — міфічний народ, що добре знався на мореплавстві та кораблебудуванні. Алкіной — онук бога Посейдона, мудрий володар феаків, що прихистив Одиссея й відправив його до острова Ітака, скликав на майдан (“Площа Зборів”) усіх знатних людей, які розсілися на дерев’яних лавках та камінні. Посеред майдану височів храм Посейдона (басейн з гранітною вазою), а дещо збоку розміщувався храм Венери, про який свого часу писав С. Гроза.

Як бачимо, все тут відповідає опису Гомера, тому й надалі вважатимемо, що цю місцевість слід називати “Площа Зборів”, або “Майдан Зборів”, а басейн з гранітною вазою — “Храмом Посейдона”. Олтар, на якому стоїть статуя Париса, доречно називати “Храмом Венери”.

Підтверджує наше припущення і той факт, що слово “площа” є в тексті “Одіссеї” і повторюється двічі: “...Он изумился, увидевши пристани, в них бесконечный ряд кораблей, и народную площадь...; ...Царь Алкиной многовластный повел знаменитого гостя на площадь, где невдали кораблей феакійцы собирались. Сели, пришедши, на гладко обтесанных камнях друг с другом рядом они...” [1]. З “Площею Зборів”, як правило, асоціюються веселощі, танці, пісні, ігри у всіх авторів, які описували її, але при цьому не посилались на “Одіссею”. Алкіной, цар феаків, приймаючи Одиссея на майдані (“Площа Зборів”) каже, характеризуючи свій народ: “...Вспомнишь о доблестях наших и тех дарованьях, какие нам от отцов благодатью Зевса достались в наследство. Мы, я скажу, ни в кулачном бою, ни в борьбе не

отличны. Быстры ногами зато несказанно и первые в море. Любим обеды роскошные. пение, музыку, пляску, свежесть одежд, сладострастные бани и мягкое ложе. Но пригласите сюда плясунов феакійских” [1].

Наступний об’єкт — грот “Горішок”, який постане перед нами, якщо ми стоятимемо на Залізному містку і дивитимемось прямо перед собою в бік композиції “Долина Велетнів”.

Грот “Горішок” ніби завершує композицію “Долини Велетнів”. На назву “Горішок” вперше потрапляємо у І.А. Косаревського [5], хоча короткий опис цього невеликого гроту є ще у С. Грози. Здається, що величезну гранітну брилу підтримує лише невеликий округлий камінь, хоча насправді він міцно лежить на природній основі завдяки майстерно врівноваженому центру ваги. У гроті “Горішок” вирубана гранітна лава, а поряд з ним влаштовано штучний триступеневий водоспад; струмки його переливаються, дзвенять і невловимо зникають під хаотично нагромадженим камінням “Долини Велетнів”, ніби соромлячись пишності, навіть грандіозності Великого водоспаду.

Досліджуючи походження назви гроту “Горішок”, ми, як і у випадку з гротом Західний, були переконані, що, автори, будуючи парк, втілювали в нього зовсім інший зміст. На нашу думку, перед нами грот циклопа Поліфема. Підтвердженням цього припущення є острівець, який буде попереду, якщо перейти на дерев’яний місток у Темпейській долині і повернутися обличчям до Великого водоспаду і “Площі Зборів”. Далі розкидані гранітні валуни, що нагадують похмурі гори, де окремо по глибоких печерах живуть циклопи, дикі й непривітні, що не визнають ніяких законів, не шанують навіть богів.

Не будемо зупинятися на деталях перебування Одиссея в гроті Поліфема, але безперечним доказом задуму автора у відтворенні образу власне цього гроту є той загострений видовжений камінь, що нагадує довжелезну циклопову палицю, яка лежала біля кошари. Від тієї ломаки Одиссей відтяв чималий шматок і звелів своїм друзям загострити з одного краю та засмалити на вогні. Як відомо з міфу, цим кілком Одиссей згодом виколов єдине око Паліфема. Перейдіть місток, по-

верніть ліворуч, підійдіть до водоспаду річки Стікс, яка ховає далі свої води серед безлічі каменів, поверніть ще раз ліворуч і прямо перед собою побачите гранітний Одіссеєвський загострений кілок, а далі — численні різноманітні гроти, в яких жили циклопи.

Окремо зупинимось на характеристиці підземних річок, і зокрема річки Стікс. Річ у тім, що автор цього повідомлення, як і його попередники, протягом останніх майже 100 років вважав, що Головний водоспад спадає з витoku підземної річки Стікс. Так писали всі автори радянських часів, у тому числі і Г.Ю. Храбан, який перекладав з французької мови "Путівник по "Софіївці" Т.Темері. Однак уважне вивчення цієї праці привело до певного відкриття: Т.Темері річкою Стікс називав русло Кам'янки (в тексті він згадує її тричі), що протікає від Ботанічного містка і далі, зливаючись між камінням "Долини Велетнів", чи "Країни Циклопів", якщо дивитись з дерев'яного містка, що в Темпейській долині, сюди — на "Площу Зборів", утворює Нижній став, тобто Іонічне море, перед "Площею Зборів". Цікаво, що із залізного містка перед "Площею Зборів" можна побачити витoki всіх семи річок, які, за уявленням древніх греків, протікали в підземному царстві Аїда. Вивчаючи їх за міфологією, ми дійшли висновку, що річка, яка тече під землею в "Софіївці", називається Ахеронт. Впадає вона не в Мертве озеро, як вважали раніше, а в Ахеронтійське, звідки далі, зливаючись з бурхливими водами річки Коціта ("Ріка Плачу"), вона впадає в Стікс, води якої течуть у нас під ногами. З Ахеронтійського озера води річки Флегегон ("Вогняна Ріка") під землею течуть до фонтана "Семиструмінь", а звідти, зливаючись з потоками річки Лета ("Ріка Забуття"), яка починається у гроті Діани і також впадає у Стікс. Цей вихід видніється на березі Нижнього ставу, якраз біля статуї Аполлона Бельведерського. Виходи ще двох підземних річок розташовані один проти одного: Океан — витікає з урочища Звіринець, Мнемосина ("Ріка Пам'яті"), — утворивши басейн довкола "Храму Посейдона", впадає в Нижній став з "Площі Зборів", там де стоять на пристані дві гранітні лави.

Величезна брила граніту, що наполовину виступає з води Нижнього ставу, названа уже в ХХ ст. "Каменем Смерті". Цю назву вперше згадує в рукописному нарисі Л.О. Казарінов. Існує навіть легенда про загибель сотень кріпаків під скелею, що зірвалася з місця, де її встановлювали. Однак під час будівництва "Софіївки" цього не могло статися. Архітектор Л. Метцель, який надзвичайно тонко і точно розраховував набагато складніші споруди, в чому кожен має змогу переконатись, оглядаючи парк, не міг припуститись такої помилки. Ми вважаємо, що ця брила лежить там, де їй і належить, згідно із задумом зодчого, — неподалік від скелі, яку описав перший поет "Софіївки" С.Трембецький під назвою "Левкадська скеля". Ця скеля пов'язана з трагічними подіями, що відбулися в Стародавній Греції, зокрема, в житті поетеси Сафо (VII—VI ст. до н. е.). Про неї теж згадує С. Трембецький.

Батьківщиною Сафо був острів Лесбос в Егейському морі. Поетеса створила гурток із знатних дівчат, де навчала їх музиці, танцям, складанню пісень і назвала його Домом служниць муз. Згідно з грецькою міфологією, на цьому ж острові жив звичайний смертний Фаон. Якось йому довелося перевозити човном богиню кохання Афродіту. З неї він не взяв відповідної платні, і в нагороду богиня дала йому чудодійне зілля, яке перетворило його на юнака-красеня. Всі жінки закохувалися в нього, але Фаон відхилив їхню любов. За версією римського поета Овідія, у Фаона до безтями закохалася Сафо, але він знехтував її почуттям і поетеса у відчаї кинулася зі скелі в Іонічне море. Отже, "Левкадська скеля" ("левкас" — білий) — це міфічна біла скеля на крайньому заході, біля входу в підземне царство Аїда.

Розташовану дещо вище "Левкадської скелі" і "Острова Лесбос" сусідню з ними паркову композицію називають "Кавказька гірка". Цю назву вперше згадує О.Л. Липа [10]. До виходу цієї праці місцевість вище "Левкадської скелі" називали кам'янистою ділянкою. Своїм мальовничим рельєфом і нагромадженням великих гранітних брил це місце дійсно чимось нагадує Кавказькі гори і логічно пов'язується з міфом про титана Прометея.

Після ґрунтового опрацювання Гомерової “Одіссеї”, ми припускаємо думку, що Л. Метцель цей кам'янистий берег, скоріше, створював як берег острова Ітака, що був батьківщиною славнозвісного Одіссея. “Острів Ітака”, або “Левкадська скеля”, розташований у Нижньому ставу (в Іонічному морі). Якщо дотримуватись цього, то камінь, який лежить у воді і символізує, згідно з нашими раніше висловленими припущеннями, острів Лесбос, може і не бути ним, бо острів Лесбос лежить в Егейському морі. Цей камінь, скоріше, може символічно відображати силует того корабля, на якому феакійці доставили сплячого Одіссея на його батьківщину після того, як він добрався до Феакії з острова Каліпсо. Згідно з міфологією, бог моря Посейдон, за дозволом Зевса, покарав феакійців за те, що вони допомогли Одіссею. Після повернення корабля з 52 веслярами-феакійцями з острова Ітака він накрив корабель з веслярами долонею, і вони навіки перетворилися на камінь. Можливо, звідси й пішла назва “Камінь Смерті”. А, можливо, це той острівець Астерида, на якому, згідно з Гомером, женихи Пенелопи, дружини Одіссея, робили засідку, щоб убити Телемаха, сина Одіссея, який відплив з острова Ітака на пошуки свого батька.

Кілька слів про статую “Зима”. У 1846 р. на карті “Софіївки” у виданні Т. Темері вперше з'явилася назва цієї статуї “Вічний Жид”, або “Агасфер”. Тоді вона стояла навпроти фонтана “Семиструмів”, тобто там, де й тепер. А. Регель у своїй праці також називав цю скульптуру “Вічний Жид”.

Статуя зображає старого чоловіка, обличчя його виражає біль, страждання, він намагається прикритися хітоном, щоб захиститись від холоду. Вважалося, що це — алегорія і пори року, і життя людини.

Вічний Жид, за середньовічною легендою, — один з тих, хто глузував з Ісуса Христа, коли він ніс тяжкий хрест на Голгофу до місця розп'яття. Він не давав Ісусу Христу зупинитися відпочити. За це його засуджено до вічного блукання по Землі аж до самого страшного суду. Легенда про Агасфера (Вічного Жида) зацікавила багатьох митців і була відображена у творчості Гете, Шлегеля,

Ленау, Пушкіна, Жуковського, Кюхельбекера, Шеллі, Ежена Сю, Яна Потоцького та ін.

Назва “Зима” у цієї статуї вперше вживана І. Косаревським [5], і понад 50 років наводилася в усіх радянських виданнях про “Софіївку”.

Оскільки вся “Софіївка”, згідно з нашими дослідженнями, відображає героїчні пригоди Одіссея, це — не “Зима” і не “Агасфер”. Перед нами статуя самого Одіссея, якого богиня Афіна, залежно від обставин, перетворювала то на старця в хітоні, як у цій скульптурі, то на сильного і красивого юнака. Ось таким старим Одіссеєм з'являється на острів феаків, а коли розпочинаються змагання на “Площі Зборів”, він вмить перетворюється на мужнього мускулистого сильного воїна. Старим і слабким він приходить і в хатину свинопаса Євмея, щоб той його не впізнав: “...Одіссея жезлом торкнулась Афіна. Зморшками вкрилась на тілі гнучкім його шкіра прекрасна, і над чолом його русе облізло волосся, і постать згорбилась раптом уся, так неначе в одряхлого старця, вмить помутніли і очі, раніше такі ще прекрасні...” [2, с. 232].

Тож недаремно С. Гроза називає її скульптурою Старого і вказує, що вона стояла на “Левкадській скелі”, тобто на батьківщині Одіссея — острові Ітака. На наше глибоке переконання, цю скульптуру надалі так і слід називати “Одіссеєм” і поставити на самій вершині “Острова Ітака”, там, де раніше, як ми писали, стояли бюсти Тадеуша Костюшка, потім імператриці Олександри Федорівни, Т.Г. Шевченка, В.І. Леніна. Адже скульптура потрапила в парк вже після того, як Л. Метцель від'їхав до Варшави і йому не вдалося до кінця реалізувати свій задум, тому упродовж цих 200 років скульптури весь час переміщували по парку.

Сьогодні, безперечно, важко розгадати всі задуми талановитого Л. Метцеля, який у гротах, скелях, джерелах, водоспадах, окремих каменях і рослинах вдало матеріалізував старогрецькі міфи про богів і насамперед Гомерову “Одіссею”. Про це свідчить і наш опис тієї ділянки парку, де камінь, що лежить у воді, можна уявити і як острів Лесбос, і як острів Астерида, і як камінь, що

символізує загибель корабля феакійців разом з ними, аж ніяк не кріпаків, що будували цей парк, як стверджували раніше.

Світова культура має чимало прикладів відображення Гомерової "Одіссеї" — пісні вірного кохання, мудрості, героїзму, високого патріотизму та інших моральних чеснот людства, які з давніх-давен і до наших часів оспівуються в піснях, відображуються у танцях, в музиці, у картинах, у тому числі таких відомих художників, як Мікеланджело, Рубенс, Рембрандт і багатьох інших.

Геній Л. Метцеля якраз і полягає в тому, що він — єдиний у світі архітектор, який зумів цей класичний твір покласти на полотно природи й людської праці й так талановито їх відобразити. Отож, беріть в руки Гомерову "Одіссею" і пройдіться по "Софіївці" — ви відчуєте і побачите цю геніальність.

Ми зупинилися лише на тих паркових композиціях, назви яких, на нашу думку, тожні та збігаються з описом Гомерової "Одіссеї". Повний текст екскурсій по "Софіївці" буде опублікований окремим виданням найближчим часом.

Автор вдячний насамперед викладачеві музичного училища, екскурсоводові парку Н.І. Стефуці, яка, власне, своїм баченням образів одиссеєвських героїв у "Софіївці" наштовхнула на аналіз попередньої праці, а також працівникам парку Т.П. Балабак, Т.Є. Алпатовій та екскурсоводам М.Х. Рудюк, Г.В. Никитюк, Т.М. Бистранівській, що разом з автором працювали в пошуках історичних назв паркових композицій "Софіївки".

1. Гомер. Одиссея. — М. : Правда, 1984. — 320 с.
2. Гомер. Одиссея. — К. : Дніпро, — 462 с.
3. Грейвс Р. Мифы Древней Греции. — М. : Прогресс, 1992. — 624 с.
4. Иващенко В. Исторический очерк Умани и Царицына сада (Софиевки). — Киев, 1895.
5. Косаревский И.А. Государственный заповедник "Софиевка". — Киев : Изд-во Акад. архитектуры УССР, 1951. — 117 с.
6. Косенко И.С., Митин В.В., Сидорук Т.Н. Список семян, предлагаемых в обмен Уманским Государственным дендрологическим парком "Софиевка" АН УССР в 1991—1993 годах. — Умань, 1993. — 13 с.
7. Косенко И.С., Храбан Г.Ю., Митин В.В., Гарбуз В.Ф. Дендрологичний парк "Софіївка". — К. : Наук. думка, 1996. — 155 с.
8. Кривулько Д.С., Рева М.Л., Тулупій Г.Г. Дендрологичний парк "Софіївка". — К. : Вид-во АН УРСР, 1962. — 83 с.

9. Кун Н.А. Легенды и мифы древней Греции. — М. : Планета детства, 1998. — 608 с.
10. Лыпа А.Л. "Софиевка": Уманский государственный заповедник (1796—1949). — Киев: Изд-во АН УССР, 1948. — 10 с.
11. Мифологический словарь. — М. : Сов. энцикл., 1991. — 736 с.
12. Мифы народов мира. Энциклопедия. — М. : Сов. энцикл., 1987. — Т. 1. А—К. — 671 с.
13. Мифы народов мира. Энциклопедия. — М. : Сов. энцикл., 1988. — Т. 2. К—Я. — 719 с.
14. Немировский А.И. Мифы древней Эллады. — М. : Просвещение, 1992. — 319 с.
15. Лашкевич В.В. Уманский Царицын сад // Вестн. импер. Рос. о-ва садоводства. — Спб., 1894. — № 3. — С. 167—179.
16. Регель А. Изящное садоводство и художественные сады. — Спб.: Издание Г.Б. Винклера, 1896.
17. Храбан Г. Ю. Перший архітектор "Софіївки" // Укр. істор. журн. — 1971.
18. Ящуринский В. Умань и Царицын сад // Киев. губ. ведомости. — 10 и 31 янв. 1853 г., 16 янв. 1854 г.
19. Groza S. Opisanie Zofiiowski. — 1843. — Цит. по: Przybylski (1978). Krakow, 1978. — S. 225.
20. Themery T. Guide de Sophiowka, surnomme la merveille de l'Ukraine... — Odessa, 1846. — S. 15—49.
21. Trembecki S. Sophiowka: Poeme polonais, traduit vers francais par le comte de Lagarde. — Vienne, 1815. — 160 s.
22. Trembecki S. Zofijowka: Estep i objasnienia Adama Mickiewicza. — Poznan, 1822. — S. 8—76.

Надійшла 17.08.2000

МАТЕРІАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗОВ ГОМЕРОВОЇ "ОДИССЕИ" В ПАРКОВИХ КОМПОЗИЦІЯХ "СОФІЄВКИ" ЯК ВЕРШИНА ГЕНІАЛЬНОСТІ ЛЮДВИГА МЕТЦЕЛЯ

И.С. Косенко

Дендрологический парк "Софиевка" НАН Украины, Украина, Умань

На основании тщательного анализа античной литературы и других источников восстановлены утраченные классические названия некоторых объектов и парковых композиций "Софиевки", в которых Л. Метцель гениально воссоздал образы Гомерової "Одиссеи" на полотне человеческого труда и природы.

THE INCARNATION OF HOMER'S ODYSSEY IMAGES IN PARK COMPOSITIONS OF SOFIIVKA AS A CULMINATION OF METCEL'S GENIUS

I.S. Kosenko

Dendrological Park Sofiivka, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Uman

The classic names of a series of objects and park compositions of Sofiivka as a result of diligent analysis of classical literature and other sources have been restored. The architect of Sofiivka L. Metcel reproduced the images of Homer's *Odyssey* on a palette of human work and nature.

ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ДЕЯКИХ МАГНАТСЬКИХ РЕЗИДЕНЦІЙ XVIII—XIX ст. В ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Ю.О. КЛИМЕНКО

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 Київ, вул. Тімірязєвська, 1

Наведено історичну довідку, відомості про сучасний стан насаджень та плани Печерського, Раївського, Антонінського та Новоселицького (Старокостянтинівського р-ну) парків — пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, які до встановлення радянської влади належали родині Потоцьких.

Припускається [4], що перші декоративні сади на території України виникли у XVII ст. Розквіт паркобудівництва припадає на XVIII, XIX, та початок XX ст., коли було створено більшість парків, переважно при садибах великих землевласників. Кількість таких палацово-паркових ансамблів досягала сотень.

Не все збереглося до сьогодні. Нині в Лісостепу України до природно-заповідного фонду занесено п'ять дендропарків загальнодержавного значення, побудованих на базі старовинних парків, і 50 старовинних парків — пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. Деяким з цих об'єктів присвячені численні публікації, щодо інших — відомості дуже скупі. Найповніша інформація про старовинні парки наведена у працях [1, 2, 4]. Зрозуміло, що у короткій статті неможливо описати усі магнатські резиденції, які розташовані у Лісостепу України і яким надано статус пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. Тому ми зупинимось лише на тих, які до встановлення радянської влади належали родині Потоцьких. Таких парків — чотири: Печерський парк у Вінницькій обл.,

Раївський — у Тернопільській, Антонінський і Новоселицький (Старокостянтинівського р-ну) Хмельницької обл. Історичні відомості про ці парки наведено за даними польських літературних джерел [9—11] та вітчизняних праць [3, 5, 6].

Перша вірогідно відома садиба у Печерах була збудована молдавським володарем Георгієм Дукою у 1682 р., але згодом вона зруйнувалася і від неї не залишилося й сліду. Господарями Печер були і Заславські, і Вишнівецькі, врешті їх придбав **Станіслав Щенсний Потоцький** (1751—1805). Як придане село дісталася його доньці **Октавії** (1783—1842) від шлюбу з Юзефіною Амалією. Октавія близько 1800 р. вийшла заміж за Яна Свейковського. На початку XIX ст. Я. Свейковський збудував на місці колишньої скромної садиби великий палац у класичному стилі, який мав бути копією тульчинського, але вдвічі меншим. Вважають, що саме Я. Свейковський розширив площу садиби за рахунок долини Бугу та його лівого берега. Тоді ж склалося планування парку. Від входу до палацу йшла чотирирядна липова алея (мабуть, її посадили ще попередні господарі, бо нині липам понад 250 років). Планування парку на плато регулярне. Схили до

Бугу вкриті природним лісом; ця ділянка мала ландшафтне планування. На схилах є природні виходи каміння на поверхню. Буг перегороджують численні пороги (рис. 1). У лівобережній частині парку взагалі планування ландшафтне. Ближче до Бугу, ймовірно, зростає листяний ліс, а вище по схилу — сосновий. Нині Печерським парком називають тільки правобережну частину, яка займає площу 19 га. Лівобережна частина — це Сокілецький парк площею 26 га (рис. 2, а). Сокілецький парк підпорядкований Немирівському кардіологічному санаторію. Твердження [4], що площа парку становить 120 га, ґрунтуються на спробі включити сюди луки та схили, що здіймаються над Бугом.

Близько 1840 р. у Свейковських Печеру викупили онук Станіслава Щенсного Потоцького — **Костянтин** (1816—1857) та його дружина Юзефіна (1821—1849). Батько Костянтина — Ярослав — був сином Станіслава Щенсного від шлюбу з Юзефіною Амалією.

Наступними господарями Печер стали син Костянтина Потоцького **Костянтин Юзеф Потоцький** (1846—1909) та його дружина **Яніна Софія Потоцька** (1851—1928). У 1874—1875 рр. палац був ґрунтовно поновлений, але ні зовнішній вигляд, ні внутрішній устрій не зазнали змін. Наприкінці XIX ст. було намагання переробити регулярне планування парку на ландшафтне. Між старими алейними насадженнями створили вільні дендрогрупи. У 1904 р. біля західного муру було збудовано (рис. 3) капличку-мавзолей (архітектор Владислав Городецький). Імовірно, у цей час була розібрана інша капличка, яка стояла навпроти палацу, та будиночок доглядача. Натомість збудували нову браму з двома павільйонами для охорони.

О.Л. Липа [4] писав, що паралельно головній алеї йшли дві бічні, теж липові, але вже дворянські. Головна і бічні алеї під прямим кутом перетиналися іншими алеями, а

Рис. 1. Пороги на річці Південний Буг у Печерському парку

від бічних кутів палацу в напрямку до Бугу під кутом йшли ще алеї.

Деякі з каменів на схилах, мабуть, навмисне перемістили так, щоб зробити гроти.

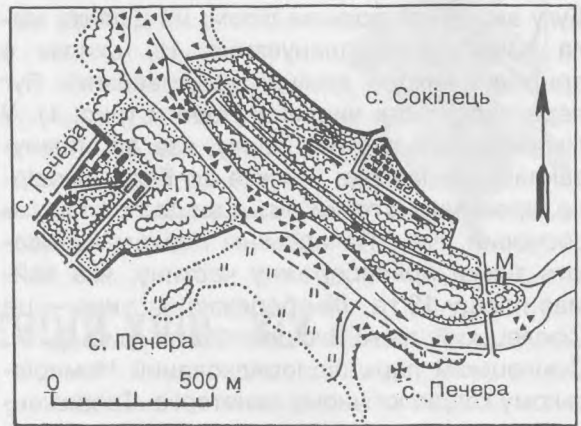
Останнім до 1917 р. господарем Печер був син Костянтина Юзефа та Яніни Софії **Францішек Салеза Потоцький** (1877—1949). У 1912—1915 рр. він реконструював палац. Роботами з реконструкції керував Ян Геуріх-молодший (Heurich). Одна з галерей (колишня стайня) була перероблена на житлове приміщення.

Внутрішній двір з боку в'їзду посипаний піском. Його огороджували вази з каменю, встановлені на високих постаментах. Влітку в них росли квіти, які постійно замінювали. Серед двору було влаштовано басейн з фонтаном, оточений низькою кам'яною огорожею, також з вазами для квітів. Уздовж палацу, галереї і флігеля, а також огорожі фонтана простягалися рабатки з квітами. Перед портиком стояла старовинна гармата.

Біля портика з боку саду була кам'яна тераса, оточена балюстрадою, з виходом між двома лежачими мармуровими левами на розташовану нижче терасу, посипану піском, з численними клумбами у вигляді килимів. З трьох боків двір оточувала балюстрада з встановленими на цоколях вазонами, як у парадного входу. З обох кутів тераса мала вигляд округлих оглядових башт. З боків були хвіртки, які вели до верхнього саду, а посередині — кам'яні східці до третьої тераси, прикрашеної в передній частині великою клумбою, а по краях — на межі з посадками дерев — рабатками з декоративних рослин. Між деревами відкривався краєвид на Буг та протилежний берег.

Стежка на схилі переходила в східці з античними скульптурами з білого мармуру по боках, доходила до кам'яного мосту (три арки цього мосту видно на фотографії 1914 р., яку наводить R. Aftanazy [11]). Посередині схилу Потоцькі влаштували ще одну терасу з нетесаного граніту, з якої відкривався чудовий краєвид. На Бузі, нижче порогу, був паром.

На початку революції 1917 р. першим згорів лівий флігель. Потім палац розібрали по цеглині. Колекції картин, творів мистецтва,

а

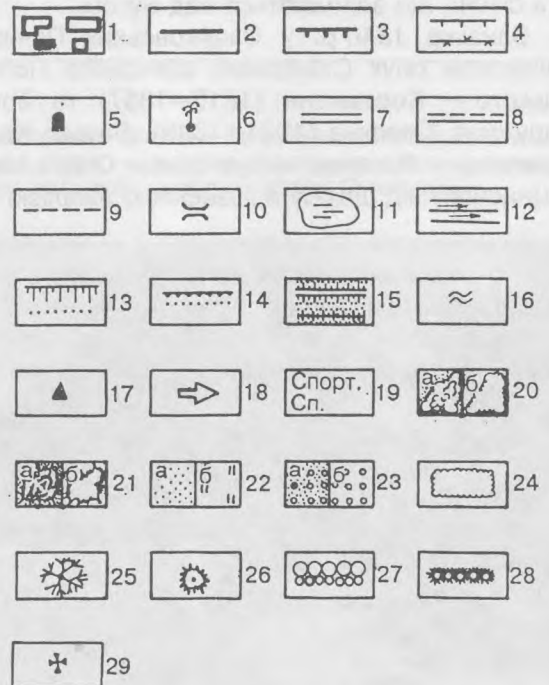

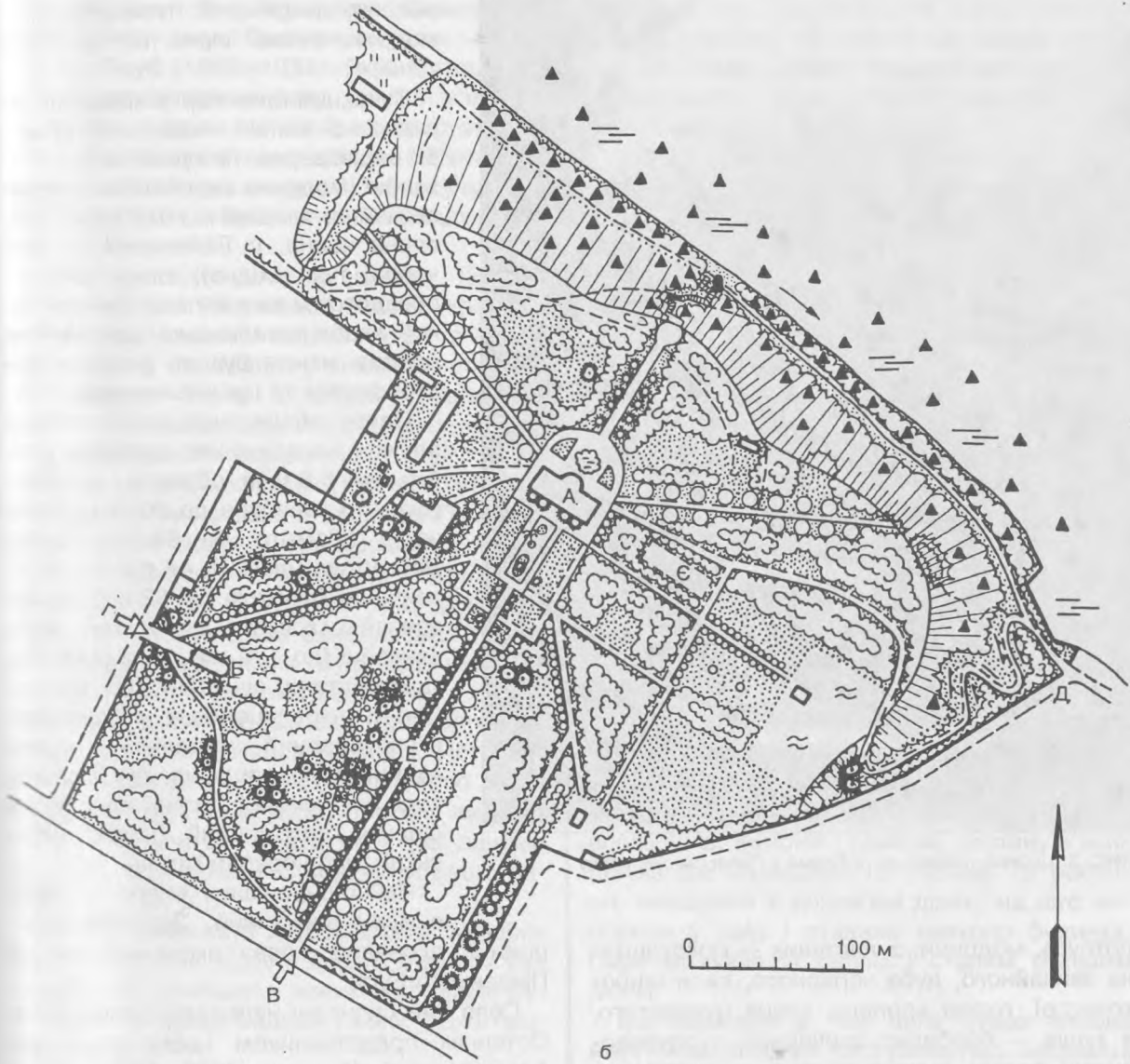
РИС. 2. План Печерського та Сокілецького парків:

а — схема розташування Печерського та Сокілецького парків; Б — церква-усипальня, В — головний вхід, Г — вхід до церкви.

Тут і на рис. 4, 6, 7: 1 — будівлі; 2 — кам'яні мури; 3 — підміст; 11 — водойма; 12 — річка або струмок (стрілкою вказано природних виходів його на поверхню; 18 — входи до парків; хвойних дерев: а — у межах парку, б — за його межами; 22 — тина кущів; 25 — окреме листяне дерево; 26 — окреме хвойне

інші цінні речі не загинули, їх встигли вивезти до Кракова.

Згодом на місці палацу збудували корпус лікарні (саме їй підпорядковано нині парк). Планування парку в цілому збереглося. У 1953 р.

П — Печерський парк, С — Сокилецький парк, М — млин (1894—1898); б — план Печерського парку: А — лікарня (на місці палацу), брама, Д — руїни брами, Е — центральна алея старих лип, Е — руїни сучасної споруди. 1 — зона стінки; 4 — огорожі; 5 — пам'ятник, 6 — фонтан; 7 — дорога з твердим покриттям; 8 — ґрунтова дорога; 9 — стежка; 10 — напрямок течії); 13 — упорядкований або не упорядкований схил; 14 — урвище; 15 — насип; 16 — рілля, город; 17 — каміння, місця; 19 — спортивний майданчик; 20 — масив або група листяних дерев: а — у межах парку, б — за його межами; 21 — масив або група паливи або луки: а — у межах парку, б — за його межами; 23 — плодовий сад: а — у межах парку, б — за його межами; 24 — кур-дереву; 27 — ряд з листяних дерев; 28 — ряд з хвойних дерев; 29 — церква Різдва Богородиці (1764) і дзвіниця (1865)

насадження обстежив О.Л. Липа [4]. За його даними, тоді там зростало 65 видів дерев і кущів (до війни 1941—1945 рр. їх налічувалося понад 100). Найбільших розмірів досягли липи в алеї (до 5,5 м в обхваті). Се-

ред дендрологічних раритетів парку він називав ялину східну (найбільше серед відомих в Україні дерев цього виду) та вербу вавилонську. З хвойних екзотів зростали дерева сосни Веймутова та с. чорної, псев-

РИС. 3. Церква-усипальня та брама у Печерському парку

дотсуги, модрини, з листяних — гірकोкаштан звичайного, дуба червоного, липи широколистої, горіха чорного, клена цукристого, з кущів — барбарис звичайний пурпуроволистої форми, оцтове дерево, сніжноягідник білий, бузина чорна розсіченолистої форми, бузок звичайний, міхурник деревовидний, калина звичайна, гордовина, жимолость татарська та ж. каприфоль, таволга зубчаста і т. верболиста.

За даними Л.І. Рубцова [7], наприкінці 1950-х років у парку зростали липи з діаметром стовбура до 2 м, ясен звичайний (діаметр стовбура 1,5 м), дуб звичайний (діаметр 1,25 м), ільм (діаметр понад 1 м), а також найбільший в Україні клен польовий (заввишки 20 м з діаметром стовбура 0,8 м). На той час залишилося небагато екзотичних

рослин, зокрема 2 псевдотсуги, 7 модрин, сосна чорна та гіркокаштани.

Сучасний план парку наведено на рис. 2, б. Нині в ньому налічується 59 видів дерев та кущів, з них 7 — хвойні (модрина європейська, ялина звичайна, я. колюча голубої форми, сосна чорна, с. Веймутова, с. звичайна, туя західна); ялина східна і псевдотсуги вже випали. Зникла також верба вавилонська, деякі великі дерева, немає бузини розсіченолистої форми та ще кількох видів.

Однак збереглися старі липи в алеях і насадженнях (стовбур найбільшої 5,8 м в обхваті), модрини (діаметр стовбура до 50 см), сосни чорні (діаметр до 68 см), сосни Веймутова (діаметр 44 см) та сосни звичайні (діаметр до 82 см), ясени звичайні (діаметр до 106 см), дуби звичайні (до 120 см), ільм (144 см), гіркокаштани звичайні (до 86 см). Серед інтродуцентів є гіркокаштан м'ясочервоний, катальпа чудова, ліщина деревоподібна, бук лісовий, ясен звичайний плакучої однолистої форми, горіх чорний, бархат амурський, дуб червоний та ін.

Найпоширенішим видом у парку є ясен звичайний. Зокрема, природний ясеневий масив вкриває схил до Південного Бугу.

Село Рай спочатку належало Синявським. Останнім представником цього роду був Адам Микола (близько 1666—1726). Після його смерті село перейшло у власність його доньки Марії Софії (1711—1771), яка у першому шлюбі була за Станіславом Денгофом, у другому — за князем **Августом Олександром Чарторийським** (1697—1782). Згодом як придане **Ізабелі Єлизавети Чарторийської** (1736—1816), яка вийшла заміж за князя Станіслава Любомирського (1720—1783), перейшло у цей рід, однак ненадовго. Як придане доньки Станіслава Любомирського Олександри (1760—1836) село у 1816 р. перейшло до її чоловіка **Станіслава Потоцького** (1755—1821). Далі володіння

успадкували син Станіслава **Олександр** (1776—1845), онук **Станіслав** (пом. 1888), правнук **Якуб** (1863—1934). Якуб Потоцький, останній представник роду, усі свої володіння разом з Раєм заповів використати на благо суспільства, зокрема на боротьбу з такими хворобами, як рак і туберкульоз. З 1935 по 1939 р. Рай належав фонду імені Якуба Потоцького.

Нині територія довкола палацу (3,8 га) підпорядкована Зборівській єпархії української греко-католицької церкви, а 20 га — Бережанському державному лісомисливському господарству (саме ці 20 га є парком — пам'яткою садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення).

Ще за часів Синявських (XVII ст.) тут було споруджено мисливський будинок. Господарі приїздили сюди з розташованого неподалік Бережанського замку на нетривалий час. Однак у 1709 р. будинок було зруйновано під час набігу Адама Шмігельського. Згодом споруду відбудували. Була вона квадратна за формою, з чотирма баштами на кутах.

Наприкінці XVIII ст. Ізабела Єлизавета Любомирська реставрувала будинок. Його висота сягнула рівня башт, які повністю зникли. Під час цієї перебудови довкола вирубили ліс і почали закладати парк (за даними праці [6] парк почали створювати дещо раніше — у 1760 р.).

Ізабела Єлизавета Любомирська залюбки жила у Раю, але після її смерті будинок був занедбаний, оскільки у нових господарів були більші та кращі садиби і вони рідко приїздили у Рай.

Згодом Олександр Потоцький, використавши частину старих стін, за проектом Яна Рудського Венжика, у 1830 р. збудував у Раю новий двоповерховий маленький палац як літню резиденцію. Довжина та ширина цього палацу повністю збігалися з фундаментами попередньої споруди. У другій половині XIX ст. над зовнішнім оформленням палацу працював професор Леонард Марконі. З цього часу до 1939 р. палац істотних змін не зазнавав.

Щодо парку, то у 1879 р. було вирубано дерева в його північній частині, які почали пінати від старості. На цьому місці створили

плодовий сад. До 1888 р. в парку існувала ділянка у вигляді стрижених так званих французьких садів. Однак упродовж десятиліть її не доглядали і вона повністю втратила первісний вигляд.

У 1882 р. неподалік від палацу за проектом Юліана Октавіана Захаревича спорудили будинок для гостей та родини управителя маєтком.

У 1892 р. парк, який займав 16,8 га, реконструював відомий паркобудівник Валеріан Кронненберг. Оновлений парк мав площу 11,2 га.

Дуже прикрашали парк ставки. Навколо палацу були стрижені газони з клумбами і квітковими рабатками. Перед головним фасадом розташовувався круглий газон з мармуровою колоною, встановленою посередині. Колону увінчувала скульптура орла з розпростертими крилами. Інша скульптурна група зображувала дітей, які граються, і стояла перед терасою з південно-східного боку палацу. З боків прогулянкових доріжок росли низько- і високоштамбові троянди і формовані туї, а трохи далі від палацу — ялини, модрини, липи, гіркокаштани, платани, ясени, дуби, буки тощо.

У теплицях до 1914 р. вирощували дерева апельсинів, лимонів і камелій, частину з яких привіз ще Олександр Потоцький. Ці рослини, висаджені у дерев'яні діжки, на літо виносили у двір і ставили навколо будинку. Парк межував із селом і старим буковим лісом.

Від Бережан у Рай вела стара липова алея, якою любили прогулюватись мешканці міста. Алея закінчувалася брамою неоготичного стилю.

Напередодні першої світової війни у палаці були архів, гарна бібліотека, в якій зберігалися рукописи XIII ст., зібрання цінних картин, старовинні меблі різних епох. Під час війни палац вцілів, але його обстановка і колекції були роз'єднані, частково знищені, бібліотека перенесена в інше місце.

Після війни Якуб Потоцький жив переважно під Варшавою і тому пишність садиби в Раю не відродилася. До 1939 р. від греблі, яка перегороджувала струмок і утворювала ставок залишилося лише декілька валунів.

Восени 1939 р. рештки меблів і картини з палацу пропали.

Палац і парк дуже постраждали під час Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. У 1952 р. палац було відбудовано, а з 1970 р. розпочалися роботи з відновлення та реконструкції старого парку. На плані місцевості тих часів, який зберігається в Головному управлінні національних природних парків і

заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів України можна побачити три ставки (один з острівцем). Середній ставок живиться джерелом, з нижнього вода витікає струмочком, який зливається з більшим струмком, що перетинає парк. Згодом на більшому струмку влаштували ще два ставки (один з острівцем). Так склалося сучасне планування (рис. 4).

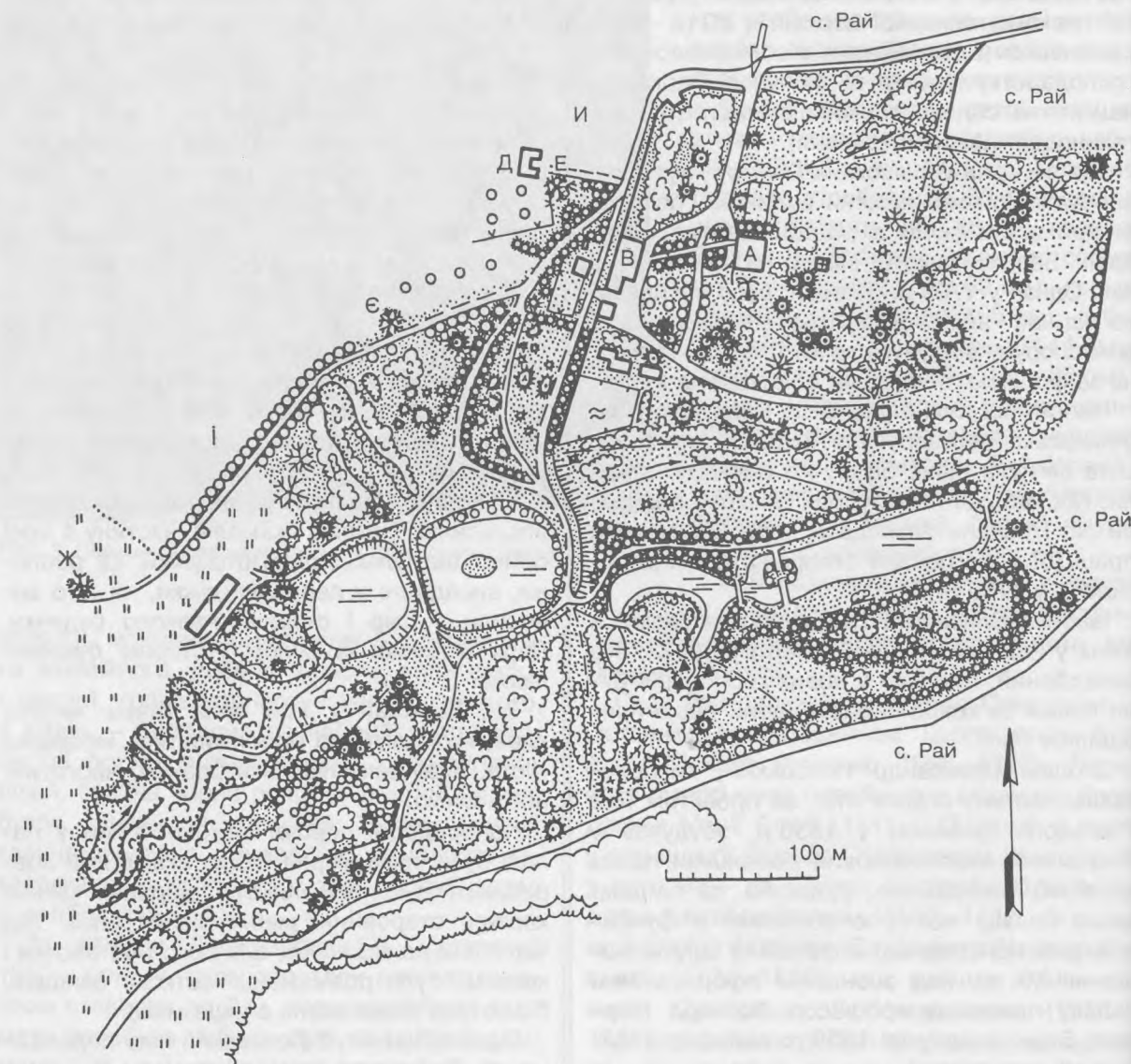

РИС. 4. План Раївського парку:

А — палац; Б — склеп; В — кухня; Г — стайня; Д — господарська споруда; Е — дуб Богдана Хмельницького; Е — старий дуб; Ж — дуб "Богатир"; З — стадіон; И — територія контори лісництва; І — плантація аронії чорноплідної

У парку зростає 114 видів і форм деревних рослин, з яких 32 — хвойні [8]. Збереглася значна кількість багатовікових дерев. Серед них 850-річний дуб Богдана Хмельницького, заввишки 25 м, діаметром крони 32 м і діаметром стовбура 214 см (на жаль, дерево вже майже всохло), 450-річний (рис. 5) дуб “Богатир” (діаметр стовбура 160 см), інші дуби (серед них є дерево з діаметром стовбура 184 см), а також модрина європейська, сосни Веймутова та с. чорні, буки лісові типової та пурпуроволистої форми, гірकोкаштани звичайні, клени гостролисті, явори, ясени звичайні. Збереглася стара гірकोкаштанова алея та стара рядова посадка з ясенів, яворів і буків.

Вдало скомпоновані молоді насадження парку різноманітного видового та формового складу. Уздовж багатьох доріжок висаджені дерева туї західної колоноподібної форми. Великі площі парку займають галявини і луки, на тлі яких гарно виглядають групові посадки та окремі дерева.

Холодки (так раніше називали смт Антоніни) належали родинам Острожських, Заславських, Любомирських, Сангушків. Після смерті Януша Олександра Сангушка (1755) Холодки перейшли в спадок мачусі (третя дружина його батька, Павла Сангушка) Барбари, уродженої Дунан (1718—1791). Вона здала село в довгострокову оренду, яку згодом замінила на закладну угоду з чоловіком своєї сестри Антоніни Ігнатієм Мальчевським. Саме він побудував садибу, яка хоча й зазнала декількох перебудов, але проіснувала до 1919 р., і створив парк. На честь Антоніни Мальчевської село і було перейменоване. Після смерті Барбари Сангушко та закінчення строку дії угоди з Мальчевським село Антоніни перейшло до сина Барбари і Павла Сангушків Ієроніма Януша (пом. 1812), потім до їхнього онука Євстафія (1768—1844), далі до онуки Євстафія (доньки Романа Сибіряка та Наталії, уродженої Потоцької) Марії Сангушко (1830—1903). У 1851 р. Марія вийшла заміж за **Альфреда Потоцького** (1817—1889). Останнім до 1917 р. володарем Антонін був їхній син **Юзеф Потоцький** (1862—1922).

Євстафій Сангушко розширив і прикрасив сад, у 1803 р. побудував оранжерею, де-

РИС. 5. 450-річний дуб “Богатир” (діаметр стовбура 160 см) у Раївському парку

кілька споруд і перебудував палац. У середині XIX ст. в саду налічувалося близько 3500 видів рослин.

За Юзефа Потоцького за проектом французького архітектора Франсуа Арвефа в 1897 р. було перебудовано будівлі садиби, у 1900 р. споруджено нову огорожу (проект Арвефа) з двома в'їзними брамами. На рубежі століть було осушено нижню частину парку (до тих пір вона була вологою) і відкрито для прогулянок на каретах. У західній частині влаштували птахоферму, а в діброві — звіринець, в якому утримували ланей, козуль, зайців.

Ймовірно, автором антонінського саду був паркобудівник Кайзер.

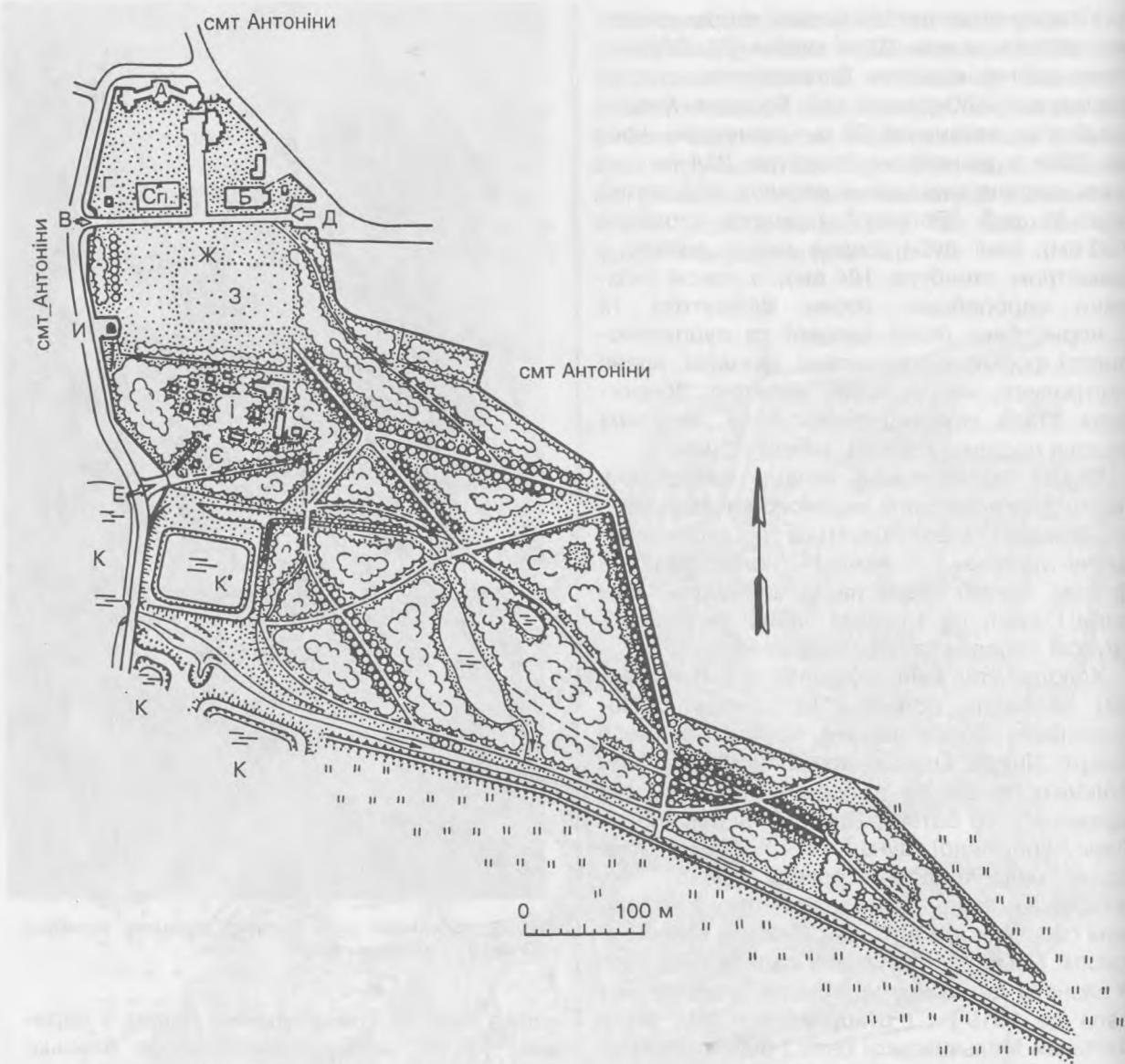

РИС. 6. План Антонінського парку:

А — флігель; Б — манеж; В — західна брама з огорожею; Г — приміщення для охорони; Д — східна брама з огорожею; Е — південна брама; Є — альтанка; Ж — місце колишнього палацу; З — стадіон; И — пам'ятник воїнам, які загинули під час Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.; І — територія дитячого табору; К — ставки рибгоспу

Близько 1900 р. парк мав площу 22,4 га. У ньому зростало багато вікових лип, кленів, білих тополь, квітували клумби. Парк мав розгалужену доріжно-стежкову мережу, легкі містки з'єднували береги каналів і ставків. Екзотичні рослини наповнювали оранжереї. Особливо цікавою була колекція орхідей. По ставках і каналах плавали білі лебеді, на га-

лявинах паслися верблюди, у загородці жили страуси. Серед насаджень на честь мандрівки Юзефа Потоцького в Судан було встановлено пам'ятник із левами, а на честь 100-ї річниці парку — обеліск.

У 1905—1908 рр. палац перебудували у стилі пізнього бароко (архітектор Фердинанд Феллнер).

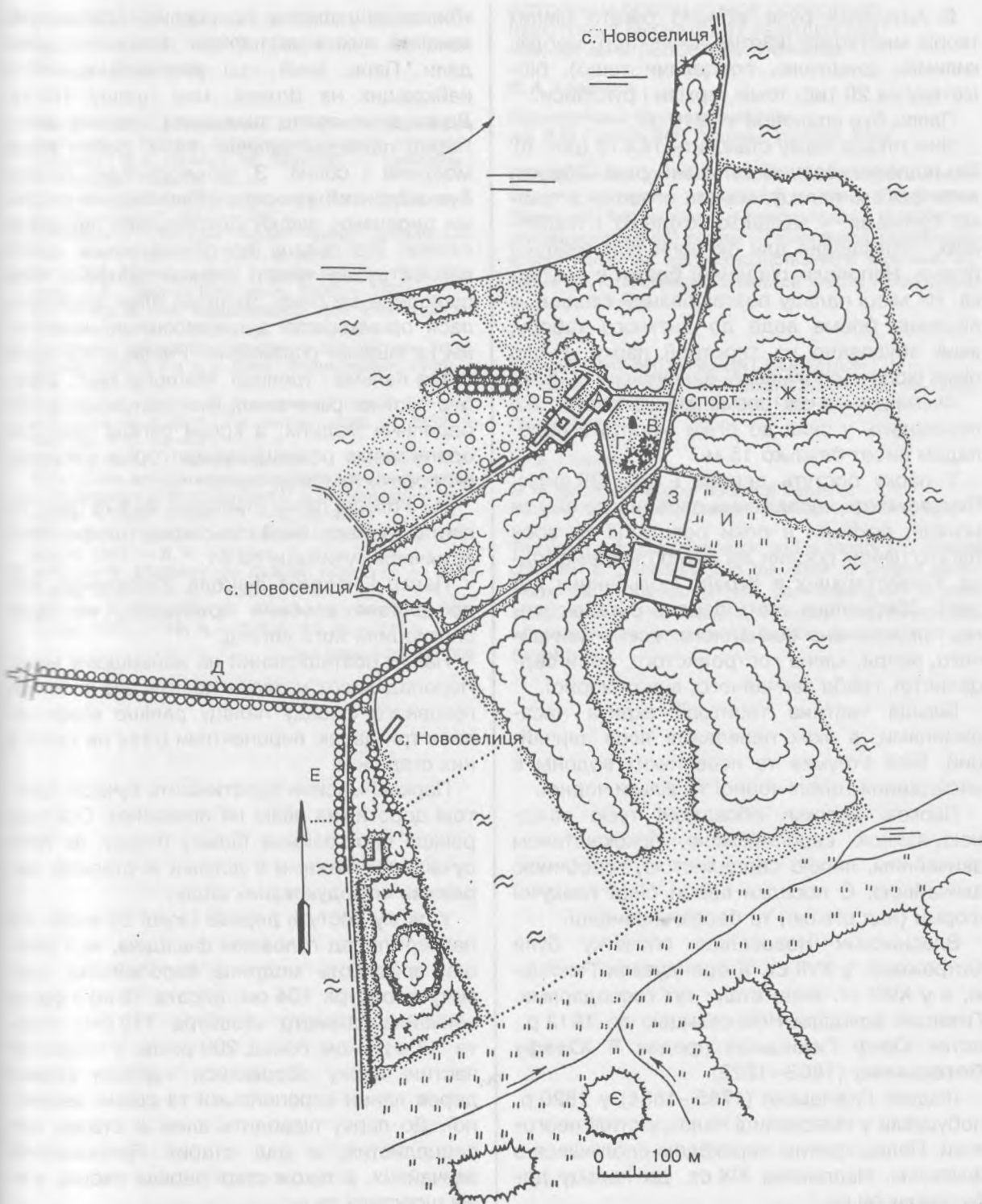

Рис. 7. План Новоселицького парку (Старокостянтинівський р-н):

Д — палац, Б — флігель (з сучасними прибудовами); В — стара сосна звичайна; Г — стара модрина європейська; Д — стара липова алея; Е — ряд старих гіркогоштанів; Є — ділянка за межами парку зі старими інтродукованими деревами; Ж — стадіони; З — машино-тракторний парк; И — автодром; І — ферма

В Антонінах було зібрано багато цінних творів мистецтва (картин, скульптур, меблів, килимів, кришталю, порцеляни тощо), бібліотеку на 20 тис. томів, архіви і рукописи.

Палац був спалений у 1919 р.

Нині площа парку становить 14,4 га (рис. 6). Він підпорядкований селищній раді. Збереглися флігель палацу, манеж, огорожа з трьома брамами — західною, східною і південною, приміщення для охорони біля західної брами. Неподалік південної брами є альтанка. На місці палацу розташований стадіон, а південна брама веде до дитячого табору, який збудовано на території парку. Руслото річки Ікопоть спрямлене, завширшки 5—8 м.

Флігель і манеж розміщені на плато, яке переходить у схил до річки Ікопоть з перепадом висот близько 15 м.

У парку ростуть дерева і кущі 39 видів. Переважають насадження середнього віку та молоді, оскільки в роки революції та воєн багато цінних рослин загинуло (зокрема, одне з найстаріших в Україні тюльпанних дерев). Збереглися старі дерева бука лісового, гіркого каштана звичайного, ясеня звичайного, явора, клена гостролистого, липи серделистої, граба звичайного, вільхи чорної.

Більша частина території вкрита насадженнями, в яких переважає ясен звичайний. Біля струмка та невеличких водойм є насадження тополі чорної та вільхи чорної.

Паркові доріжки обсажені туєю західною, ялиною європейською, гіркого каштаном звичайним, липою серделистою, горобиною звичайною. Є посадки верби білої плакучої форми (над річкою) та берези повислої.

Власниками Новоселиці спочатку були Острожські, у XVII ст. її орендували Гижицькі, а у XVIII ст. вони стали тут господарями. Гижицькі володіли Новоселицею до 1912 р., потім Юзеф Гижицький продав її **Юзефу Потоцькому** (1862—1922).

Людвіг Гижицький (1785—1834) у 1820 р. побудував у Новоселиці палац у стилі неоготики. Палац критим переходом сполучався з флігелем. Наприкінці XIX ст. до палацу добудували ганок.

Юзеф Потоцький планував віддати село своєму молодшому сину Юзефу Альфреду (1895—1968). Родина Потоцьких жила в Ан-

тонінах, а палац в Новоселиці обезлюднів, хоча за ним і за парком ретельно доглядали. Парк, який тоді вважався одним з найкращих на Волині, мав площу 168 га. До входу в палац підводила широка алея. Перед палацом зеленів газон, росли вікові модрина і сосна. З тильного боку палацу був відкритий простір, облямований старими деревами, звідки відкривалася панорама ставка. Від палацу до ставка поміж грабів вилися вузькі тіністі стежки. Широка алея підводила до річки. Ялинова алея закінчувалася оранжереєю з цитрусовими, камеліями та іншими рослинами. Росли в ній дуже стара пальма і троянда 'Margchal Niel', стовбур якої на рівні землі був завтовшки з передпліччя людини, а крона сягала даху. За оранжереєю розміщувалися город і ягідник, які простягалися до села.

Нині площа парку становить 44,4 га (рис. 7), він підпорядкований сільському професійно-технічному училищу № 41.

Палац і частина флігеля збереглися, але до флігеля зробили прибудови, які дуже спотворили його вигляд.

Палац розташований на найвищому місці. Перепад висот у парку досить значний. Від головного фасаду палацу раніше відкривалися три далекі перспективи (нині на одній з них стадіони).

Паркові масиви перетинають сучасні ґрунтові дороги (на плані не показано). Оскільки раніше парк займав більшу площу, за його сучасними межами є ділянки зі старими деревами інтродукованих видів.

У парку ростуть дерева і кущі 23 видів. На партері перед головним фасадом, як і раніше, зростають модрина європейська (діаметр стовбура 104 см, висота 16 м) і сосна звичайна (діаметр стовбура 110 см, висота 17 м) віком понад 200 років. У південній частині парку збереглися куртини старих дерев ялини європейської та сосни звичайної. До парку підводить алея зі старих лип серделистих, є ряд старих гіркого каштанів звичайних, а також старі дерева яворів, в'язів шорстких та ін.

Більшу частину території парку нині займають насадження граба звичайного середнього віку, є ділянка ясеня. До палацу при-

лягає плодовий сад, де ростуть дерева яблунь, груш, слив, горіхів грецьких, є декілька старих кущів кизилу.

1. Клименко Ю.О., Кузнецов С.І., Черняк В.М. Старовинні парки України загальнодержавного значення. Довідник. Ч. І. Полісся та Лісостеп. — Тернопіль: Мандрівець, 1996. — 106 с.
2. Косаревский И.А. Искусство паркового пейзажа. — М.: Стройиздат, 1977. — 247 с.
3. Кривошея І.І. Потоцькі герба Пілява: Тульчинська лінія. — К.: Наук. світ, 2000. — 16 с.
4. Липа О.Л. Визначні сади і парки України та їх охорона. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1960. — 176 с.
5. Малаков Д.В. По Брацлавщині (от Винниці до Тульчина). — М.: Искусство, 1982. — 174 с.
6. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: В 4-х т. — Киев: Будивельник, 1986. — Т. 4. — 376 с.
7. Рубцов Л.И. Достопримечательные парки Винницкой области // Бюл. Гл. ботан. сада. — 1959. — Вып. 33. — С. 38—43.
8. Чуприна П.Я., Пархоменко Л.И., Клименко Ю.А. Культурная декоративная дендрофлора Прикарпатья и Закарпатья // Интродукция и акклиматизация растений. — 1992. — Вып. 17. — С. 33—45.
9. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. — Warszawa, 1988. — 5, A. — 769 s., 5, B. — 379 s.
10. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. — Warszawa, 1990. — 7, A. — 696 s., 7, B. — 431 s.
11. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. — Warszawa, 1991. — 10, A. — 318 s., 10, B. — 718 s.

Надійшла 23.08.2000

ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ НЕКОТОРЫХ МАГНАТСКИХ РЕЗИДЕНЦИЙ XVII—XIX вв. В ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ

Ю.А. Клименко

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, Киев

Приведена историческая справка, сведения о современном состоянии насаждений и планы Печерского, Раевского, Антонинского и Новоселицкого (Староконстантиновского р-на) парков — памятников садово-паркового искусства общегосударственного значения, которые до установления советской власти принадлежали роду Потоцких.

THE HISTORY AND PRESENT CONDITION OF SOME MAGNATE'S RESIDENCES OF THE 18—19th CENTURIES SITUATED IN THE FOREST-STEPPE OF UKRAINE

Yu.A. Klimenko

M.M. Grischko National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

The paper presents information on the history and present condition of plantations and the plans of ancient park-memorials of the garden and park-making art of state importance in Pechera, Rai, Antoniny and Novoselitsa, which were the property of Potocki family in the pre-Soviet time.

МАГНАТСЬКІ ПАРКИ ВОЛИНО-ПОДІЛЛЯ XVIII—XIX ст., ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНА

В.М. ЧЕРНЯК

Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка
Україна, 46000 Тернопіль, вул. Громницького, 2

Висвітлено історію створення магнатських парків Волино-Поділля XVIII—XIX ст. Найбагатші у видовому відношенні — Скала-Подільський, Михайлівський, Малієвецький, Чернятинський, Більче-Золотецький парки. За ступенем збереження і цінності старовинні магнатські парки Волино-Поділля поділено на чотири групи. З метою охорони та збереження розроблено напрямки екологічних досліджень.

Зручне місцезнаходження Волино-Поділля, ґрунтово-кліматичні умови і багата рослинність сприяли тому, що українська, російська, польська, литовська знать обирала для проживання, відпочинку та ведення господарської діяльності саме цю місцевість. З початку XVIII ст. тут широко розгорнулося будівництво магнатських садиб [7, 11].

Обов'язковим елементом садиби був парк — як місце відпочинку родини та гостей господаря. Величність палацу з багатим інтер'єром, який прикрашали цінні твори мистецтва, вишуканість, наявність водойми, кам'яні споруди і висока декоративність дендрофлори були гордістю кожного господаря, мірою його багатства і смаку.

Більшість парків характеризувалася регулярним стилем планування — прямими алеями, терасами, деревами та кущами чудернацької форми.

У другій половині XVIII ст. у парковому мистецтві Європи зародився пейзажний, або ландшафтний, стиль (часто його називали англійським), основні ознаки якого — збереження і використання природного ланд-

шафту. Цей новий напрямок проник в Україну і був відображеним у парках Волино-Поділля. Однак талановиті майстри паркобудівництва не обмежувалися копіюванням готових зразків. Вони намагалися максимально використати природну красу навколишнього ландшафту, часто підпорядковуючи її архітектурі. Наприклад, парки у Вишнівцях (1731), Раю (1760) мали велику площу (150—200 га) і вирізнялись пишністю і багатством архітектурно-художніх споруд [5, 6].

Для побудови палацово-паркових комплексів на території своїх володінь магнати обирали населені пункти з великою кількістю жителів для перспективи ведення господарської діяльності. Це були міста, містечка, села, що мали зручне розташування відносно проїзних шляхів. Місцезнаходження садиби визначалося також майновим станом власника (здебільшого це були магнати з великим достатком) та її призначенням: для постійного проживання, короткочасного перебування, літнього відпочинку тощо. Парки розміщували, як правило, на великих територіях за селом чи містом.

Ретельно вибрана місцевість мала відзначатися різноманітністю і красою рельєфу.

Але існував і конструктивно-раціональний підхід: використовувалися непридатні землі, долини, інколи ділянки, де колись були ліси. Особливо зважали на характер найближчих перспектив краєвиду, наявність водних джерел та захист майбутніх насаджень від вітрів, паводків тощо.

Магнати, а також члени їхніх родин були досить освіченими людьми, вони сприяли розбудові садів і парків, прикрашанню маєтків, що збільшувало престиж їхніх власників. Вони піклувалися про зовнішній вигляд своїх маєтків, їх стан, догляд та охорону.

Характерною особливістю палацово-паркових комплексів Волино-Поділля є сукупність регулярного та пейзажного стилів паркобудування (з переважанням останнього). Регулярний стиль використовувався під час планування території перед палацом, алеї парку та інших його елементів. Вільним плануванням пейзажного стилю формували галявини, затишні куточки, групи рослин, головною ознакою яких були створення і передача краси природного ландшафту.

Головним елементом паркового комплексу був палац з багатими інтер'єрами, які прикрашали цінні твори живопису, графіки, скульптури. Палац розміщували, зазвичай, на підвищеній ділянці рельєфу. Він домінував у його пейзажах, особливо на безпосередньо прилеглих ділянках, і впливав на загальне планування парку. До того ж значення основного об'єму підкріплювалось службовими будівлями, які входили до загальної архітектурної композиції.

Стиль побудови палаців визначався часом. У XVIII ст. на Волино-Поділля панували класицизм і романтизм [11].

Палаці у Вишнівецькому, Коропецькому, Голозубінецькому, Раївському, Збаразькому, Підгаєцькому, Олеському та інших парках збереглися донині і є цінністю як пам'ятки архітектури XVIII ст.

До композиції парків тих часів входила архітектура малих форм: гроти, фонтани, басейни, альтанки, джерела питної води, скульптури.

Старовинні парки XVIII—XIX ст. з цінним видовим і формовим складом дендрологіч-

них насаджень, архітектурними будівлями і планувальною основою збереглися і донині на Волино-Поділля. До них належать Підгірцівський — на Львівщині, Скала-Подільський, Більче-Золотецький, Раївський, Заліщицький, Коропецький — на Тернопільщині, Михайлівський — на Вінниччині, Маківський, Антонінський, Малієвський, Михайлівський — на Хмельниччині, Рівненський — на Рівненщині.

На Волино-Поділля налічується близько 30 магнатських парків. Усі вони характеризуються насамперед певною ідеєю, стилем. В усіх відвіданих нами протягом 1990—1999 рр. парках ми натрапляли на вікові дерева, які мають велику наукову, пізнавальну, народногосподарську й естетичну цінність.

Нині старовинні парки — велике національне багатство, бо це пам'ятки садово-паркової культури та архітектури, центри інтродукції й акліматизації перспективних екзотів, які пережили кліматичні та інші катаклізми упродовж 200 років і більше.

З різних країн світу завозили цінні види дерев, кущів, ліан і висаджували їх у парках. Завдяки цьому тепер можна визначити довговічність цих видів в умовах регіону, динаміку їх росту, репродуктивну здатність і цінність для народного господарства.

Дослідженнями встановлено, що найбагатшими за видовим складом є такі парки: Скала-Подільський, Михайлівський, Малієвецький, Чернятинський, Більче-Золотецький та ін. [8, 14].

За ступенем збереження і цінності старовинні магнатські парки Волино-Поділля можна поділити на чотири групи:

1. Добре збережені парки з великою ботанічною (інтродукційною, флористичною, фітоценотичною), культурною та історико-меморіальною цінністю (Малієвецький, Чернятинський, Михайлівський).

2. Парки, де збереглися основні архітектурно-планувальні елементи, які вирізняються різноманітним флористичним складом і мають певну культурно-історичну цінність (Муровано-Куриловецький, Антопільський, Заліщицький, Северинівський).

3. Парки, у яких збереглися окремі структурні елементи: алеї, групи, солітерні насадження дерев, кущів (Мізоцький, Тульчинський, Городоцький, Шпанівський).

4. Парки (або їх частини), які втратили основні планувальні елементи і в результаті природних сукцесійних процесів перетворились на оригінальні рослинні угруповання за участю екзотів і представників місцевої флори (Немерченський, Браїлівський, Раївський).

Виходячи з вищезазначеного, вивчення парків має бути комплексним, за участю дендрологів, флористів, ентомологів, орнітологів і ландшафтних архітекторів. Режим охорони для кожного парку також слід розробляти спільно.

Отже, ми вважаємо за доцільне насамперед посилити екологічні дослідження старовинних парків за такими напрямками:

- історико-архівні дослідження, спрямовані на виявлення екологічного стану парків — пам'яток минулого;
- екологічні (з урахуванням соціально-економічних, культурно-естетичних і виховних аспектів) дослідження сучасного стану старовинних парків, складання екологічного опису та документації щодо кожного з них зокрема;
- виявлення нестійких в екологічному відношенні парків і розроблення рекомендацій щодо поліпшення їх стану з урахуванням соціально-економічних, культурно-виховних і рекреаційних аспектів;
- підготовка перспективних планів екологічних заходів, спрямованих на збереження, а в разі потреби, і відновлення їх екологічного стану;
- опрацювання методики екологічного моніторингу за станом старовинних парків, адаптованих до регіональних умов з урахуванням соціально-економічного розвитку регіонального середовища та об'ємів рекреаційного навантаження.

Особливе місце серед насаджень парків XVIII—XIX ст. посідають вікові дерева. Старі дерева, переважно поодинокі, були справжніми "героями" цих романтичних парків. Ду-

плявість, відмерле гілля більше прикрашали дерево, ніж псували його декоративність.

Поряд з місцевими видами особливої цінності набули й особини інтродукованих видів. Стихійна і методична інтродукція нових рослин протягом двох останніх століть привела до скупчення на Волино-Поділлі великої кількості випробуваних часом екзотів. Багато з них досягли зрілого віку, добре розвиваються і рясно плодоносять. Своєю стійкістю, продуктивністю і високими декоративними якостями, що проявлялися упродовж багатьох десятиріч, вони доводять можливість їх широкої культури як в зеленому будівництві, так і для створення сировинної бази лісової, фармацевтичної та інших галузей промисловості [2, 3, 10].

Більшість з них започаткували інтродукцію даного виду на Волино-Поділлі. Переважна кількість їх є одними з перших насінневих поколінь у даних умовах і може бути використана для подальшого розвитку акліматизаційної справи.

Нами виявлено, взято на облік у цих парках вікові унікальні дерева, зазначено їх місцезростання, виконано таксаційні вимірювання та зібрано фрагментарні дані щодо стану, плодоношення та умов зростання, проведено фотофіксацію, складено анкети цих дерев.

Усі вони як рідкісні та найцінніші з наукового та господарського погляду деревні рослини культивованої дендрофлори Волино-Поділля підлягають індивідуальній охороні та збереженню.

1. Клименко Ю.О., Кузнецов С.І., Черняк В.М. Старовинні парки України загальнодержавного значення. Довідник. Ч. 1. Полісся та Лісостеп. — Тернопіль: Мандрівець, 1996.— 106 с.
2. Липа О.Л., Федоренко А.П. Заповідники та пам'ятки природи України (реєстр-довідник). — К.: Урожай, 1968. — 186.
3. Сохранение и восстановление старинных парков: Сб. науч. тр. — Киев.: Наук. думка, 1982. — 108 с.
4. Черняк В.М., Казімірова Л.П. Старовинні парки Середнього Придністров'я як специфічні ботанічні об'єкти. Подільський національний природний парк: доцільність і проблеми створення // Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (23—24 вер.; 1993). — Кам'янець-Подільський, 1993. — С. 38—41.

5. Черняк В.М. Старовинні парки Тернопільщини — національне багатство України // Матеріали регіональної наук. конф. "Проблеми національного відродження України". — Тернопіль, 1991. — С. 178—183.
6. Черняк В.М. Старовинні парки садово-паркового мистецтва місцевого значення Західного Поділля // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник. — Тернопіль: Економічна думка, 1998. — С. 245—247.
7. Черняк В.М. Старовинні парки Хмельниччини // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Сер. 4: Біологія. — 1998. — № 2. — С. 22—26.
8. Черняк В.М. Екологічні і дендрологічні дослідження в старовинних парках Вінницької області // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. Сер.: Біологія. — 1999. — № 4. — С. 21—27.
9. Черняк В.М. Пейзажні парки Д. Міклера на Волино-Поділлі України // Бюл. Держ. Нікіт. ботан. саду. — 1999. — Вип. 81. — С. 168—173.
10. Черняк В.М. Унікальні дерева старовинних парків садово-паркового мистецтва Поділля (Україна) і проблеми їх збереження // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. Сер.: Біологія. — 1999. — № 7. — С. 9—12.
11. Черняк В.М. Історія формування осередків сучасної культурної дендрофлори Волино-Поділля // Там же. — № 5. — С. 85—94.
12. Przewdziecki A. Podole, Wolyn, Ukraina — obrazy miejsc i scow. — Wilno, 1841. T. 1. — S. 128—144.

Надійшла 22.08.2000

МАГНАТСКИЕ ПАРКИ ВОЛЫНО-ПОДОЛИИ XVIII—XIX в., ИХ СОХРАНЕНИЕ И ОХРАНА

В.М. Черняк

Тернопольский государственный педагогический университет им. В. Гнатюка, Украина, Тернополь

Освещается история создания магнатских парков Волино-Подоллии XVIII—XIX вв. Самые богатые в видовом отношении — Скала-Подольский, Михайловский, Малиевецкий, Чернятинский, Бильче-Золотецкий парки. По степени сохранности и ценности старинные магнатские парки Волино-Подоллии разделены на четыре группы. С целью их охраны разработаны направления экологических исследований.

THE MAGNATES' PARKS OF VOLYN-PODILLYA (UKRAINE) IN THE 18—19th CENTURIES, THEIR PRESERVATION AND PROTECTION

V.M. Chernyak

V. Hnatyuk Ternopil State Pedagogical University, Ukraine, Ternopil

The paper elucidates the history of formation of the Magnates' Parks of Volyn-Podillya (Ukraine) in the 18—19th centuries. Such parks as Skala-Podilskyi, Mykhailivskyi, Maliyevetskyi, Chernyatynskyi, Bilche-Zolotetskyi are the most rich in species. Four groups of the old Magnates' Parks of Volyn-Podillya have been distinguished as to the degree of preservation and value. Trends of ecological research aimed at their preservation and protection have been developed.

ЗАЩИТА И ВОССТАНОВЛЕНИЕ ПАРКОВОГО КОМПЛЕКСА ДЕНДРОПАРКА “ВЕСЕЛЫЕ БОКОВЕНЬКИ”

В.К. ОРЛОВСКИЙ

Украинский научно-исследовательский институт лесного хозяйства и агролесомелиорации им. Г.Н. Высоцкого
Украина, 61024 Харьков, ул. Пушкинская, 86

Дана краткая характеристика дендропарка “Веселые Боковеньки”. Приведен анализ временных изменений в структуре садово-паркового ландшафта и стадии его деградации. Предложено поэтапное восстановление старинных парков и рекомендации организационного характера.

“Веселые Боковеньки” — дендропарк общегосударственного значения, один из лучших ландшафтных парков — памятников садово-паркового искусства Украины XIX в. Основателем парка был крупный землевладелец граф Николай Львович Давыдов.

За период с 1893 по 1910 г. в сложных климатических условиях степи проведен огромный объем работ по закладке парка. На площади 109 га сформированы лесной, парковый, луговой, водный и альпийский ландшафты. Главной композиционной осью парка служит р. Боковенька и ее приток — лесной ручей с системой искусственных прудов. Композиционный центр и наиболее высокая точка обзора расположены на поляне, где ранее находился дом Н.Л. Давыдова. Отсюда в пяти разных направлениях расходятся просеки с перспективами дальнего и среднего плана. На фоне искусственно созданных лесных массивов из дуба, ясеня, клена, сосны размещены парковые насаждения с участием экзотов в форме ландшафтных групп, аллей, солитеров. Всего высажено 210 лиственных и 42 хвойных вида и формы деревьев и кустарников. Закладка парка проводилась под руководст-

вом парковеда А.Э. Регеля, художника-пейзажиста И.И. Падалки, лесоведа А.А. Яцкевича при непосредственном участии Н.Л. Давыдова.

Садово-парковый ландшафт — динамичный во времени элемент биогеоценоза, проходящий определенные этапы развития. Кроме того, он подвергается воздействию различных объективных и субъективных факторов, изменяющих соотношение компонентов и облик ландшафта. Необходимо сохранить ландшафт и отдельные исторические достопримечательности. Это возможно только при комплексном подходе с учетом рельефа, почв, насаждений, инженерных сооружений, а также общей планировки и границ территории [1, 7]. Характеристика структуры парковых территорий и произошедших временных изменений приведена в таблице.

Как видно из таблицы, земельный баланс за 100-летний период не претерпел значительных изменений. Сократилась площадь под кустарниками, лугами и неудобьями на 6,8 га, в основном за счет увеличения площади водоемов на 5,2 га.

Анализируя данные ландшафтного анализа, необходимо отметить главное: не изменилась общая площадь парка и соотноше-

ние основных компонентов ландшафта. Другим важнейшим показателем является сохранность рельефа. Земельные и строительные работы здесь не проводились и рельеф не претерпел изменений. Ненарушенным остался и почвенный покров. Сохранилась историческая планировка территории с системой видовых просек, сетью прогулочных дорог, контурами ландшафтных групп. Таким образом, можно утверждать, что изначально задуманная ландшафтная структура парка со временем не пострадала и по-прежнему позволяет раскрыть его композиционный и идейный замысел. Вместе с тем произошли качественные изменения, которые отрицательно сказались на общей эстетической оценке парка. Гидромелиоративные работы привели к уничтожению исторического "Острова любви"; вновь созданный остров больше напоминает стадион, так как имеет форму овала, укрепленного грубыми бетонными плитами, поверхность абсолютно ровная, пересеченная транзитной пешеходной дорожкой.

При устройстве водосбросного сооружения Большого пруда в 1970-х годах уровень воды подняли на 20 см, что привело к частичному подтоплению лугов, смене состава травостоя, снижению скорости течения воды в реке и ее интенсивному цветению. В период Великой Отечественной войны были срублены вершины у части высокорослых двойных деревьев, что привело к образованию верхушек-двойчаток. Это в определенной степени уродует облик деревьев и снижает их декоративность.

Отмечены случаи непрофессионального ведения садово-паркового хозяйства, вероятно, в связи с отсутствием в парке ландшафтного архитектора. Бессистемные посадки ведут к перекрытию вист, нарушают сбалансированность растительных композиций. По той же причине в парке проводились только лесохозяйственные рубки — санитарные и ухода. Это привело к зарастанию сорными древесными породами открытых ландшафтов, опушек и, как следствие, — к угнетению экзотов. Корнеотпрысковые кустарники распространились за пределы своих контуров на 12—14 м и заня-

ли площадь полей. Перечисленные отрицательные изменения можно назвать субъективными, связанными с антропогенной деятельностью. В связи с локальностью они, к счастью, не имеют серьезных последствий для парка.

Существенные изменения произошли в наиболее ценной составляющей ландшафта — парковых насаждениях [4].

За 66-летний период выпало из состава ландшафтных групп 69 видов и форм растений и 2453 экземпляра деревьев и кустарников. Сокращение количества видов и экземпляров растений в ландшафтных группах обусловлено естественными возрастными биологическими процессами в развитии культурных фитоценозов.

Исследованные качественные изменения в составе ландшафтных групп свидетельствуют о том, что без вмешательства человека происходит естественная смена пород. Выпадают и, естественно, не восстанавливаются такие виды, как *Pinus sylvestris* L., *P. nigra* Arnold, *Picea abies* (L.) Karst, *P. pungens* Engelm., *Abies alba* Mill. Выпадают и восстанавливаются, но в недостаточных количествах *Quercus robur* L., *Q. macrocarpa* Michx., *Gleditsia triacanthos* L., *Aesculus hip-*

Земельный баланс территории дендропарка "Веселые Боковеньки"

Категория земель	Площадь, га		Изменения площади, га
	Данные конца XIX в.	Данные конца XX в.	
Лесные массивы	63,1	64,3	+1,2
Ландшафтные группы	7,5	7,3	-0,2
Аллеиные посадки и ординары	0,6	1,1	+0,5
Кустарники, редины	2,8	0,2	-2,6
Постройки, усадьбы	0,3	0,4	+0,1
Поляны, луга, просеки	24,3	20,8	-3,5
Цветники	0,6	0,6	0
Прогулочные аллеи и дороги	3,5	3,5	0
Воды	5,5	10,7	+5,2
Неудобья	1,1	0,4	-0,7
Итого	109,3	109,3	0

Примечание. Знаки "+" и "-" — соответственно увеличение площади и ее сокращение.

rocistanum L. Естественно восстанавливаются в количестве, значительно превосходящем отпад, *Fraxinus excelsior* L., *F. lanceolata* Borkh., *Acer platanoides* L., *A. campestre* L., *Celtis occidentalis* L.

Выявленные процессы — массовые, объемные, подлежащие изучению и учету при последующем планировании мероприятий по восстановлению растительных парковых композиций.

Отличительной особенностью дендропарка “Веселые Боковеньки” является слабая насыщенность сооружениями. Это — 10 пешеходных мостиков, выполненных из камня, дерева, металла. Все они сохранились, но часть из них требует капитального ремонта. Один из трех искусственных прудов требует незамедлительной очистки. Из двух фонтанов функционирует один — в центральной части парка. Неплохо сохранились и въездные ворота у центрального входа в парк. Не вполне соответствует облику ландшафтного парка здание административного корпуса, построенное в 1977 г. в историческом и композиционном центре парка на фундаменте дома Н.Л. Давыдова. Перечисленные сооружения и малые архитектурные формы играют в парке подчиненную, в основном утилитарную роль, и не оказывают существенного воздействия на ландшафт.

Пользуясь классификацией стадий деградации парковых культурфитоценозов, данной С.И. Кузнецовым и Ю.А. Клименко [3], можно отметить, что дендропарк “Веселые Боковеньки” находится в стадии таксономической и фитоценотической деградации. Деградации ландшафта, благодаря сохранности его базовой структуры: рельефа, почв, контуров насаждений, а также общей планировки, не произошло.

Следовательно, основным направлением охраны дендропарка является защита от непрофессиональной деятельности человека, а главный компонент ландшафта, нуждающийся в защите, — это насаждения.

Восстановление любого старинного парка — процесс длительный и многогранный. Используя имеющиеся результаты исследований по этому вопросу [2] и опыт на примере дендропарка “Веселые Боковеньки”,

можно рекомендовать поэтапный подход к восстановительным работам. На этапе ретроспективного анализа нужно установить первоначальную цель создания парка, его идейный замысел и как можно точнее воспроизвести историческую планировку и ландшафтную структуру парка. На этапе сопоставления важно сравнить фактическое состояние ландшафтов парка, его исторических достопримечательностей с их первоначальным видом и уяснить направление использования парка в современных условиях. Этап проектных решений предусматривает составление программы работ по реконструкции, реставрации или восстановлению парка и при необходимости обозначение приоритетов.

В 1995 г. разработан проект реконструкции насаждений дендропарка “Веселые Боковеньки” [5]. Для реализации проекта необходимы помощь и участие государства в форме целевых долгосрочных программ. “Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні” [6] — основополагающий государственный документ, разработанный с целью поддержки и дальнейшего развития природно-заповедного фонда Украины. Достойное внимание в ней уделено дендрологическим паркам и паркам — памятникам садово-паркового искусства.

С целью защиты и восстановления парков — памятников садово-парковой архитектуры, руководствуясь программой, необходимо создать Национальный совет по сохранению исторических парков, а также специальный фонд их поддержки. Заключение совета должны быть решающими в деле сохранения и восстановления старинных парков Украины.

1. Вергунов А.П. Архитектурная композиция садов и парков. — М.: Стройиздат, 1980. — 250 с.
2. Залеская П.С., Микулина Е.М. Ландшафтная архитектура. — М.: Стройиздат, 1979. — 234 с.
3. Кузнецов С.И., Клименко Ю.А. Об актуальных биоэкологических проблемах зеленого строительства // Бюл. Держ. Нікіт. ботан. саду. — 1999. — Вип. 81. — С. 50—55.
4. Орловский В.К., Орловская Т.В. Восстановление растительных композиций дендропарка “Веселые Боковеньки” // Там же. — С. 96—99.
5. Орловский В.К. Проект реконструкции насаждений дендропарка “Веселые Боковеньки”. — Харьков: УкрНИИЛХА, 1994. — Т. 1. — 52 с.

6. Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні: Постанова Верховної Ради України // Голос України. — 1994. — 7 груд.
7. Рубцов Л.И. Деревья и кустарники в ландшафтной архитектуре. — Киев: Наук. думка, 1977. — 270 с.

Поступила 11.08.2000

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПАРКОВОГО КОМПЛЕКСУ ДЕНДРОПАРКУ "ВЕСЕЛІ БОКОВЕНЬКИ"

В.К. Орловський

Український науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації
м. Г.М. Висоцького, Україна, Харків

Наведено коротку характеристику дендропарку "Веселі Боковеньки". Подано аналіз часових змін у структурі

садово-паркового ландшафту і стадії його деградації. Запропоновано поетапне відновлення старовинних парків і рекомендації організаційного характеру.

CONSERVATION AND RESTORATION OF THE PARK VESELI BOKOVENKY

V.K. Orlovskiy

G.M. Vysotsky Ukrainian Research Institute of Forestry & Silviculture Reclamation, Ukraine, Kharkiv

A brief characteristic of dendrologic park *Veseli Bokovenky* is presented. Time changes in the structure of park landscape and stages of its degradation have been analyzed. The restoration of old parks by stages and recommendations of organizational character have been proposed.

ПАРКИ СІМ'Ї ФАЛЬЦ-ФЕЙНІВ. ЇХ ВНЕСОК У ЗЕЛЕНЕ БУДІВНИЦТВО ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

В.С. ГАВРИЛЕНКО, Н.О. ГАВРИЛЕНКО, А.Ф. РУБЦОВ

Біосферний заповідник Асканія-Нова ім. Ф.Е. Фальц-Фейна
Україна, 75230 Асканія-Нова, вул. Фрунзе, 13

Описано парки у садибах Фальц-Фейнів. Обговорюється значення дендрологічного парку "Асканія-Нова" для розвитку паркобудівництва і озеленення півдня степової зони України, екологічної освіти і виховання населення.

Дворянські садиби ХІХ ст. важко уявити без вбрання парків. Пишнота парку, як правило, була показником достатку господаря, його освіченості та загального культурного рівня. Нерідко створення ландшафтних експозицій, колекцій деревної та квітково-декоративної рослинності переростало у змагання між землевласниками.

У лісовій і лісостеповій зонах паркобудівництво в ХІХ ст. було досить поширеним. Зовсім інша ситуація складалася у степовій зоні. Тут природне зростання деревної рослинності обмежене вузькими смугами уздовж річок, де вона утворює інтразональні екосистеми. Зазвичай, панські садиби оточували фруктові сади, захистом для яких слугували вітроупори із властивих для заплави річок порід: берести, осокори, ясена тощо. Досить часто насадження деревних рослин висихали від тривалих суховіїв. Тільки окремі господарі вели справу з використанням досягнень науки, залучаючи відомих паркознавців та створюючи колекції. Трубецькі, Скадовські, Фальц-Фейни — це ще не повний перелік відомих землевласників, землі яких розміщувалися по берегах Дніпра, Молочної

і в суходільних степах і які мали навколо своїх осель парки. Доля цих насаджень різна, але здебільшого вони не встояли за плином часу.

Прикладом родинного захоплення зеленим будівництвом може бути розбудова парків у маєтках родини Фальц-Фейнів, яка веде свій початок із середини ХІХ ст.

У межах землеволодінь родини Фальц-Фейнів відомо чотири парки, розміщені в тогочасних Таврійській та Херсонській губерніях. Три з них розташовувались на лівобережній частині Дніпра. Чудовий присадибний парк в англійському стилі — зі ставками, фонтанами, штучними гротами — був закладений у другій половині ХІХ ст. разом з дивовижним білим палацом у Преображенці (нині Червоний Чабан Каланчацького р-ну Херсонської обл.) — зимовій резиденції Софії Богданівни Фальц-Фейн (Фальц-Фейн, 1997). Парк мав дві частини: присадибну і на узбережжі Каркінітської затоки, за 2 км від палацу. На жаль, не знайшлося детальних документальних описів цього парку, але про його наявність свідчать очевидці, які після громадянської війни бачили ряди пеньків на місці алей. Остаточо парк, як і залишки палацу, зник після Великої Вітчизняної

війни 1941—1945 рр. Нині значна частина цієї території затоплена ставками рибного господарства.

Кращою була доля парку в порту Хорли нинішнього Каланчацького р-ну. Класичні форми алей та залишки столітніх масивів хвойних порід збереглися до теперішнього часу і є основою зелених насаджень Хорлівського порту.

На правому березі Дніпра біля Фальц-Фейнового (нині Гаврилівка Нововоронцовського р-ну) розміщувався парк Олександра Фальц-Фейна. Сентиментальність господаря передалася у структурі парку, який "збігав" з крутого схилу до заплави Дніпра. На сьогодні від парку залишилися лише захисний "шлейф" із ялівцю віргінського, незначна частина насаджень аборигенних листяних порід, що оточували безпосередньо палац. Все інше загинуло в полум'ї двох воєн та затоплене водами Каховського водосховища.

Найбільше поталанило дендропарку в Асканії-Новій. Цьому сприяла низка факторів. Насамперед слід відзначити масштабність заходів, пов'язаних зі збереженням біорізноманіття, які проводив тодішній володар цих земель Фрідріх Фальц-Фейн. Зоологічний парк, заповідний степ і дендрологічний парк були зеленим оазисом, широко відомим у світі. Його відвідували та вивчали академіки Г.М. Висоцький, В.І. Липський, В.М. Сукачов, професори В.Г. Аверін, О. Браунер, Й.К. Пачоський, В.К. Залеський, М.М. Завадовський, С. Хайнрот та багато ін.

Серед неординарних рішень Ф. Фальц-Фейна, які в подальшому мали суттєвий вплив на економічний розвиток не тільки Асканії-Нової, а й всього регіону, була закладка англійським інженером В. Вінінгом першої артезіанської свердловини та розвиток паркобудівництва на зрошенні. Це дало змогу впроваджувати проект великого дендропарку, який був розроблений одеським архітектором Дю Френом. Перші посадки здійснено у 1887 р. Безпосередньо закладкою парку керував відомий український паркобудівник і ландшафтний архітектор В.М. Владиславський-Падалка.

Задум створення парку в посушливому степу не мав аналогів у практиці паркобудів-

ництва. Враховуючи критичні умови для зростання деревної рослинності, виконано спеціальну передпосадкову підготовку ґрунту шляхом перекопки території, завглибшки до 1 м (за винятком галявин), підібрано більш стійкі до посухи види. Саджанці листяних порід висаджувались в основному 2—3-річні, хвойні — вже значних розмірів, з грудкою землі. Насіння та посадковий матеріал завозилися з Криму, Бессарабії, Західної України, Прибалтики та Західної Європи.

До 1902 р. парк був повністю облаштований. У 1909—1913 рр. художник-пейзажист В.Д. Орловський прикрасив галявини хвойними рослинами (сосна кримська, с. чорна, ялівці, ялини тощо). У цей же час ним створено одну з кращих експозицій парку — "Велику степову галявину". Парк тих часів викликав захоплення не тільки численних можливих відвідувачів, а й таких вчених, як відомий дослідник Центральної Азії П. Козлов [1]. Нарівні з рекреаційними парк вже на той час виконував еколого-освітні та наукові функції. Вже у 1914 р. його відвідали майже 4000 жителів навколишніх сіл та учнів навчальних закладів регіону. Слід враховувати, що тоді край був малонаселеним (густота населення становила менше 5 чол. на 1 км²), а основним транспортом були коні та воли.

Подальше збереження дендропарку пов'язане з його входженням з 1919 р. до складу народного заповідника Чаплі, з 1921 р. — до Українського Державного степового заповідника.

Сьогодні дендрологічний парк "Асканія-Нова" має статус державного і входить до природно-заповідного фонду України як складова частина біосферного заповідника Асканія-Нова. Загальна площа парку — 210 га, з них у безпосередньому підпорядкуванні адміністрації заповідника — 196,6 га (решта території перебуває у землекористуванні селищної громади Асканії-Нової). Це найбільший на півдні України зрошуваний парк, який є осередком інтродукованої у степову зону деревної рослинності. Його генофонд налічує близько 1500 видів і форм та сортів квітничково-декоративних трав'янистих рослин і 748 видів та 190 садових форм і сортів деревних рослин, які належать

до 162 родів і 56 родин [2]. Голонасінні представлені 113 таксонами (67 видів, 46 форм та сортів). Покритонасінні налічують 825 таксонів (681 вид та 144 форми і сорти). Майже десята частина (72 види) деревних рослин парку є рідкісними [3], серед культивованих — 3 види з тих, які занесені до Міжнародної Червоної книги (*Ginkgo biloba* L., *Metasequoia glyptostroboides* Hu et Cheng, *Taxus baccata* L.).

Вплив асканійського парку на формування зелених насаджень відзначається як в районах Херсонської обл., що безпосередньо межують з ним, так і в Запорізькій, Дніпропетровській областях і Криму. Науковими працівниками парку досліджено еколого-біологічні особливості більш як 600 видів деревних та 1200 видів квітниково-декоративних рослин. Рекомендовано для використання в зеленому будівництві півдня степової зони України 430 видів дерев і понад 900 видів та сортів квітникових рослин. Парк є осередком пропаганди досвіду створення деревних насаджень, розповсюдження знань з технологій вирощування рослин на посушливому півдні нашої держави.

У дендрологічному парку "Асканія-Нова" є широкі можливості для еколого-освітньої роботи. У ній виділяються два напрями: 1) робота з населенням, що мешкає за межами Асканії-Нової; 2) робота з місцевим населенням. Відвідувачам крім ординарних екскурсій пропонують знайомство з конкретними експозиціями парку, цільові екскурсії, фотоподорожжі, відеозйомки, консультації з технології вирощування рослин.

Таким чином, майже за 115 років свого існування приватний парк Фрідріха Фальц-Фейна, створений у безводному степу, став

осередком інтродукції рослин з великою перспективою їх впровадження в зелене будівництво, науковим закладом та крупним еколого-освітнім центром.

1. Козлов П.К. Аскания-Нова, ее современное положение // Журн. Мозаика. — 1913. — № 9.
2. Рубцов А.Ф. Современное состояние коллекции древесных растений дендрологического парка "Аскания-Нова" // Актуальні питання збереження та відновлення степових екосистем. — Асканія-Нова, 1998. — С. 30—33.
3. Рубцов А.Ф., Гавриленко Н.А. Редкие виды арборифлоры дендропарка "Аскания-Нова" // Бюл. Никит. ботан. сада. — 1999. — Вып. 81. — С. 122—127.
4. Фальц-Фейн В. Аскания-Нова. — Киев: Аграрна наука, 1997. — 347 с.

Надійшла 14.08.2000

ПАРКИ СЕМЬИ ФАЛЬЦ-ФЕЙНОВ. ИХ ВКЛАД В ЗЕЛЕНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ

В.С. Гавриленко, Н.А. Гавриленко, А.Ф. Рубцов

Биосферный заповедник Аскания-Нова
им. Ф.Е. Фальц-Фейна, Украина, Аскания-Нова

Описаны парки в поместьях Фальц-Фейнов. Обсуждается значение дендрологического парка "Аскания-Нова" для развития паркостроения и озеленения юга степной зоны Украины, экологического образования и воспитания населения.

FALZ-FEIN FAMILY'S PARKS. THEIR CONTRIBUTION TO THE LANDSCAPE ARCHITECTURE OF NORTHERN BLACK-SEA AREA

V.S. Havrilenko, N.O. Havrilenko, A.F. Rubtsov

F.E. Falz-Fein Biospheric Reserve Askania Nova,
Ukraine, Askania-Nova

The Falz-Fein estate's parks have been described. Importance of Dendrological Park *Askania-Nova* for development of the park architecture and planting of greenery in the South of the Steppe zone of Ukraine, ecological training and education of population is discussed.

БІЛА ЦЕРКВА. БРАНИЦЬКІ. “ОЛЕКСАНДРІЯ”

Є.А. ЧЕРНЕЦЬКИЙ, Л.П. МОРДАТЕНКО

Дендрологічний парк “Олександрія” НАН України
Україна, 09100 Біла Церква, дендропарк “Олександрія” НАН України

Подано генеалогію родини Браницьких і сучасний стан дендрологічного парку “Олександрія” НАН України.

Основний комплекс маєтків Браницьких на Київщині сформувався упродовж останньої чверті XVIII — початку XIX ст. Великий коронний гетьман Францішек Ксаверій Браницький отримав у спадкове володіння Білоцерківське староство. На рубежі XVIII—XIX ст. гетьман придбав також Богуславщину в Понятовських та Рокитнянщину в Карвицьких. Ці маєтки склали єдиний територіальний масив та економічний простір.

Головною резиденцією Браницьких стала Біла Церква за кількох причин. Місто було головним у старостві, густо заселеним, з розвинутою торгівлею та цеховим виробництвом. За часів воеводи Равського князя Станіслава Вінцентія Яблоновського тут у 1740 р. був закінчений старостинський замок, в якому розміщувалася добре облаштована резиденція. Крім того, місто було значнішим, ніж інші містечки, якими володіли Браницькі, — Ставище, Богуслав, Рокитне.

Маєтками Браницьких володіли чотири покоління.

Перше покоління — гетьман Францішек Ксаверій (Ксаверій Петрович) та Олександра з Енгельгардтів (Олександра Василівна) — успадкувало нерозподіленими маєтками з резиденцією у Білій Церкві упродовж 1778—

1838 рр. За гетьманових часів було збудовано й облаштовано доволі скромну міську резиденцію — ансамбль Зимового палацу і позаміську — з великим мистецтвом створений парк “Олександрія” та ансамбль Літнього палацу. Тоді ж у місті розпочалося велике будівництво: парафіяльного костелу Св. Івана Хрестителя та церкви Преображення Господнього (в яких було влаштовано родові склепи), торгових рядів, ансамблю поштової станції.

Друге покоління — сенатор граф Владислав Григорій (Владислав Ксаверійович) та Роза із Потоцьких (Роза Станіславівна) — володіло також нерозподіленими маєтками упродовж 1838—1843 рр. Тоді ж завершилося велике будівництво у Білій Церкві — зведено церкву Св. Марії Магдалини на Заріччі, ансамбль Білоцерківської гімназії.

Третє і четверте покоління — граф Владислав Михаїл (Владислав Владиславович) та Марія із Сапег (Марія Євстафівна) з дочками Марією Розалією Радзивілл і Софією Строцьці — володіли частиною маєтків з резиденцією у Білій Церкві з 1843 до 1918 р., причому дочки Владислава Михаїла вступили у володіння тільки після смерті батька у 1884 р. На цей період припадає становлення Білої Церкви як регіонального промислово-торговельного центру. Показовим є рапорт жандарм-

ського полковника про Білу Церкву 1886 р., який, зрештою, підводить підсумок здобуткам часів Владислава Михаїла: "За последнее десятилетие в пределах Киевской губернии в промышленном, торговом и даже политическом отношении приобрело большее значение местечко Белая Церковь Васильковского уезда, которое в означенных отношениях, а также по количеству народонаселения превзошло все уездные города губернии, чему немало способствовало нахождение сего местечка на железной дороге и сосредоточение в нем главного управления большими именьями и содержание заведений Графини Браницкой. В местечке Белая Церковь народонаселение доходит до 37 тыс. жителей, в нем имеется мужская и женская гимназии, чугуно-литейный и пивоваренный заводы, около местечка расположены сахарные заводы Шамраевский, Езернянский, Саливонковский, Кожанский и Сенявский, а в 50 верстах располагается Ставищанский сахарный завод в Таращанском уезде; все эти заведения, большие по производствам, почему в них сосредоточивается огромное число рабочих; нахождение в местечке Белая Церковь главного управления именьями и заведений сосредоточивает в нем массу служащих частных лиц по найму и преимущественно польского и еврейского происхождения и приезжающих по коммерческим делам и предприятиям в местечко, которое, по отзывам коммерческих лиц, приняло на себя торговое значение г. Бердичева..." [16, с. 4].

Після смерті графа Владислава Михаїла його спадкоємці продовжували курс на економічну розбудову маєтків та Білої Церкви як їх центру, що блискуче вдалося.

Другим значним центром володінь Браницьких було містечко Ставище. Вже у середині XVIII ст. воно набуває значення південної столиці Білоцерківського староства. Тут будуються старостинський замок і костел Св. Трійці.

Важливим фактором було й те, що поголовщину збирали в окремому Ставищанському кагалі, а греко-католицькі та православні церкви мали окремі протопопії з центром у Ставищах.

Резиденцію Браницьких тут будували ще з кінця XVIII ст. (з нею пов'язана смерть Олександра Браницького, старшого сина гетьмана), але стало в ній замешкав у середині XIX ст. граф Олександр (Олександр Владиславович) — другий позашлюбний син сенатора Владислава Григорія, який успадкував після смерті батька Ставищанщину. Він був одружений з Анною із Голинських. Після його смерті у 1877 р. маєтки успадкував єдиний син — граф Пій Владислав (Владислав Олександрович), одружений з Юлією із Потоцьких. Після його смерті у 1914 р. маєтки перейшли у спадок його удові та дітям: Марії Любомирській, Анні Тарновській, Юлії Потоцькій, Розі Тишкевич.

Третій центр володінь Браницьких містився у Богуславі. Як значне королівське місто Богуслав з'являється вже у XVII ст. У XVIII ст. старости богуславські (серед них був і останній з графів Браницьких) мали тут замок і добре облаштовану резиденцію. Згодом Богуславське староство було подароване Понятовським, у яких його придбав гетьман Браницький. Увагу до облаштування Богуслава зазначено ще в першому поколінні Браницьких на Київщині. Сенатор Владислав Григорій, ще за життя матері, у 1825 р. будує тут костел Св. Андрія. У середині XIX ст. після розподілу маєтків між онуками Богуславщину отримує граф Григорій Костянтин (Костянтин Владиславович), одружений з Ядвігою із Потоцьких. Після листопадового повстання Браницькі дарують царській родині Рокитнянщину, а згодом продають значну частину Богуславщини разом із містечком Богуславом. Спадкоємець Григорія Костянтина — його син Францішек Ксаверій Владислав Олександр Костянтин Андрій Леон (Ксаверій Костянтинович), одружений з Анною із Потоцьких, влаштував резиденцію в Медвинському Ключі, який залишився від широких батькових володінь.

* * *

Політична діяльність Корчаків-Браницьких в історичні часи мала різне спрямування.

Постать великого коронного гетьмана Ксаверія Браницького вже 200 років викликає водоспад польських звинувачень у зрад

національних інтересів. Браницький був одним з вождів русофільського політичного руху, який всіляко боровся зі спробами короля Станіслава Августа та його оточення реформувати застарілі конструкції Речі Посполитої й увійти до XIX ст. з оновленою державою. Браницький став одним із провідників Тарговицької конфедерації, що намагалася скасувати реформи. Останні два розподіли Речі Посполитої, що поклали край суверенному існуванню Польської держави, пройшли при активній участі Браницького, який всіма засобами підтримував російські інтереси. В останні години існування Речі Посполитої, коли вже було оголошено про черговий розподіл залишків польської території, сейм оголосив Браницького зрадником нації та прийняв рішення про скасування його титулів і конфіскацію всього майна. Але це рішення вийшло вже запізно. Браницький мав імператорські гарантії на все, що поляки хотіли у нього відібрати. Від цього часу всі поляки, що після розподілу Речі Посполитої залишились на національній позиції, мали до Браницького та його родини негативне ставлення.

Разом з цим треба зазначити, що розподіл і зникнення Речі Посполитої не були метою гетьмана. Його політичний курс був спрямований не проти держави, а проти особистості короля. Браницький прагнув позмагатися за королівську корону під час чергового безкоролів'я, спираючись на російські гроші. Справжнє ставлення гетьмана до Росії добре репрезентують русофобські вислови його, тоді ще малого сина.

Після смерті імператриці Катерини II стосунки Браницьких з царською родиною погіршилися через негативне ставлення Павла I до пам'яті, справ та друзів його покійної матері. Є відомості про встановлення нагляд за графом Браницьким. Але ця опала не вплинула так сильно на кар'єру їхнього сина — графа Владислава Григорія: в царювання Павла він отримав орден Св. Івана Єрусалимського, що заснував імператор.

З початком царювання Олександра I Браницькі знов отримали втрачені позиції, хоча й не повернулися до двору. Залишившись у Білій Церкві і займаючись здебільшого

справами величезних маєтків, що належали роду, вони підтримували стосунки з Романовими. Імператор Олександр відвідував Білу Церкву та резиденцію Браницьких "Олександрію", віддаючи шану старій гетьмановій родині, всіляко сприяв її дітям. Так, дочки графині Олександри Софія та Єлизавета отримали 1807 р. звання фрейлін, добре йшла кар'єра сина Владислава Григорія, який став сенатором, кавалером декількох орденів. Крім імператора до Білої Церкви у той час приїздили й інші члени царської родини. О. Браницька теж знаходила можливість зробити послугу царю та його дружині. Наприклад, позичала імператорові гроші на турецьку війну 1807—1809 рр., у 1821 р. вона "представила Імператрице Марии Федоровне 400 000 рублей на содержание семи пансионеров в училище ордена Св. Екатерины", яким її було нагороджено ще за часів Катерини II. Кілька разів відвідував графиню Олександрю імператор Микола I, який "ставився до неї з великою повагою". Одного разу, після закінчення Служби Божої в домашній церкві Св. Катерини (розташовувалася в "Олександрії") він подарував духівнику графині священику Антонію Павловському золотий перстень з діамантами, що також можна розглядати як ілюстрацію відношення до графині Браницької.

Політична проблема постала проти волі графині Олександри через небажани, за її думкою, одруження її дітей. З чотирьох представників другого покоління графів Браницьких, які досягли повноліття, троє одружилися з нащадками роду Потоцьких. Цей рід, на відміну від Браницьких, займав визначні позиції в польському визвольному русі й брав активну участь у повстанні 1830 р. З Потоцькими до родини Браницьких прийшли ідеї польського патріотизму та русофобії. Графиня Олександра, захищаючи ті позиції, які рід Браницьких зайняв у придворному житті Санкт-Петербурга, починаючи з 1770—1780 рр. намагалася активно протидіяти небажаним тенденціям. Але навіть її син Владислав, на якого вона мала неабиякий вплив, одружився з Потоцькою і мав від неї двох синів. Графиня Олександра цілком усвідомлювала, яке майбутнє чекає на її

нащадків, маючи перед очима приклад Потоцьких, які втратили Умань з “Софіївкою” та значну частину уманських маєтків внаслідок конфіскацій за участь у повстанні. Крім того, вона добре пам’ятала ставлення Санкт-Петербурга до родини під час царювання Павла I.

Добрі стосунки з Романовими підтримувалися Браницькими й після смерті графині Олександри упродовж 1838—1843 рр., коли на чолі роду стояв граф Владислав Григорій, який вдало удавав, що знаходиться осторонь від польського визвольного руху. Але особливих надій на те, що політичний заповіт графині Олександри буде виконаний і після смерті її сина, вже не було навіть і в останні роки його життя. Враховуючи, як патріотично тримали себе онуки упродовж 1840-х років, можна впевнено говорити, що вдома, “при своїх”, виховання дітей мало чітке польсько-патріотичне спрямування.

Зі смертю графа Владислава теплі відносини між Браницькими та Романовими починають потроху холоднішати й скоро зовсім зникають, перетворившись на ворожнечу.

Тому самі зміни в політичній та національній орієнтації третього покоління Браницьких цілком зрозумілі — онуки збагнули необхідність спокутувати зраду свого діда. Приклад родичів Потоцьких, які заради незалежності батьківщини пішли на ризик втрати своїх українських маєтків (й частково їх втратили), міг сильно вплинути на свідомість молодих Браницьких.

Внаслідок цього старший з братів — Франциск Ксаверій, який зробив блискучу військову кар’єру, був часто на очах у Миколи I, поїхав до Франції, почав спілкуватись з польською еміграцією, увійшов до Великого Сходу Франції (головна французька масонська ложа) й, врешті-решт, відмовився повернутись до імперії. Імператор видав наказ, який дуже нагадував рішення польського сейму півстолітньої давнини про конфіскацію майна та скасування посад, титулів (на відміну від поляків, імператор виконав його). Натомість Франциск Ксаверій-онуки став одним з відомих фінансистів Франції і постійно фінансував польський національно-визвольний рух, був одним із закордонних

проводирів другого польського повстання 1863 р. Щоб підкреслити своє ставлення до політики царів стосовно Польщі, Франциск Ксаверій Браницький взяв участь у Кримській війні на боці союзників (йшов в атаку проти росіян, одягнувши російські нагороди).

Молодші брати Франциска Ксаверія також відзначились новою для Браницьких патріотичною свідомістю. Костянтин Браницький, володар Богуславського маєтку, продав його більшу частину й також вийшов з російського підданства. Граф Олександр, володар Ставищанського маєтку, був звинувачений у підтримці польського повстання 1863 р. й кілька років був на засланні.

Лише граф Владислав, що володів білоцерківськими маєтками та резиденцією всього роду, зберіг добре реноме при дворі, але це, скоріш, треба віднести на рахунок необхідності, аніж дійсної його вірності царському престолу. Проте його величезні володіння та вплив на місцеві справи враховувалися у Санкт-Петербурзі — імператор Олександр II приїздив до Білої Церкви, а також великий князь Микола Миколайович-молодший (онуки Миколи I), що потім був головнокомандувачем російської армії під час першої світової війни. 4 червня 1916 р. графиню Марію Браницьку (удова графа Владислава-онука, яка разом з дочками успадкувала його володіння) відвідала в Білій Церкві імператриця Марія Федорівна, мати останнього російського імператора. Всі ці стосунки Браницьких з Романовими можна розглядати виключно в політичному відношенні: польський визвольний рух не вщухав і візити членів царської родини мали зробити відповідний вплив на громадську свідомість. Колишньої близькості їм вже ніколи не судилося відродити.

Підводячи підсумки, треба сказати, що за 70 років після смерті графині Олександри нащадки не тільки не виконали її політичного заповіту, але значною мірою знищили її засади економічної потужності, які зрадою гетьмана та зв’язками гетьманової вдалося перевести через бурхливі роки розподілів Речі Посполитої, царювання Павла Петровича й повстання декабристів, потім поляків. Однак у політичному заповіті старої графині,

який був спрямований на просту консервацію традиційних придворних стосунків, був один серйозний прорахунок, який, правда, не можна ставити їй у провину. Вона не могла передбачити, що через століття імперія впаде, Романови будуть розстріляні, частиною почнуть приватне життя на Заході, а більшовики будуватимуть нову імперію вже на інших соціальних засадах. Це не передбачила не тільки вона, але й її онуки.

Якщо ми поглянемо на втрати та здобутки онуків і правнуків гетьманових, то побачимо, що зміни були недостатніми та невдалими для збереження економічної потужності роду після 1917 р. За другу половину XIX ст. графи Браницькі внаслідок конфіскації нерухомого майна, яке належало Франциску Ксаверію-онуку, і продаж втратили маєтки на Волині та окремі маєтки на Київщині. Особливо вагомим був продаж значної частини колишнього Богуславського староства та подарунки (хабарі) царській родині одразу після придушення повстання 1863 р. Натомість були придбані замок Монтрезор на Дуарі з містечком навколо нього (Франція), вілла в Італії та колишній палац Віланов з парком під Варшавою (спадок від графів Потоцьких). Як видно з цього побіжного огляду, Браницькі втратили прибуткові маєтки на Україні й придбали розкішні, але не прибуткові помешкання на Заході, з яких лише Віланов розташовувався у межах імперії. Покоління меценатів і колекціонерів виявилось безсилим перед соціальними та військовими катастрофами XX ст.

Сучасний стан парку "Олександрія" визначив реставраційні роботи, розпочаті 1957 р. під керівництвом Д.М. Криворучка. До 1968 р. відновлено більшість малих архітектурних форм: Китайський місток, водоспад Руїни, колонаду "Ехо", Колону пелікана, Арочний місток, Великий водоспад та ін. Одночасно було споруджено й нові об'єкти — джерело Дзв та Круглу альтанку. На території колишнього фруктового саду (у східній частині парку) під керівництвом І.Г. Дерія закладено нові паркові насадження.

У наступні роки значну увагу звертали на реконструкцію паркових насаджень. З 1983 р.

у ньому проводились регулярні науково обґрунтовані ландшафтні та санітарні вирубки, що сприяло значному поліпшенню естетичного і фітосанітарного станів деяких ділянок. Для відновлення старих і створення нових композицій до складу насаджень введено велику кількість дерев та кущів, у тому числі і нових видів, які ніколи раніше не росли в парку. Під керівництвом та за участю співробітників Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України закладено інтродукційний та промисловий розсадники, організовано дослідно-промислову дільницю квітництва закритого та відкритого ґрунту. Кількість рослин, які культивуються в парку "Олександрія", зросла за останні 100 років приблизно у 8 разів.

Реставрація і реконструкція парку триває донині. Так, нещодавно закінчено ландшафтне оформлення Північного входу; проведено роботи з очистки декоративних ставків; здійснено благоустрій території Палієвої гори, встановлено пам'ятний знак Семену Палію; збудовано огорожу території парку; реставровано озеро Діани; розроблено проект та розпочато ландшафтне оформлення Східної поляни; розпочато відновлення перлини "Олександрії" — паркової діброви; встановлено на постійне місце ювілейну колону садівнику А. Енсу. На черзі відновлення та реконструкція нових паркових об'єктів.

1. *Бовуа Даніель*. Битва за землю в Україні 1863—1914. Поляки в соціоетнічних конфліктах. — К. : Критика, 1998. — 334 с.
2. *Бовуа Даніель*. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831—1863) / Перекл. з франц. Зої Борисюк. — К. : ІНТЕЛ, 1996. — 416 с.
3. *Браницькая* // Словарь Брокгауза и Ефрона: В 87 т. — Т. 8. — С. 596—597.
4. *Браницькие* // Там же. — С. 597—598.
5. *Браницький* // Русский биографический словарь. — СПб., 1908. — С. 327—328.
6. *Браницька-Вольська Анна*. Дані про родину Корчак-Браницьких / Пер. з польс. Володимира Іванціва (Ксерокс машинопису). — 67 с. — Особистий архів Євгена Чернецького.
7. *Викторов Н.* Кругок шестнадцати // Истор. вестн. — 1895. — С. 174—182.
8. *Григоренко І.Т.* Воспоминания жителя Белой Церкви, старого коммуниста, учителя-пенсионера Григоренко Ивана Тихоновича, работавшего до Советской власти у Браницьких // Папки М.М. Грисюка (Машинопис). — Біла Церква, 1963. — 13 арк. — Особистий архів Євгена Чернецького.

9. *Кривошея І.І.* Потоцькі герба Пілява: тульчинська лінія. — К.: Наук. світ, 2000. — 16 с.
10. *Лихач Е.* Браницкая // Русский биографический словарь. — СПб., 1908. — С. 326—327.
11. *Мордатенко Л.П., Гайдамак В.М., Галкин С.П.* Дендропарк "Александрия" / Путеводитель. — Киев: Наук. думка, 1990. — 78 с.
12. *Познанский Б.* Кое-что о козачине на Украине в 1855 году // Киев. старина. — 1905. — 89. — Апрель. — С. 139—159.
13. *Познанский Борис.* Император Александр I в Белой Церкви у графини Браницкой // Там же. — 1889. — 25. — Апрель. — С. 187—188.
14. *Похилевич Л.* Сказания о населенных местностях Киевской губернии. — Киев, 1864.
15. *Ришкевич А.* Колекціонери та любителі / Пер. з польс. Л. Кочі (Єсерокс машинопису). — 42 с. — Особистий архів Євгена Чернецького.
16. *Родословная книга дворян Киевской губернии за время от 1865 по 1905 год. Часть V* // Держ. арх. Київ. обл., ф. 782, оп. 2, спр. 431, арк. 1—6.
17. *Списки титулованным родам и лицам Российской империи.* — СПб., 1892.
18. *Степанишина Оксана.* Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861 року в їх маєтках. — К., 1930.
19. *Церкви, сооруженные Графинею А.В. Браницкою* // Киев. губерн. ведомости. — 1855. — № 4. — С. 22—26.
20. *Чернецький Е.А.* Меморіал светлейшому князю Григорию Потемкину-Таврическому в Белой Церкви. — Белая Церковь: Мустанг, 1997. — 44 с.
21. *Чернецький Є.А.* Білоцерківські реліквії імп. Катерини II та кн. Г.О. Потьомкіна-Таврійського // Проблеми збереження та відродження пам'яток історії та культури. Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 70-річчю Білоцерк. держ. краєзнав. музею "Біла Церква" (25—27 трав. 1994 р.). — Біла Церква: Б.в., 1994. — С. 25—26.
22. *Чернецький Є., Ярмола О.* Мовчазний свідок старовини // Біла Церква. Вчора, сьогодні, завтра. — 1998. — № 3. — С. 18—21.
23. *Чернецький Є.* Білоцерківська церква св. Миколая (1637—1917 рр.). — Біла Церква: Мустанг, 1999. — 36 с.
24. *Чернецький Є.* Браницькі // Замкова гора. — 1999—2000. — № 12989—13071.
25. *Шумигорский Е.* Из галереи исторических силуэтов. Графиня А.В. Браницкая // Истор. вестн. — 1900. — Т. 79. — Январь. — С. 171—202.
26. *Щербина В.* Жалованная грамота гр. Ф.К. Браницкому на Белоцерковское староство (1774, дек. 13) // Киев. старина. — 1893. — Т. 41. — Апрель. — С. 161—165.
27. *Энгельгардт Л.Н.* Записки Льва Николаевича Энгельгардта. 1766—1836. — Москва, 1868.
28. *Вониеcki A.* Herbarz Polski. — Warszawa, 1900. — II, cz. 1. — S. 108—109.
29. *Czernecki E.* Hrabina Branicka. — Biala Cerkiew, 1999. — 77 s.
30. *Konopczynski W.* Branicy // Polski Sownik Biograficzny. — Kraków, 1936. — T. 2. — S. 398—401.
31. *Materialy do biografii, genealogii i heraldyki Polskiej.* — Buenos Aires, Paryz, 1964. — S. 233.
32. *Rulikowski E.* Opis powiatu Wasylkowskiego pod wzgledem historycznym, obyczajowym i statystycznym. — Warszawa: w drukarni S. Orgelbranda, 1853.
33. *Wojciechowska-Zywultowa Jadwiga.* Biala Cerkiew. Książka pamiatkowa bialocerkiewian. — Warszawa, 1939. — 83 s.
34. *Zalęski S.* Jezuici w Polsce. — Lwów, 1905. — T. 4, cz. 4. — (Kolegia i domy założenie za królów Jana Kazimierza, Michała, Jana III, obydwóch Sasów i Stanisława Augusta, 1648—1773).

Надійшла 26.08.2000

БЕЛАЯ ЦЕРКОВЬ. БРАНИЦКИЕ. "АЛЕКСАНДРИЯ"

Е.А. Чернецький, Л.П. Мордатенко

Дендрологический парк "Александрия" НАН Украины, Украина, Белая Церковь

Приведены генеалогия семьи Браницких и современное состояние дендрологического парка "Александрия" НАН Украины.

BELAYA TSERKOV. THE BRANITSKYS. ALEXANDRIA

E.A. Chernetsky, L.P. Mordatenko

State dendrological park *Aleksandria*, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Bila Tserkva

Genealogy of the Branitskys family and present condition of the Dendrological Park *Aleksandria* of the National Academy of Sciences of Ukraine are shown.

КНЯЗІ ЧАРТОРИЙСЬКІ В УКРАЇНІ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ (до XVII ст.)

І. КРИВОШЕЯ

Львівський державний педагогічний університет ім. П. Тичини
Україна, 20300 Умань, вул. Садова, 2

Розглянуто сторінки історії родини князів Чарторийських, які тісно пов'язані з Україною. На особливу увагу заслуговує той факт, що Чарторийські тривалий час були православним родом, але за різних причин прийняли католицизм. Чарторийські відігравали важливу роль в історії українських земель до XVII ст.

Пізнання свого історичного минулого — процес тривалий та перманентний, бо історія, як наголошує І. Франко, ніколи не стане і не може стати повною, скінченою, такою, про котру можна сказати: будинок готовий, ні однієї цеглини в нім не хибує. Історія закінчиться будинком, який кожне покоління частково перебудовує до власних потреб, поглядів [4].

Неможна також не погодитися з думкою Миколи Голубця, яку він висловив у книзі “Золота книга українського лицарства”, що завдяки нашій “панцизняній” психіці сталося так, що один з найпозитивніших відломів старого українського громадянства — його родова аристократія залишилася поза об'ємом нашого зацікавлення, а пройдений нею шлях наче провалився, залишаючи “чорну порву” в нашому історичному самопізнанні [3].

У своєму творі [6] Мелетій Смотрицький у своєму аналізі трагічного становища православної церкви на українських землях велику увагу звертає на українську шляхту, яка поступила від народу та зрадила його інтереси: “Де тепер неоціненний той камі-

нець, той карбункул, що саяв, наче світильник, який я між іншими перлами, наче сонце поміж зорями, в короні голови моєї носила, — дім князів Острозьких, котрий блиском світлості старожитної віри своєї над усіма іншими світив? Де й інші дороги й однаково неоціненні тієї корони камінці — значні руських князів роди, неоціненні сапфіри і безцінні діаманти — князі Слуцькі, Заславські, Збараські, Вишневецькі, Сангушки, Чарторийські, Пронські, Ружинські, Соломерецькі, Головчинські, Крошинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини й інших без ліку” [6].

Дійсно, велика частка шляхетських родів, які всі вважають польськими, раніше (XIV—XV ст.) були православними, але “из мирских выгод, а отчасти и по принуждению изменившие своей народности и родной православной вере” [3].

До таких знаних родів, без сумніву, слід віднести і князів Чарторийських (герб “Погон Литовська”).

Князі Чарторийські (Чарторижські) відомі з XIV ст. ще у Великому князівстві Литовському [2]. Достеменно походження роду невідоме, більшість дослідників виводять їх від сина Ольгерда Гедиміновича — Костянтина,

князя Чернігівського, Чарторийського (? — до 1393) — “удел его Чернигов и Черторыеск” [7, 11].

Відома дослідниця української шляхти Н.М. Яковенко наводить такі дані про чисельність представників князівського роду Чарторийських (чоловічої статі) на Волині і Центральній Україні (кінець XIV — середина XVII ст.): I покоління (кінець XIV — початок XV ст.) — 1; II покоління (перша половина — середина XV ст.) — 2; III покоління (середина — друга половина XV ст.) — 5; IV покоління (перша половина — середина XVI ст.) — 2; V покоління (середина — друга половина XVI ст.) — 4; VI покоління (перша половина — середина XVII ст.) — 5 [9].

У 1528 р. Чарторийським на Волині належали великі володіння, вони могли виставити 33 вершники. Через 100 років — у 1629 р. — їх володіння збільшилися більш ніж у 4 рази [9].

За ревізіями волинських замків 1545—1552 рр., князі Чарторийські серед дев'яти інших князівських родин зафіксовані як “головні князата”. Ця категорія мала низку “особистих почесних привілеїв, зокрема: а) право на персональні листи — повідомлення від імені великого князя про початок військових дій; б) право на персональні листи — повідомлення про скликання сеймів; в) право, за спеціальним привілеєм, використовувати для печаток на своїх листах не зелений, як решта шляхти, а червоний, тобто королівський віск” [9].

На Люблінському сеймі (1569) князь Олександр Чарторийський, на той час воєвода волинський (1566—1571), нагадав польському королю про акт Владислава III, в якому король називав Чарторийських “братією”, а тому зажадав, щоб за ним та його нащадками було визначене місце у сенаті [9]. Саме під час Люблінського сейму князі отримали від польського короля підтвердження свого князівського титулу, датоване 26.05.1569 [10].

У 1601 р. мінський воєвода Ян Пац, одружений з княгинею Софією Вишневецькою, купив у князя Юрія Чарторийського Чорторийськ, уступивши йому в обмін Муравицю, жінчину власність [9]. Саме на Юрії Михай-

ловичі (помер близько 1606 р.) припиняється лінія Чарторийських на Чорторийську [11].

До кінця XVI ст. рід був православним, незважаючи на посилене проникнення на українські землі католицизму та окремих течій протестантизму. Пам'ятниками православ'я в цей складний час стали збудовані за кошт роду і на їх землях православні монастирі: Клеванський, Чарторийський Троїцький, Зимненський Успенський, а також один з найвизначніших — Пересопницький (права на монастирі надані польським королем Олександром князям Чарторийським з 1504 р.) [2]. Саме з цим монастирем і родиною Чарторийських пов'язана поява відомої пам'ятки української мови — Пересопницького Євангелія (1556—1561), яке було перекладено з болгарської мови Михайлом Васильовичем, сином сяноцького протопopa, на кошти княгині Ганни Заславської (в шлюбі за Іваном Федоровичем князем Чарторийським), — “для ліпшого вирозумління люду християнського посполитого”. У 1596 р. Олена Іванівна, княгиня Чарторийська (в шлюбі за Остафієм князем Горностаєм) організувала при Пересопницькому монастирі школу [5].

Князь Юрій Іванович Чарторийський (Клеванська лінія) у 1603 р. заявив у Люблін польському королю Сигізмунду щодо свого бажання прийняти унію та новий календар. Чарторийський досить активно підтримував римо-католиків. Ще у 1590 р. на його кошти було збудовано католицький костел у Клевані. За його сприяння у Вінниці була відкрита іезуїтська колегія, яка стала осередком латинської віри на Поділлі [9]. 1618 р. його син Олександр під іменем Андріана вступив ченцем в орден бернардинів і написав всі свої маєтки брату Миколаю (каштелян волинський у 1633—1655 рр.), який був послідовником іезуїтів. У 1629 р. йому належало 124 поселення, з них 117 управлялися особисто, без посесора (60 — фільварків, 57 — держань залежної шляхти) [9].

У 1629—1640 рр. князям Чарторийським поряд з володіннями на Волині належали володіння на Київщині. Загалом це складали 2,6 % усіх магнатських володінь князів [9]. У другій половині XVII ст. княгиня Ізабела Чар-

торийська (уроджена Корецька) мала володіння на Уманщині. У Талалаївці її маєток був найбільшим [1].

На 1645 р., коли майже всі Чарторийські (Хлеванська лінія) були вже католиками, князь Михайло (1621—1692) був обраний маршалком шляхетського сеймика на Волині [10]. З його ініціативи до переліку прохань волинського шляхетства було включено вимогу про запровадження заходів щодо захисту прав православного населення та православної церкви [2].

Але це були останні прояви піклування про православ'я, бо вже плекалося покоління князівських нащадків, які виховувалися на католицьких канонах і ставали все більше польськими не тільки політично, а й духовно. Рід князів Чарторийських у другій половині XVI—XVII ст. поринув у польсько-католицький період свого історичного буття.

1. Архив Юго-Западной России, изданный Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденной при Киевском военном, Подольском и Волинском генерал-губернаторе. — Киев, 1890. — Ч. VII. — Т. 2. — С. 561—563.
2. Викторский П.Г. Западнорусские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и в XVII вв. — Киев, 1912. — Вып. 1. — С. 103, 105, 109.
3. Липранди А.П. (Волинец А.) Польша и Польский вопрос. — СПб., 1901. — С. 177.
4. Мазепа В. Історіософські ідеї Івана Франка // Київська Старовина. — 2000. — № 2. — С. 22.
5. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. — К.: Либідь, 1995. — Т. 1: До середини XVII століття. — 395 с.
6. Смотрицький М. Тринос // Українська література XVI ст. — К., 1987. — С. 84.
7. Шебульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — Киев, 1987. — С. 63—64.
8. Яковенко Н.М. Україна аристократична (генеалогічні новели) на переломі: друга половина XV — перша

половина XVII ст. Історія України у прозових творах і документах. — К., 1994. — 304 с.

9. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — К.: Наук. думка, 1993. — 301 с.
10. Dunin-Borkowski hr., J. Almanach Błękitny: Genealogia żyjących rodów polskich. — Lwów; Warszawa, 1903. — S. 6—7.
11. Wolff J. Książowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. — 1895. — S. 18, 29—30.
12. Zielińska Teresa. Poczet polskich rodów arystokratycznych: tablice genealogiczne. — Warszawa, 1997. — S. 6.

Надійшла 08.08.2000

КНЯЗЬ ЧАРТОРЫЙСКІЕ В УКРАИНЕ: СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ (до XVII ст.)

И.И. Кривошея

Уманский государственный педагогический университет им. П. Тычины, Украина, Умань

Рассмотрены страницы истории семьи князей Чарторыйских, которые тесно связаны с Украиной. Особое внимание обращается на тот факт, что Чарторыйские длительное время были православным родом, но в силу разных причин приняли католичество. Князья Чарторыйские играли важную роль в истории украинских земель до XVII ст.

THE PRINCES CHARTORYISKYS IN UKRAINE: GLIMPSES OF THE HISTORY (before the 17th century)

I.I. Kryvosheya

P. Tychyna State Pedagogical University of Uman, Uman, Ukraine

Pages of the family history of the Princes Chartoryiskys closely connected with the history of Ukraine are considered. Special attention is paid to the fact, that the Chartoryiskys had been the Orthodox family for a long time, but for some reason or other they adopted Catholicism. The Princes Chartoryiskys played an important part in the history of Ukrainian lands up to the 17th century.

РОДИННІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ ВЛАСНИКАМИ ПЕЧЕРСЬКОГО, РАЇВСЬКОГО, АНТОНІНСЬКОГО, НОВОСЕЛИЦЬКОГО, НЕМИРІВСЬКОГО І ТАЛЬНІВСЬКОГО ПАРКІВ

А.В. КЛИМЕНКО

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 Київ, вул. Тімірязєвська, 1

Наведено фрагмент родоводу Потоцьких та їхніх нащадків з інших родів, який дає змогу з'ясувати родинні зв'язки між власниками шести парків, що розташовані у Лісостепу України, та мають у наш час статус пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення.

У радянські часи не згадували про господарів визначних парків, тому, за нечисленними винятками, вони залишалися невідомими. Іноді називали прізвище засновника парку або його останнього господаря; є приклади, коли відомим ставав той, хто зробив найбільший внесок у розвиток парку, або був історичною постаттю; часом згадувався той господар, до якого приїздив видатний діяч культури (О.С. Пушкін, Т.Г. Шевченко, Оноре де Бальзак тощо).

Неповні, уривчасті відомості легко вводили в оману. Так, твердження, що парк належав графу Потоцькому, мимоволі наводило на думку про Станіслава Щенсного Потоцького (1751—1805), який став найвідомішим серед Потоцьких як особа, діяльність якої призвела до другого поділу Польщі, та завдяки створеному ним парку “Софіївка” в Умані.

У Лісостепу України родина Потоцьких володіла шістьма парками, які нині мають статус пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. Це — Пе-

черський (Вінницька обл.), Раївський (Тернопільська обл.), Антонінський (Хмельницька обл.), Новоселицький (Старокостянтинівський р-н Хмельницької обл.), Немирівський (Вінницька обл.) і Тальнівський (Черкаська обл.). Серед інших парків, господарями яких були Потоцькі, є парк, що нині має статус дендропарку (“Софіївка” в Умані), і такі, що не мають статусу пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, тому відомості про їх господарів тут не розглядаються.

У статті описано фрагмент родоводу Потоцьких та їхніх нащадків з інших родів, який дає змогу з'ясувати родинні зв'язки між власниками шести відібраних парків. Він підготовлений за декількома джерелами [1—18]. Дослідження ускладнювалося тим, що ім'я та прізвище однієї й тієї самої особи в різних джерелах (російських і польських) пишеться по-різному, тому на схемах подаю найпоширеніші варіанти.

На схемі 1 наведено спільних для усіх господарів парків предків — Станіслава Потоцького та Софію Калиновську і перших їхніх нащадків. Лінія, яка пішла від Анджея (Анд-

СХЕМА 1. Предки і перші нащадки родини Потоцьких

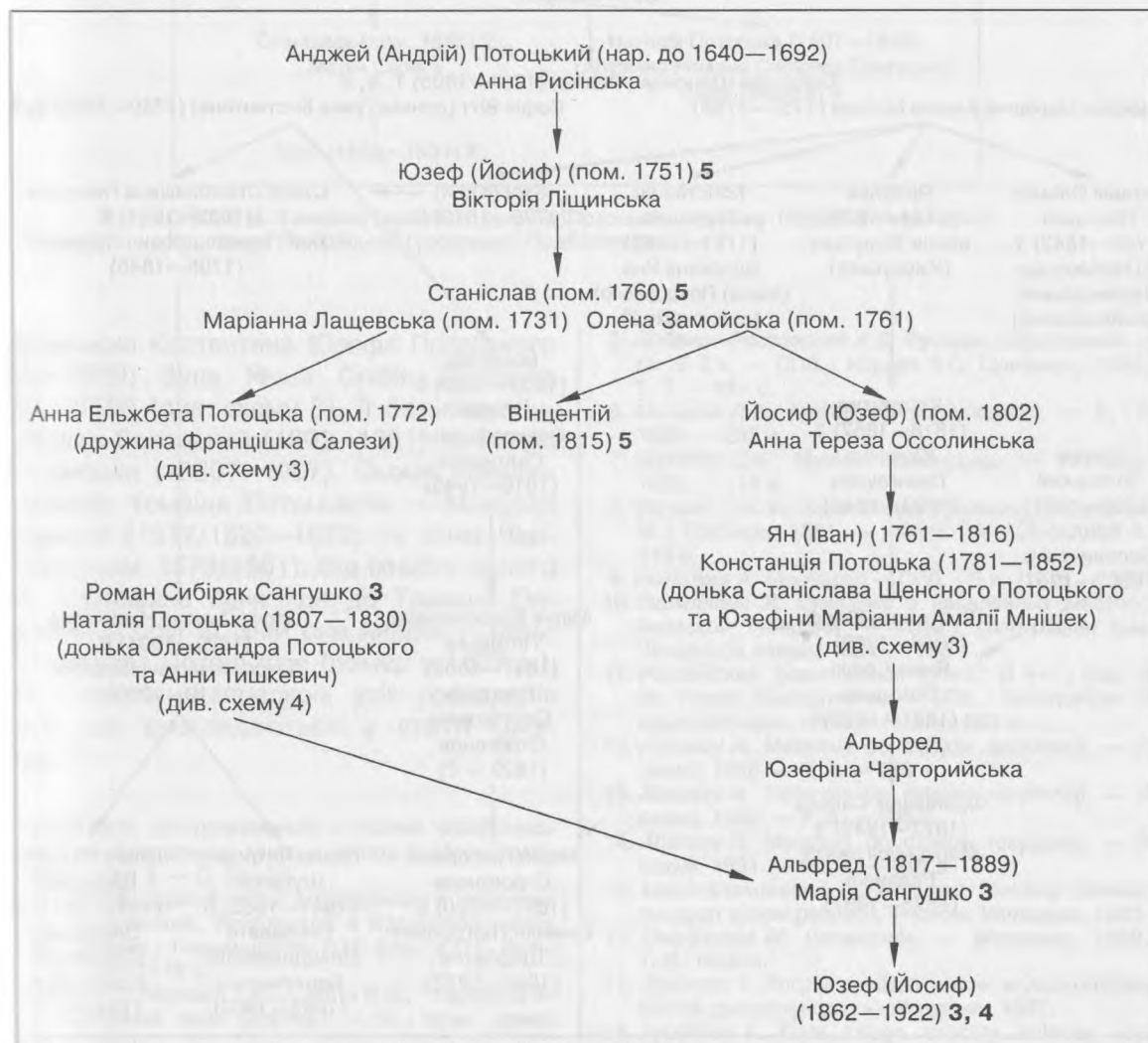

СХЕМА 2. Генеалогічна лінія родини Потоцьких від Анджея (Андрія) Потоцького і Анни Рисінської

рія) Потоцького та Анни Рисінської подана на схемі 2, лінія, яка пішла від Юзефа (Йосифа) Потоцького та Теофілії Терези Четнерової (Цетнер) — на схемі 3, від Єжи (Юрія) Потоцького та Констанції Замойської (уродженої Подбережської) — на схемі 4. Цифра **1** означає, що ця особа володіла Печерою, **2** — Раєм, **3** — Антонінами, **4** — Новосели-

цею, **5** — Немировом, **6** — Тальним. Лінії, які не приводили до господарів цих парків, на схемах 1—4 не показано.

Оскільки Болеслав Потоцький юридично вважався сином Станіслава Щенсного, а фактично був його онуком (сином Юрія Потоцького) це, відповідно, відображено на схемі 3.

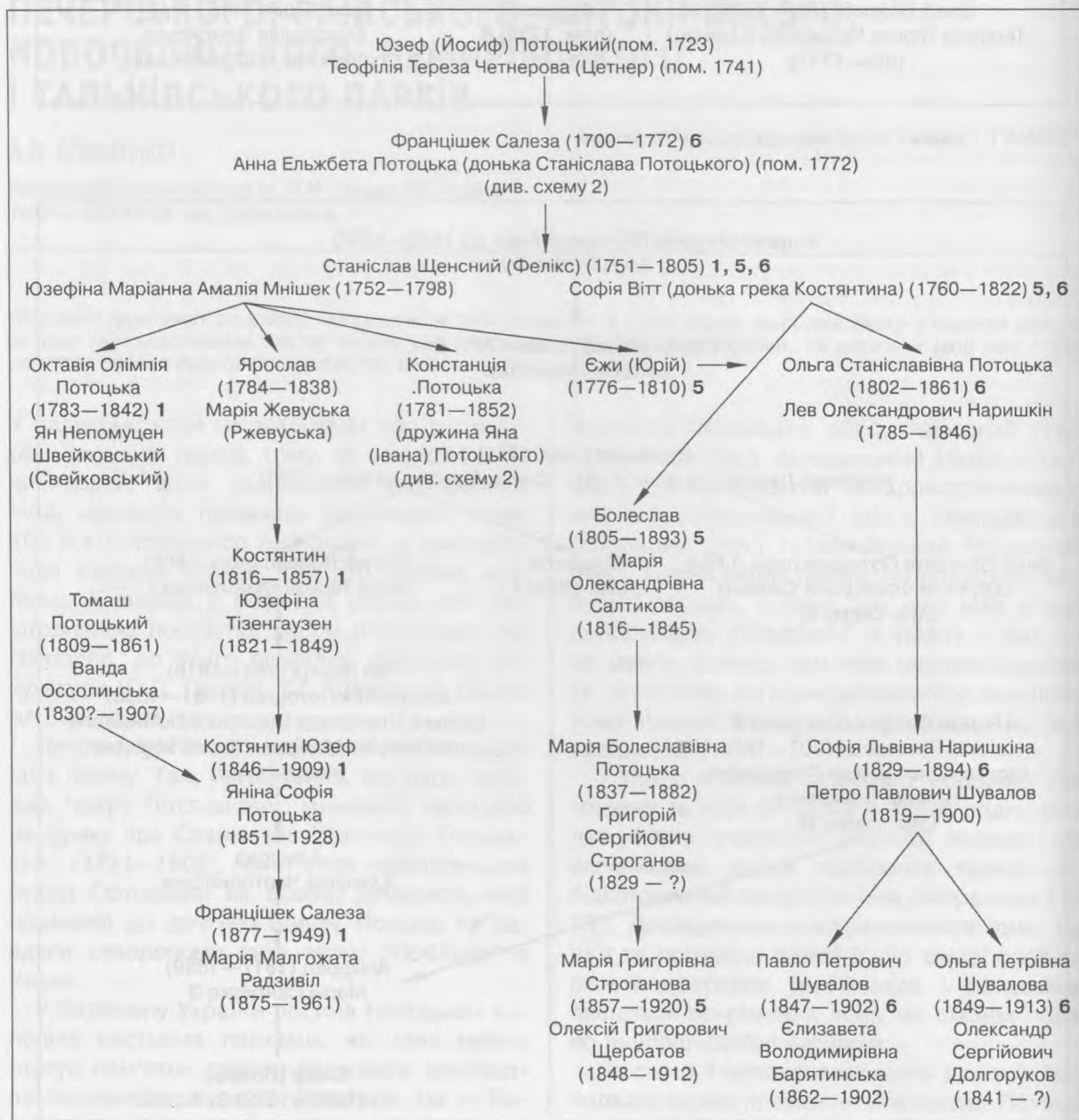

СХЕМА 3. Генеалогічна лінія родини Потоцьких від Юзефа (Йосифа) Потоцького та Теофілії Терези Четнерової (Цетнер)

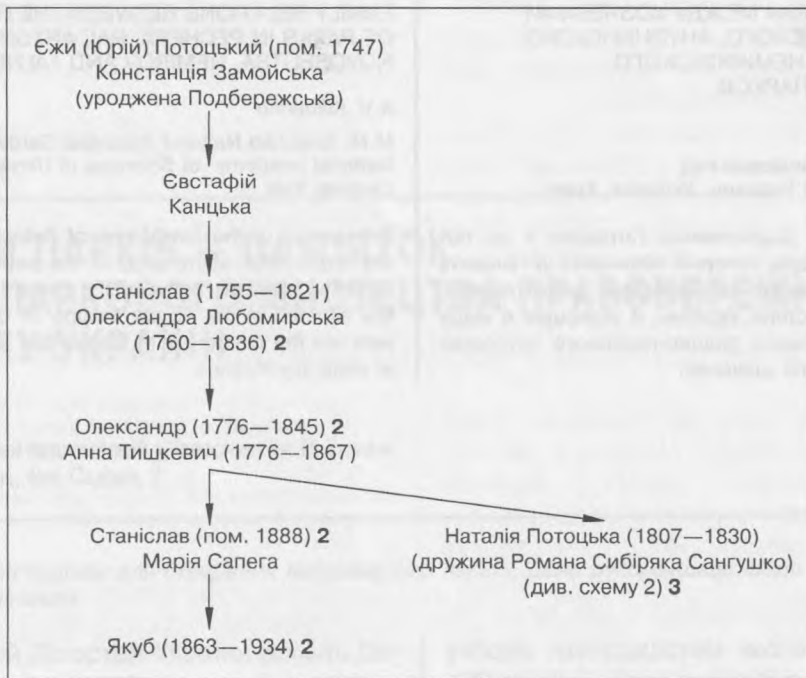

СХЕМА 4. Генеалогічна лінія родини Потоцьких від Ежи (Юрія) Потоцького і Констанції Замойської (уродженої Подбережської)

Дружиною Костянтина Юзефа Потоцького (1846—1909) була Яніна Софія Потоцька (1851—1928) (див. схему 3). Її батьками були Томаш Потоцький (1809—1861) та Ванда Оссолинська (1830?—1907). Сьоме покоління предків Томаша Потоцького — Миколай Потоцький (1517/1520—1572) та Анна Червінська (пом. 1579/1581). Від їхнього одного сина — Стефана лінія йде до Томаша Потоцького, а другий їхній син Андрій — батько Станіслава Потоцького (помер у 1667 р.), який є спільним предком усіх господарів парків, що розглядаються у статті (див. схему 1).

1. Буслаев Ф.И. Из дополнений к "Моим воспоминаниям", не допущенных мною в печать // Моск. журн. — 2000. — № 5. — С. 35—39.
2. Весь Юго-Западный край (справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям). — Киев : Товарищество Л.М. Фиш и П.Е. Вольсов, 1913. — 1115 с.
3. Косенко І.С., Храбан Г.Ю., Мітін В.В., Гарбуз В.Ф. Дендрологічний парк Софіївка. — К. : Наук. думка, 1996. — 160 с.
4. Кривошея І.І. Потоцькі герба Пілява: Тульчинська лінія. — К. : Наук. світ, 2000. — 16 с.

5. Лобанов-Ростовский А.Б. Русская родословная книга: В 2 т. — СПб. : Изд-во А.С. Суворина, 1895. — Т. 2. — 481 с.
6. Малаков Д.В. Архітектор Городецький. — К. : Кий, 1999. — 235 с.
7. Малаков Д.В. Минуле Немирова. — К. : Оранта, 1998. — 112 с.
8. Петров П.Н. История родов русского дворянства. — М. : Лексика, 1991. — Кн. 1. — 430 с.; Кн. 2. — 319 с.
9. Потоцкая А. Мемуары. — СПб. : Б.и., 1915. — 271 с.
10. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. — Киев : Типография Киево-Печерской лавры, 1864. — 763 с.
11. Российская родословная книга: В 4 ч. / Под ред. кн. Петра Долгорукого. — СПб. : Типография Эдуарда Веймара, 1856. — Ч. 3. — 523 с.
12. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. — Warszawa, 1988. — 5, A. — 769 s.
13. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. — Warszawa, 1990. — 7, A. — 696 s.
14. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. — Warszawa, 1991. — 10, A. — 318 s.
15. Dunin-Borkowski J. hr. Almanach Blekitny: Genealogia żyjących rodów polskich. — Lwów; Warszawa, 1903.
16. Dworzaczek W. Genealogia. — Warszawa, 1959. — Т. II, Tablice.
17. Zielinska T. Poczest polskich rodow arystokratycznych: tablice genealogiczne. — Warszawa, 1997.
18. Zychlinski T. Zlota ksiega szlachty Polskiej: rocznik XIV. — Poznan, 1893.

Надійшла 04.09.2000

РОДСТВЕННЫЕ СВЯЗИ МЕЖДУ ХОЗЯЕВАМИ ПЕЧЕРСКОГО, РАЕВСКОГО, АНТОНИНСКОГО, НОВОСЕЛИЦКОГО, НЕМИРОВСКОГО И ТАЛЬНОВСКОГО ПАРКОВ

А.В. Клименко

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, Киев

Приведен фрагмент родословной Потоцких и их потомков из других родов, который позволяет установить родственные связи между владельцами шести парков, находящихся в Лесостепи Украины и имеющих в наше время статус памятников садово-паркового искусства общегосударственного значения.

FAMILY RELATIONS BETWEEN THE OWNERS OF PARKS IN PECHERA, RAI, ANTONINY, NOVOSELITSA, NEMIROV AND TALNE

A.V. Klimenko

M.M. Grischko National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

A fragment of the family-tree of Potockis and their progeny from other clans cited in the paper allows to determine the relations between the owners of six parks which are situated in the Forest Steppe of Ukraine and at present are the memorials of the garden and park-making art of state significance.

**Національний
Ботанічний сад
ім. М.М. Гришка
НАН України**

Телефон
для довідок:
294-95-14

Виконує роботи з:

- ◆ проектування та ландшафтного дизайну;
- ◆ посадки дерев, кущів, квіткових культур;
- ◆ створення газонів, кам'янистих гірок, живоплотів, квітників;
- ◆ створення зимових садів і фітодизайну інтер'єрів офісних приміщень.

Пропонує послуги із зовнішнього та внутрішнього озеленення, благоустрою територій, котеджів, офісів та їх сервісного обслуговування.

Реалізує посадковий матеріал декоративних рослин, ґрунтосуміші.

Надає консультації з питань біології рослин і догляду за ними з виїздом на об'єкт замовника та в межах саду.

Проводить аналіз якості води та ґрунту.

ISSN 627.8.+712.7 (477)

ВОДОЙМИ ПАРКІВ — ПАМ'ЯТОК САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Г. А. ЧОРНА

Менський державний педагогічний університет ім. П. Тичини
Україна, 20300 Умань, вул. Садова, 2

Описано значення водойм для створення ландшафтних парків. Дано рекомендації щодо використання окремих декоративних видів.

Правобережний Лісостеп України досить багатий на парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва XVIII—XIX ст., в яких поряд з мальовничими лісопарковими ландшафтами палацами — пам'ятками архітектури були створені системи ставків. Водойми — це невід'ємні компоненти ландшафту Антопільського, Верхівського, Немирівського, Черняхівського парків на Вінниччині. Вибір місця для парку має першочергове значення, тому неперевершеними у красі та величі виступають парки, створені на скелястих берегах Південного Бугу: Печерський, Сокилецький. Навіть невеликі річки, використані як основа для створення систем гідротехнічних споруд, об'єднують в єдине ціле паркові композиції. На березі Рову розташований Северинівський парк площею 50 га (Жмеринський р-н Вінницької обл.), на березі Берладинки — Верхівський парк (Тростянецький р-н Вінницької обл.). У мальовничому куточку Поділля розташоване с. Верхівка. Тут у другій половині XIX ст. в маєтку Сабанських було закладено дендропарк, що став окрасою краю. У 1920-ті роки в колишньому маєтку розмістився кінний завод, а пізніше — школа сільськогосподарського учнівства. У 1935 р. у Верхівці відкрився технікум рільництва,

учбове господарство якого нині має понад 400 га ріллі. Технікум займає приміщення палацу, поряд з яким на площі 21 га розмістився дендропарк. У парку представлено понад 90 видів дерев і кущів з різних куточків світу: *Fagus sylvatica* L., *Sorbus torminalis* (L.) Crantz., *Catalpa bignonioides* Walt., *Phellodendron amurense* Rupr., *Larix decidua* Mill., *Quercus robur* L., *Buxus sempervirens* L. тощо.

Уздовж східної частини парку тече Берладинка, яка починається біля Вапнярки і впадає поблизу Бершаді в Дохну — притоку Південного Бугу. На території Верхівки річка має глибину до 4 м, характеризується пологими берегами, піщаним дном. У заплаві поширені види роду *Salix* L., *Populus nigra* L., *Acer pseudoplatanus* L. Береги річки та штучного ставка заросли *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., видами роду *Carex* L. У воді розвиваються ценози *Elodea canadensis* Michx., *Lemna minor* L., *Trapa natans* L. s. str. Останній вид занесено до Червоної книги України.

Trapa natans L. s. str. охороняється у заповідниках Дунайські Плавні, Поліському та Дніпровсько-Орільському [1]. На картосхемі поширення виду в Україні показано знахідки водяного горіха у Верхньому та Нижньому Побужжі. Місцезнаходження його у Верхівці (Тростянецький р-н Вінницької обл.) розширює відомості щодо сучасного поширення виду.

© Г. А. ЧОРНА, 2000

На нашу думку, популяція *Trapa natans* L. s. str. у ставу на Берладинці у Верхівському дендропарку має штучне походження, але вид вже встиг натуралізуватися.

Є. Пюрецький [9] повідомляє про місцезростання водяного горіха у Великому ставу арборетуму в Болестрашице, водночас зазначаючи, що цей вид був у 1970-х роках висаджений в штучних рибних ставах у Сосниці неподалік Радимна в Польщі.

В Україні та в Росії культура *Trapa natans* L. s. str. також має давні традиції [2–6, 8, 10, 11].

Понад 20 років тому ми висадили *Trapa natans* L. s. str. у штучній водоймі в околиці смт Золочів Харківської обл. [12]. Водяний горіх там повністю натуралізувався, утворив монодомінантні ценози, як і в природних місцезростаннях. Отже, водойми дендропарків можна використовувати для інтродукції чи реінтродукції водяного горіха, а найперспективніший спосіб його розведення — масовий посів горіхів у водойми під зиму.

Для дендропарків Правобережного Лісостепу України характерні також інші реліктові та рідкісні види. Зокрема, в дубово-грабовому лісі на високому правому березі Південного Бугу в Печерському парку поширений ще один вид з Червоної книги України — *Scopolia carniolica* Jacq. [5]. Крім заповідників цей цінний лікарський вид охороняється на територіях пам'яток природи, заказників у Карпатах і на Поділлі. Печерський парк — один з таких осередків охорони.

Таким чином, парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва, можуть одночасно мати історико-культурне значення і бути місцем охорони рідкісних і зникаючих видів рослин.

Кам'янка зі своїми гранітними берегами послужила основою для створення досконалої водної системи в уманській "Софіївці" [7]. На берегах Росі розташовані два відомі у світі мальовничі ландшафтні парки: "Олександрія" у Білій Церкві (Київська обл.) та Корсунь-Шевченківський парк на Черкащині.

У парках є каскади ставів, на берегах яких висаджено берегозакріплювальні і водночас декоративні види високотрав'я *Zizania latifolia* (Griseb.) Stapf, *Petasites spurius* (Retz.) Reichenb., у водоймах висаджено *Nymphaea alba*

L. та декоративні садові форми латаття. Отже, водойми дендропарків сприяють поповненню паркової флори красивоквітучими видами.

1. Андрієнко Т.Л. Водяний горіх плаваючий // Червона книга України: Рослинний світ. — К.: Укр. енцикл., 1996. — С. 179.
2. Васильев В.Н. Водяной орех и перспективы его культуры в СССР. — М.; Л., 1960. — 100 с.
3. Дексбах Н.К. Водоемы с *Trapa natans* и вопрос о ее интродукции // Природа. — 1943. — № 2. — С. 37–43.
4. Заверуха Б.В. Водяний горіх // Рідна природа. — 1986. — № 4. — С. 2.
5. Заверуха Б.В. Скополія карніолійська // Червона книга України: Рослинний світ. — К.: Укр. енцикл., 1996. — С. 212.
6. Каршина Л.Е., Трофимов М.М. О возможности культуры чилима в дельте р. Волги // Бюл. Мос. о-ва испытателей природы. — 1951. — 56, вып. 1. — С. 49–57.
7. Косаревский И.А. Государственный заповедник "Софиевка". — К.: Изд-во Акад. архитектуры УССР, 1951. — С. 27–34.
8. Осипов С.К. Водяной орех и перспективы его культуры в водоемах Брянской области // Уч. зап. Новозыбков. гос. пед. ин-та. — 1967. — Т. 6. — С. 75–81.
9. Пюрецький Є. Арборетум Болестрашице // Старовинні парки і проблеми їх збереження: Тези доп. 2-го міжнар. симп., присвяченого 200-річчю дендрологічного парку "Софіївка". — Умань, 1996. — С. 15–27.
10. Смирненский А.А. Водные кормовые и защитные растения в охотничье-промысловых хозяйствах. — М., 1952. — Вып. 2. — 182 с.
11. Троицкий Н.А. О водяном орехе (*Trapa natans* L.) и о возможности использования его в качестве пищевого материала // Изв. Крым. пед. ин-та. — 1947. — Вып. 2. — С. 121–129.
12. Черная Г.А. Водяной орех (*Trapa natans* L.) в Харьковской области // Вторая Всесоюз. конф. по высшим водн. и прибрежно-водн. растениям: Тез. докл. — Борок, 1988. — С. 57.

Надійшла 17.08.2000

ВОДОЕМЫ ПАРКОВ — ПАМЯТНИКОВ САДОВО-ПАРКОВОГО ИСКУССТВА ПРАВОБЕРЕЖНОЙ ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ

Г.А. Черная

Уманский государственный педагогический университет им. П. Тычины, Украина, Умань

Описано значение водоемов для создания ландшафтных парков. Представлены рекомендации по использованию отдельных декоративных видов.

RESERVOIRS OF PARKS — MONUMENTS OF GARDEN-PARK ART OF THE RIGHT-BANK FOREST STEPPE REGION OF UKRAINE

G. Chorna

Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University, Ukraine, Uman

The author describes the significance of reservoirs for creation of landscape parks. Recommendation on the use of separate ornamental species are presented.

UDK 634.54:631.524(477)

ДЕНДРОПАРК “СОФІЙКА” ЯК ЦЕНТР ІНТРОДУКЦІЇ ВИДІВ РОДУ *CORYLUS* L. В УКРАЇНІ

І.С. КОСЕНКО

Дендрологічний парк “Софіївка” НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

На підставі власних досліджень та аналізу літературних джерел описано історію інтродукції видів *Corylus* L. у “Софіївку” та в Україну загалом. Виділено чотири періоди інтродукції, вказано місця культури видів *Corylus* в Україні.

Дендрологічний парк “Софіївка” НАН України, що в Умані, широко відомий далеко за межами України не лише як один з найвидатніших зразків садово-паркового мистецтва кінця XVII — першої половини XIX ст., а й як центр інтродукції деревних, чагарникових і трав’янистих рослин. Колекційний фонд парку становить 2017 таксонів, з них 1233 — деревних і чагарникових та 784 — трав’янистих. Географічні координати парку: 48°46′ пн. ш. і 30°14′ сх. д. Висота над рівнем моря від 170 до 216 м. Площа парку — понад 170 га. Дендропарк розташований на гранітному батоліті. Граніт залягає на глибини 20–40 м і більше, в балках і руслах річок подекуди виходить на поверхню, утворюючи мальовничі скелі. Головною ґрунтотвірною породою є лес і сучасні алювіально-делювіальні відклади ден балок і долин, а в окремих місцях — граніт.

Клімат району “Софіївки” помірний, м’який. Середня багаторічна річна температура — 10,1 °С. Сума температур за період з температурою понад 10 °С становить 2500–2800. Середня температура липня дорівнює 19,7 °С, максимальна — 38 °С. Середня тем-

пература січня становить –4,4 °С, мінімальна — –37 °С. Річна кількість опадів коливається від 339 до 949 мм, в середньому дорівнює 512 мм. Ґрунт промерзає взимку на глибину 75–80 см, в окремі зими — до 120 см. Сніговий покрив утворюється з другої декади грудня, висота його в середньому досягає 15–18 см, тривалість залягання снігового покриву 120 діб. Узимку часті відлиги, коли температура підвищується до 9–12 °С, тому сніговий покрив нестійкий. Ґрунт повністю розмерзається звичайно в третій декаді березня. Рано восени, у вересні, і пізньої весни, в травні, бувають приморозки на ґрунті.

Ґрунти на території парку різні: реградовані чорноземи, темно-сірі лісові опідзолені, темно-сірі слабозмиті лісові, лучно-болотні і ґрунти початкової стадії ґрунтоутворення [5]. Географічні, кліматичні та орографічні умови парку, який розташований у правобережній частині лісостепової зони Середньодніпровського району флори Східної Європи, створюють умови для гарного росту тут численних видів рослин лісового, лучного, степового, прибережного, болотного та водного місцезростань, є сприятливими для інтродукції та успішного введення

© І.С. КОСЕНКО, 2000

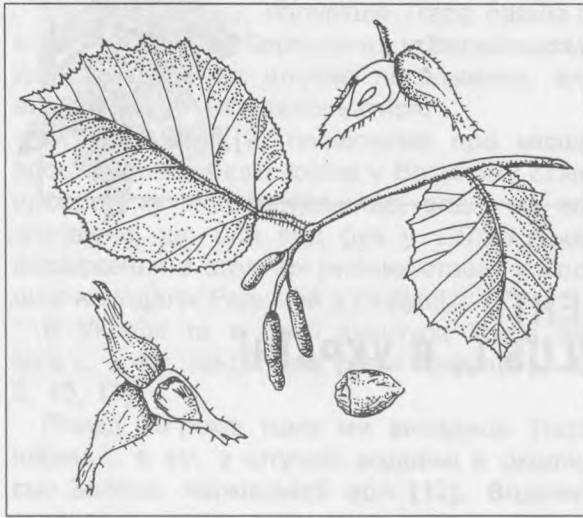

РИС. 1. *Corylus maxima* Mill.

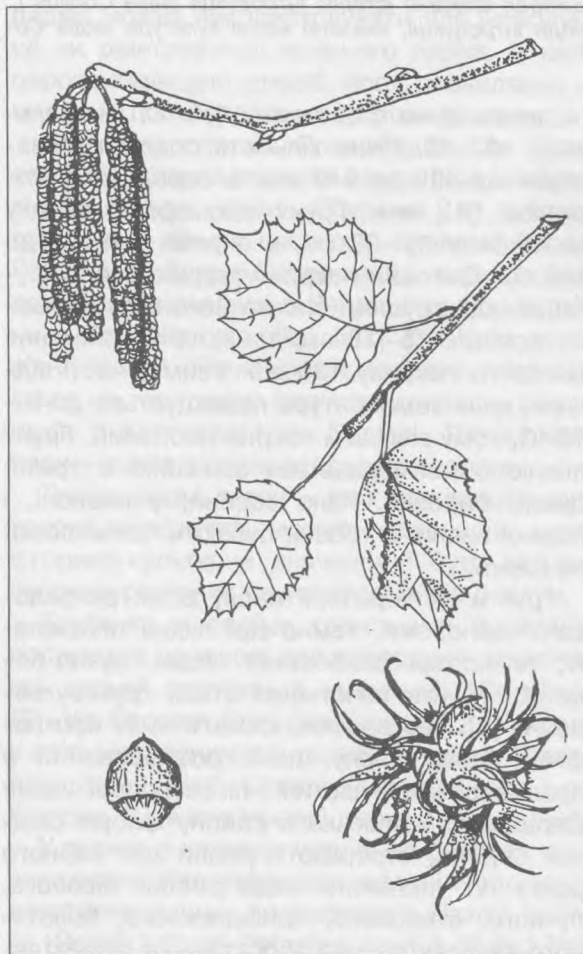

РИС. 2. *Corylus colurna* L.

в культуру фактично всіх відомих видів роду *Corylus* L.

У складі автохтонної флори України є лише один вид роду *Corylus* — ліщина звичайна (*Corylus avellana* L.), яка поширена на всій території України, за винятком крайніх південних районів.

Крім ліщини звичайної в Україні культивують південноєвропейські, північноамериканські, центрально- та східноазійські види ліщини, які практично всі є в колекційних, маточних та експозиційних насадженнях "Софіївки". Це зумовлене тим, що частина видів роду *Corylus* L. була інтродукована тут понад 100 років тому, як, наприклад, *C. colurna* [1, 4], інші види та форми цього роду — близько 50 років тому: *C. heterophylla* Pisch., *C. avellana* форма 'Fuskorubra', *C. maxima* ф. 'Atropurpurea'. Всі інші види інтродуковано в парк упродовж останніх 20 років.

На підставі власних досліджень та аналізу літературних джерел коротко опишемо історію їх інтродукції як у "Софіївку" зокрема, так і в Україну загалом.

Ліщина велика (*Corylus maxima* Mill., 1759) (рис. 1). Про час інтродукції в Україну ліщини великої точних чи хоча б приблизних даних немає. Більшість дослідників [2, 3, 6—8] визначають XVII ст., коли вона з'явилася у ландшафтних парках Правобережжя. Відтоді вона досить швидко поширилася в культурі і нині культивується у більшості ботанічних садів, багатьох дендрологічних парках та у деяких міських парках (Київ, Львів, Житомир, Чернівці, Суми, Володимир-Волинський) [2, 3, 6]. Особливо часто трапляється її пурпуроволиста форма (*C. maxima* Mill. f. *atropurpurea* Dochnahl; синоніми: *C. purpurea* Lodd., *C. atropurpurea* Hort., *C. atrocyanquinca* Hort.). Ця форма є у міських насадженнях Києва, Львова, Житомира, Володимира-Волинського [2, 3].

Слід зауважити, що, можливо, інтродукція ліщини великої на території нинішньої України почалася значно раніше — ще в античні часи, коли стародавні греки колонізували Північне Причорномор'я. Можна припустити, що вони завезли культурні форми виду, які в античні часи вже культивувалися в Середземномор'ї.

Ліщина ведмежа (*Corylus colurna L.*, 1753) (рис. 2). Інтродукована в Україну 1806 р. в Кременецькому ботанічному саду (Тернопільська обл.) [6]. Проте дерева цієї інтродукції в Кременці до наших днів не збереглися. За нашими дослідженнями, у 1983 р. на місці колишнього Кременецького ботанічного саду росли 3 дерева ліщини ведмежої віком близько 60 років, заввишки 17 м і діаметром стовбура на висоті 1,3 м у середньому 20 см. Очевидно, це насінневе потомство тих особин, що були інтродуковані 1806 р.

Проте найстаріші дерева ліщини ведмежої в Україні, за нашими даними, нині є у парку с. Маків (Хмельницька обл., Дунаєвецький р-н) та у смт Драбів (Черкаська обл.) [1]. Вік цих дерев на час чергових досліджень (1999) становив 154 роки. Всі дерева перебувають у доброму стані. Майже 100-річного віку досягли 3 дерева ліщини ведмежої в Устимівському дендропарку (с. Устимівка Глобинського району Полтавської обл.) [9]. Саджанці цих дерев було одержано з Ростова-на-Дону в 1911 р. Майже 110-річного віку досягли 4 дерева ліщини ведмежої у дендропарку "Софіївка", які ростуть в арборетумі, закладеному В.В. Пашкевичем у 1890—1891 рр. Вони стали родоначальниками великої кількості дерев ліщини ведмежої в алейних, вуличних і паркових насадженнях Умані та багатьох міст і сіл Черкаської, Вінницької, Кіровоградської, Полтавської, Донецької та Харківської областей. В Уманському й Великоанадольському (Донецька обл.) держлісгоспах ліщину ведмежу випробовують у лісових культурах.

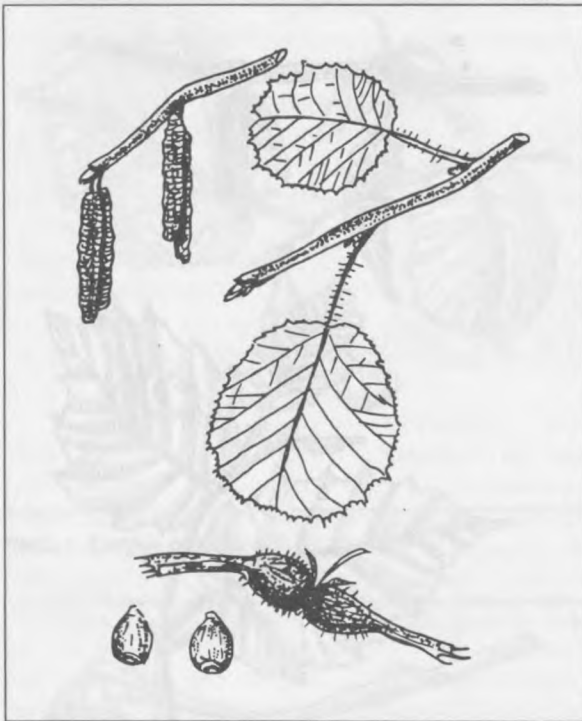
Нині ліщину ведмежу культивують у більшості ботанічних садів України, у багатьох дендрологічних і ландшафтних парках, зокрема, в Національному ботанічному саду НАН України (Київ), Донецькому ботанічному саду НАН України (Донецьк), Криворізькому ботанічному саду НАН України (Кривий Ріг), Державному Нікітському ботанічному саду (Ялта), Дніпропетровському ботанічному саду Дніпропетровського державного університету та університетських ботанічних садах Києва, Одеси, Чернівців, Черкас, Львова, Харкова, в ботанічних садах Житомира, Він-

РИС. 3. *Corylus pontica* C. Koch.

РИС. 4. *Corylus americana* Marsch.

РИС. 5. *Corylus cornuta* Marsh.РИС. 6. *Corylus tibetica* Batal.

ниці, Кам'янця-Подільського, Полтави, дендрологічних парках "Олександрія" (Біла Церква), "Софіївка" (Умань), "Тростянець" (Чернігівська обл.), "Веселі Боковеньки" (Кіровоградська обл.), у Краснокутському дендропарку (Харківська обл.), дендропарку "Асканія-Нова" (Херсонська обл.), в раніше згадуваному Устимівському дендропарку (Полтавська обл.) та у міських насадженнях крім названих вище областей ще у Львові, Житомирі, Черкасах, Немирові (Вінницька обл.), Кременці (Тернопільська обл.) [1]. З плодів, отриманих з Устимівського дендропарку, вже є посадковий матеріал у відповідних установах Алтайського, Краснодарського та Приморського країв Росії, який відрізняється тим, що досить рано вступає у генеративну фазу розвитку [9].

Всього в насадженнях "Софіївки" та Умані росте понад 3 тис. плодоносних екземплярів *Corylus colurna*, вирощених як з плодів дерев власної інтродукції, так і з плодів дерев Устимівського дендропарку, з плодів, надісланих у 1950—1957 рр. з Калінінграда (Росія). З 1984 р. в дендропарку "Софіївка" ростуть 42 екземпляри ліщини кавказької (***Corylus iberica* Kom.-Nat., 1938**), завезені нами із Закатальського заповідника (Азербайджан) та з Тбіліського ботанічного саду (Грузія), які практично нічим не відрізняються від типового дерева *C. colurna*.

Ліщина понтійська (*Corylus pintica* С. Koch., 1849) (рис. 3). Вперше інтродукована у 1970-х роках Кам'янець-Подільським ботанічним садом [6]. Крім цього, культивується у дендропарку "Софіївка". У міських і паркових насадженнях України нами не виявлена.

Ліщина американська (*Corylus americana* Marsch., 1788) (рис. 4). Вперше інтродукована 1940 р. у дендропарку "Тростянець" (Чернігівська обл.) та Красностростянецькою лісососнісною станцією Українського науково-дослідного інституту лісового господарства (Тростянець Сумської обл.) [6]. Нині культивується також у Національному ботанічному саду НАН України (Київ), Донецькому ботанічному саду НАН України (Донецьк), в університетських ботанічних садах Дніпропетровська, Чернівців, Харкова, у Ка-

м'янець-Подільському ботанічному саду та у дендропарку "Софіївка" НАН України. У міських і паркових насадженнях України нами не виявлена.

Ліщина рогата (*Corylus cornuta* Marsh., 1785) (рис. 5). Вперше інтродукована 1940 р. у Краснокутському дендропарку (Харківська обл.) [6]. Нині культивується у Донецькому ботанічному саду НАН України (Донецьк), ботанічному саду Полтавського педагогічного університету та у дендропарках "Софіївка" (Умань Черкаської обл.), "Олександрія" (Біла Церква Київської обл.) і "Тростянець" (Чернігівська обл.). У міських і паркових насадженнях України нами не виявлена.

Ліщина тибетська (*Corylus tibetica* Walp., 1910) (рис. 6). Вперше в Україні інтродукована 1994 р. у дендропарку "Софіївка" 2-річним саджанцем з Угорщини, де була вирощена з насіння цього виду, взятого з природного ареалу. У 1998 р. цвіла, але плодів не було отримано, можливо, із-за сильних весняних морозів. Нами розмножено методом відсадки більш ніж 10 екземплярів цього виду. Це поки що єдине місце культури цього виду в Україні.

Ліщина Жаквемонта (*Corylus jacquemontii* Desaisne, 1898) або ліщина розірвана (*C. lacera* Walidi) (рис. 7). Вперше в Україну інтродукована у дендропарку "Софіївка" з арборетуму "Курнік" (Польща) восени 1999 р. саджанцем заввишки 2,5 м. В арборетум "Курнік" доктором Г. Ерном у 1996 р. було передано два саджанці ліщини Жаквемонта, вирощені в ботанічному саду "Берлін-Далем" (Німеччина) з насіння, зібраного ним у вересні 1983 р. в околицях селища Калан (Пакистан), що розташоване в верхів'ї р. Сват на висоті близько 2700—2800 м над р. м. [10].

Ліщина китайська (*Corylus chinensis* Franch., 1899) (рис. 8). Вперше інтродукована нами в дендропарк "Софіївка" насінням, взятим у 1993 р. в ботанічному саду "Берлін-Далем". З цього насіння станом на весну 2000 р. виросло 7 саджанців *C. chinensis*, які тричі пересаджували в різні місця парку, основні стовбури їх досягли висоти в середньому 2 м. До весни 1998 р. росли нічого вираженим деревом, навесні 1999 р.

РИС. 7. *Corylus jacquemontii* Desaisne

РИС. 8. *Corylus chinensis* Franch.

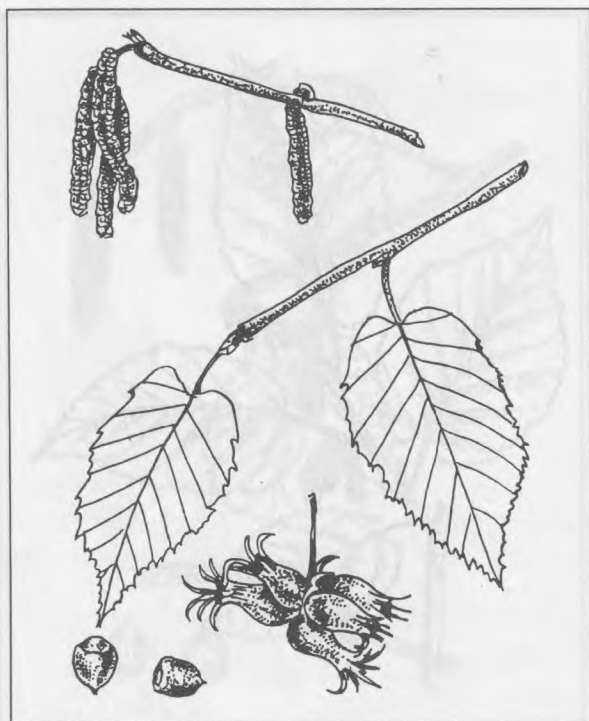

РИС. 9. *Corylus heterophylla* Fisch.

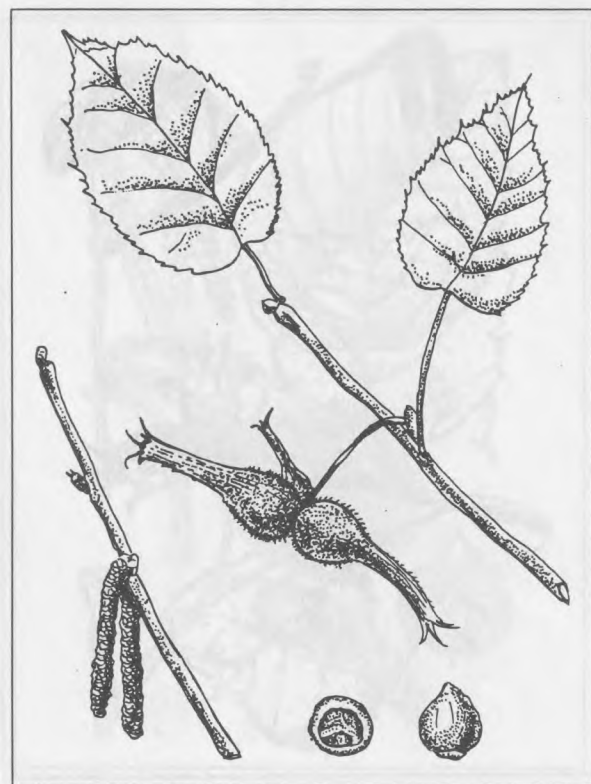

РИС. 10. *Corylus mandshurica* Maxim.

всі саджанці від кореня утворили додаткові пагони, які дали приріст за рік від 0,20 до 1,50 м, на окремих саджанцях утворились чоловічі сережки. Всі вони життєвою формою набрали ознак куща. 12 жовтня ми знову посіяли горіхи, взяті з дерев у ботанічному саду "Берлін-Далем". Навесні 1999 р. виросло 20 сіянців заввишки від 16 до 51 см, а навесні 2000 р. ще зійшли сіянці, за якими ведуть спостереження. Отже, "Софіївка" для цього виду є єдиним місцем культури в Україні.

Ліщина різнолиста (*Corylus heterophylla* Fisch., 1838) (рис. 9). Вперше була інтродукована 1927 р. дендрарієм Київського лісогосподарського інституту (нині ботанічний сад Національного аграрного університету) [6]. Зараз культивується у Національному ботанічному саду НАН України (Київ), Донецькому ботанічному саду НАН України (Донецьк), у ботанічних садах університетів Києва, Одеси, Львова, Харкова, у дендропарках "Софіївка", "Тростянець" (Чернігівська обл.), "Асканія-Нова" (Херсонська обл.).

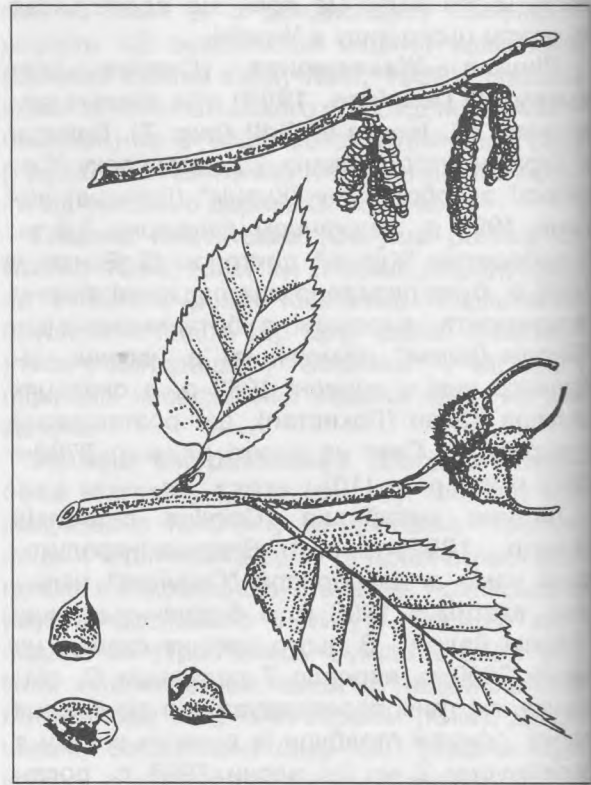

РИС. 11. *Corylus sieboldiana* Blume.

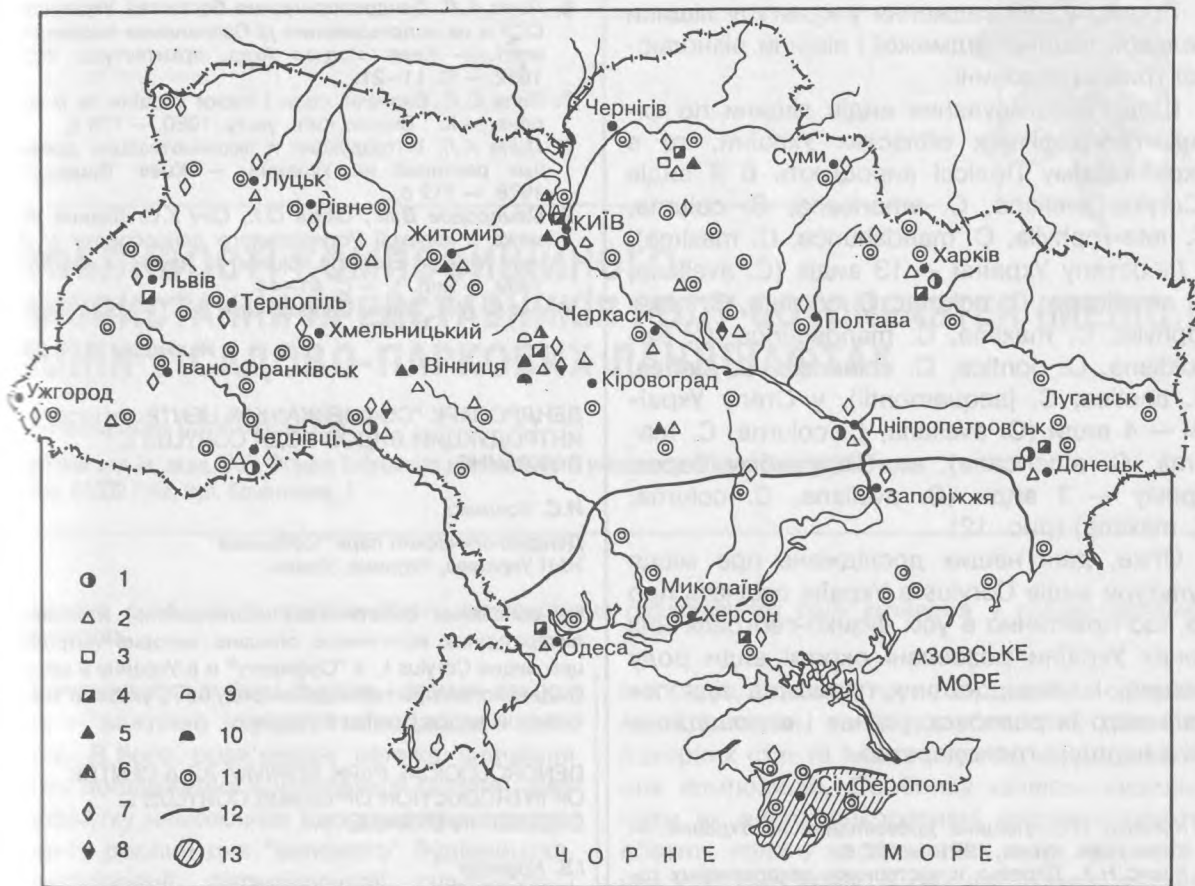

Рис. 12. Місця культури видів *Corylus* в Україні:

1 — *C. americana*; 2 — *C. colurna*; 3 — *C. cornuta*; 4 — *C. heterophylla*; 5 — *C. manshurica*; 6 — *C. sieboldiana*; 7 — *C. maxima*; 8 — *C. pontica*; 9 — *C. tibetica*; 10 — *C. chinensis*; 11 — *C. avellana*; 12 — південна межа природного ареалу *C. avellana*; 13 — природний ареал *C. avellana* в Криму

У міських насадженнях України нами не виявлена.

Ліщина маньчжурська (*Corylus mandshurica* Maxim., 1851) (рис. 10). Інтродукована в Україну в 1937 р. [3]. Культивується в ботанічних садах Києва, Житомира, Вінниці та в дендропарках "Софіївка", "Тростянець".

У міських і паркових насадженнях України не виявлена.

Ліщина Зібольдова (*Corylus sieboldiana* Blume, 1850) (рис. 11). Вперше інтродукована в 1959 р. Центральним ботанічним садом АН УРСР (Київ) [3]. Крім цього, культивується також у дендропарку "Софіївка".

Отже, в історії інтродукції в Україну видів ліщини досить чітко можна виділити чотири періоди.

Перший період, початок якого неможливо встановити хоча б приблизно, — це інтродукція з природної флори України ліщини звичайної. Можливо, це відбувалося наприкінці XII ст., тобто перед падінням Київської Русі внаслідок монголо-татарської навали. Цей період інтродукції злився з наступними, і процес триває донині, оскільки ще не всі можливі у природній дендрофлорі України форми ліщини звичайної культивують в Україні.

Другий період розпочався у XVIII ст. введенням у культуру ліщини великої.

Третій період розпочався у XIX ст. з інтродукції ліщини ведмежої.

Четвертий період розпочався у 1920-х роках інтродукцією ліщини різнолистої.

Процеси впровадження у культуру ліщини великої, ліщини ведмежої і ліщини різнолистої тривають донині.

Щодо культивування видів ліщини по фізико-географічних областях України, то в Українському Поліссі вирощують 6 її видів (*Corylus avellana*, *C. americana*, *C. colurna*, *C. hete-rophylla*, *C. mandshurica*, *C. maxima*), у Лісостепу України — 13 видів (*C. avellana*, *C. americana*, *C. colurna*, *C. cornuta*, *C. hete-rophylla*, *C. maxima*, *C. mandshurica*, *C. sieboldiana*, *C. pontica*, *C. chinensis*, *C. iberica*, *C. tibetica*, *C. jacquemontii*), у Степу України — 4 види (*C. avellana*, *C. colurna*, *C. maxima*, *C. americana*), на Південному березі Криму — 3 види (*C. avellana*, *C. colurna*, *C. maxima*) (рис. 12).

Отже, дані наших досліджень про місця культури видів *Corylus* в Україні свідчать про те, що практично в усіх фізико-географічних зонах України розселені окремі види роду ліщина, і немає жодних перешкод для подальшого їх розповсюдження і впровадження в народне господарство.

1. Косенко І.С. Лещина дрововидная на Украине. — Киев: Наук. думка, 1991. — 107 с.
2. Кохно Н.А. Деревья и кустарники декоративных городских насаждений Полесья и Лесостепи Украины. — Киев: Наук. думка, 1980. — 236 с.
3. Кохно Н.А. Деревья и кустарники, культивируемые в Украинской ССР. — Киев: Наук. думка, 1986. — 718 с.
4. Кохно Н.А., Курдюк А.М. Теоретические основы и опыт интродукции древесных растений в Украине. — Киев: Наук. думка, 1994. — 184 с.
5. Лыпа А.Л. "Софиевка". Уманский государственный заповедник (1796—1949). — Киев: Изд-во АН УССР, 1948. — 110 с.

6. Лыпа А.Л. Дендрологические богатства Украинской ССР и их использование // Озеленение населенных мест. — Киев: Изд-во Акад. архитектуры УССР, 1952. — С. 11—21.
7. Лыпа О.Л. Визначні сади і парки України та їх охорона. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1960. — 175 с.
8. Лыпа А.Л. Интродукция и акклиматизация древесных растений на Украине. — Киев: Вища шк., 1978. — 112 с.
9. Самородов В.М., Сюра О.І., Сич К.С. Ліщина ведмежа в колекції Устимівського дендропарку // Зб. наук. праць: Екологія. Біологічні науки. — Полтава, 1999. — Вип. 1. — С. 41—44.
10. Ern G. Mitt. Disch. Dendrol. Ges. 76, 71—75 (1986).

Надійшла 13.09.2000

ДЕНДРОПАРК "СОФИЕВКА" КАК ЦЕНТР ИНТРОДУКЦИИ ВИДОВ РОДА CORYLUS L. В УКРАИНЕ

И.С. Косенко

Дендрологический парк "Софиевка"
НАН Украины, Украина, Умань

На основании собственных исследований и анализа литературных источников описана история интродукции видов *Corylus* L. в "Софиевку" и в Украину в целом. Выделено четыре периода интродукции, указаны места культуры видов *Corylus* в Украине.

DENDROLOGICAL PARK SOFIIVKA AS A CENTRE OF INTRODUCTION OF GENUS CORYLUS L. SPECIES IN UKRAINE

I.S. Kosenko

Dendrological park Sofiivka,
National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Uman

Basing on his own investigations and analysis of literature the author describes the history of introduction of *Corylus* L. species to Sofiivka and Ukraine as a whole. Four periods of introduction have been distinguished, places of cultivation of *Corylus* L. species in Ukraine have been indicated.

УДК 634:71

ОСОБЛИВОСТІ КОМПОЗИЦІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ РОДУ COTONEASTER (MEDIC.) BAUHIN У САДОВО-ПАРКОВИХ ЛАНДШАФТАХ

Г.Т. ГРЕВЦОВА, В.І. КОЛЕСНИК

Ботанічний сад ім. акад. О.В. Фоміна Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Україна, 01032 Київ, вул. Комінтерну, 1

Висвітлено особливості композиційного використання представників роду кизильник у садово-паркових ландшафтах.

Збагачення культурної флори новими таксонами — важливе народногосподарське завдання. В його розв'язанні велике значення мають дослідження з інтродукції рослин. Без їх розвитку неможливе вдосконалення асортименту рослин для “зеленого” будівництва, фітомеліорації, фармакогнозії, сільського і лісового господарств. Існує також гостра необхідність в оригінальних рослинах для створення об'єктів рекреації. Перспективними рослинами у цьому аспекті є представники поліморфного роду кизильник — *Cotoneaster* (Medic.) *Bauhin* з родини розових (*Rosaceae* L.).

Ареал більшості видів розташований у гірських районах країн Середньої Азії, Ірану, Афганістану, Індії, Монголії, Китаю.

Життєві форми кизильників — це пластичний матеріал для створення декоративно-художніх композицій у садах, парках, на узліссях, галявинах і в розріджених лісонасадженнях приміської зони. Ці декоративні чагарники різняться розмаїттям габітусу, розмірами, формою, характером гілкування, яскравістю цвітіння і плодоношення, яскраво вираженим осіннім забарвленням листків. Вони є незамінними у разі створення гірсь-

ких садів, окремих груп, бордюрів, в оформленні галявин, узлісь, кам'янистих ділянок, підпірних стін та інших елементів ландшафтних композицій. Особливу цінність кизильники як високодекоративні рослини мають восени, коли у насадженнях дуже не вистачає яскравих тонів. У цей час їх кущі засіяні червоними, оранжевими, пурпуровими, темно-червоними, чорними, округлими, грушоподібними, поодинокими, парними або зібраними у невеликі щитки плодами.

Поліморфний рід кизильник — *Cotoneaster* (Medic.) *Bauhin*, за даними К.Е. Флінка і Б. Хільмо [6], має 175 таксонів. За матеріалами Г. Клотца [7], кількість видів роду *Cotoneaster* Medic. складається з 230 таксономічних одиниць.

У садах і парках Західної Європи кизильники відомі з 1825 р. [6]. Особливо популярні у кам'янистих садах країн Скандинавського п-ова, Великої Британії, Франції, Іспанії, Німеччини, Чехії, Словаччини, Польщі дрібнолисті низькорослі та сланкі кизильники, у Канаді — високі і великолисті, які масово вирощують у розсадниках (провінція Саскачеван) і формують з них пірамідальні та ширококонусоподібні форми. Використовуються кизильники в озелененні у Прибалтійських країнах, на Кавказі, у Середній Азії,

© Г.Т. ГРЕВЦОВА, В.І. КОЛЕСНИК, 2000

Використання видів роду *Cotoneaster* (Medic.) Bauhin. у рекреаційних насадженнях

Таксон	Соли-тер	Живоплот		Алея	Бор-дюор	Група	Узліс-ся, підлі-сок	Скель-ні сади	Підпір-ні стін-ки, сходи	При-сади-бні ді-лянки	Про-мис-лові тери-торії	Грун-топо-кривні	Медо-носні
		При-родна форма	Стри-жений										
<i>C. acuminatus</i> Lindl.	-	+	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-	+
<i>C. acutifolius</i> Turcz.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	+	-	+
<i>C. adpressus</i> Bois	+	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+	+
<i>C. affinis</i> Lindl.	-	+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. alauicus</i> Golits.	-	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. allochrous</i> Pojark.	-	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. ambiguus</i> Rehd. et Wils.	+	+	+	+	-	+	+	-	-	-	+	-	+
<i>C. apiculatus</i> (C.S.) Klotz	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>C. ascendens</i> Flinck et Hylmö	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>C. atropurpureus</i> Hylmö	+	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+
<i>C. bullatus</i> "Floribunda"	+	+	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. bacillaris</i> Klotz	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. bilokonii</i> Grevtsova	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+
<i>C. boisianus</i> Klotz	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. bullatus</i> Bois	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	+	-	+
<i>C. buxifolius</i> Wall. ex Lindl.	+	-	-	-	+	+	-	+	+	+	-	+	+
<i>C. cashmirensis</i> Klotz	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+
<i>C. cinerascens</i> Flinck et Hylmö	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. cochleatus</i> (Franchet) Klotz	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+
<i>C. congestus</i> Baker	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>C. conspicuus</i> Marquand	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+
<i>C. dammeri</i> Schneid.	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	+	+
<i>C. d.</i> "Skogholm"	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+
<i>C. d.</i> "Coral Beauty"	-	-	-	-	-	+	-	+	+	-	-	+	+
<i>C. daralagesicus</i> Grevtsova	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. dielsianii</i> Pritzell	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. discolor</i> Pojark.	+	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+
<i>C. divaricatus</i> Rehd. et Wils.	+	+	+	-	-	+	+	+	-	+	+	-	+
<i>C. elegans</i> Flinck et Hylmö	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+
<i>C. fangianus</i> Yü	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. finckii</i> Fryer et Hylmö	+	-	-	-	-	+	+	+	-	+	+	-	+
<i>C. floccosus</i> (Rehd. et Wils.) Flinck et Hylmö	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. foveolatus</i> Rehd. et Wils.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	+	-	+
<i>C. franchetii</i> Bois	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+
<i>C. frigidus</i> Lindl.	-	+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. giraldii</i> Flinck et Hylmö	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. harrismithii</i> Flinck et Hylmö	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+
<i>C. hebephyllus</i> Diels	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. hissaricus</i> Pojark.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. horizontalis</i> Dcne.	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>C. h.</i> "Saxatilis"	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>C. hupehensis</i> Rehd. et Wils.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. ichongensis</i> Fryer et Hylmö	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. insignis</i> Pojark.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. integerrimus</i> Medic.	-	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. integrifolius</i> (Rox-burch) Klotz	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+

Продовження таблиці

Таксон	Солітер	Живоplot		Алея	Бордюр	Група	Узлісся, підлісок	Скельні сади	Підпiрні стiнки, сходи	Присадибні ділянки	Промислові території	Грунтопокривні	Медоносні
		Природна форма	Стрижений										
<i>C. kirgizicus</i> Grevtsova	+	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	+
<i>C. lacteus</i> W.W. Smith	+	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	-	+
<i>C. langei</i> Klotz	+	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+
<i>C. laxiflorus</i> Klotz	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	+	-	+
<i>C. lindley</i> Steud.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. logginovae</i> Grevtsova	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+
<i>C. lucidus</i> Schlecht.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. ludlowii</i> Klotz	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+
<i>C. marginatus</i> Klotz	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-	+	+
<i>C. megalocarpus</i> M. Popov	+	+	+	-	+	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. melanocarpus</i> Lodd.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+
<i>C. meyeri</i> Pojark.	+	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+
<i>C. mongolicus</i> Pojark.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. morulus</i> Pojark.	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	+
<i>C. moupinensis</i> Franch.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. nan-shan</i> Mottet	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>C. nanus</i> Klotz	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+
<i>C. neo-popovii</i> Czerepanov	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. nitens</i> Rehd. et Wils.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. nitidus</i> Jacques	+	+	+	-	-	+	+	+	-	+	+	-	+
<i>C. nummularioides</i> Pojark.	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. nummularius</i> Fisch. et Mey.	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>C. obscurus</i> Rehd. et Wils.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. pannosus</i> Zabel	+	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	-	+
<i>C. pekinese</i> Zabel	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. permutatus</i> Klotz	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+
<i>C. perpusillus</i> Klotz	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>C. persicus</i> Pojark.	+	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	-	+
<i>C. pluriflorus</i> Klotz	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+
<i>C. procumbens</i> Klotz	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+
<i>C. przewalskii</i> Pojark.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. racemiflorus</i> (Desf.) Klotz	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. radicans</i> (Schneid.) Klotz	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+
<i>C. rechderi</i> Pojark.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. roborowskii</i> Pojark.	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. roseus</i> Edgew.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. rotundifolius</i> Wall. ex Lindl.	+	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	-	+
<i>C. r. "Ruby"</i>	+	-	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+
<i>C. rugosus</i> Pritzel	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. rusanovii</i> Grevtsova	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. salicifolius</i> Franch.	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. s. "Herbstfeuer"</i>	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. s. "Repens"</i>	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-	+	+
<i>C. s. "Sidlo"</i>	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+
<i>C. s. "Simpatija"</i>	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+
<i>C. saxatilis</i> Pojark.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. shansiensis</i> Flinck et Simö	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. sikangensis</i> Flinck et Simö	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. simonsii</i> Baker	+	+	+	-	-	+	+	+	-	+	-	-	+
<i>C. soczavianus</i> Pojark.	-	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+
<i>C. soongoricus</i> (Regel) W. Popov	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+

Таксон	Солітер	Живоплот		Алея	Бордюр	Група	Узлісся, підлісок	Скельні сади	Підпірні стінки, сходи	Присадибні ділянки	Промислові території	Ґрунтопокривні	Медоносні
		Природна форма	Стрижений										
<i>C. splendens</i> Flinck et Hylmö	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+
<i>C. sternianus</i> (Turill) Boom	+	+	+	-	-	+	+	+	-	+	-	-	+
<i>C. strigosus</i> Klotz	+	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	-	+
<i>C. subacutus</i> Pojark.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. x suecicus</i> Klotz	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+
<i>C. talgaricus</i> M. Popov	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. tauricus</i> Pojark.	-	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. tenuipes</i> Rehd. et Wils.	+	+	+	-	-	+	+	+	-	+	+	-	+
<i>C. tjulinae</i> Pojark.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. tkatschenkoii</i> Grevtsova	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	+	-	+
<i>C. tomentosus</i> Lindl.	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. transcaucasicus</i> Pojark.	-	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. tripyrenus</i> Brunn.	+	+	+	-	-	+	+	+	-	-	-	-	+
<i>C. turbinatus</i> Craib	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. turcomanicus</i> Pojark.	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+
<i>C. villosulus</i> (Rehd. et Wils.) Flinck et Hylmö	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. wardii</i> W.W. Smith	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+
<i>C. watereri</i> "Pendula"	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+
<i>C. zabelii</i> C.K. Schneid.	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>C. zaprjagaevae</i> Grevtsova	+	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	-	+
<i>C. zerawschanicus</i> Pojark.	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+
× <i>Sorbocotoneaster</i> <i>pozdnyakovii</i> Pojark.	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+

Примітка. "+" — можна використовувати, "-" — не можна використовувати.

в Сибіру, де розташований природний ареал представників цього роду.

В Україні ці рослини поширені мало. У місцевій флорі вони представлені 2 видами: *Cotoneaster integerrimus* Medic., *C. melanocarpus* Lodd. У сучасному навколишньому середовищі внаслідок негативного антропогенного впливу вони майже зникли. На окремі особини можна потрапити у заказниках і заповідних місцевостях, частково у Карпатах. Для Кримських гір крім вищезгаданих зазначається ендемік *C. tauricus* Pojark. Місцеві види вирізняються поряд із декоративними ознаками довгим періодом підготовки насіння до проростання, наявністю у природних популяціях незначної кількості насіння низької якості. Через це вони дуже мало поширені у зелених насадженнях України.

Більшу популярність здобули китайські види, які інтродукувалися ботанічними садами у 1930—1940 рр. Першим осередком з культивування цих рослин був Нікітський ботанічний сад (Крим, Ялта). У післявоєнні роки інтродукцією цих рослин займався Республіканський ботанічний сад АН УРСР (Київ), нині — Національний ботанічний сад НАН України. Починаючи з 1970 р. у Ботанічному саду ім. акад. О.В. Фоміна Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, нині — Київський національний університет імені Тараса Шевченка, проводиться робота з інтродукції представників роду *Cotoneaster* за методом родового комплексу Ф.М. Русанова [4]. Апробовано понад 170 таксонів, відібрано і рекомендовано для використання у різних галузях народного господарства близько 150. Останніми роками у багатьох

містах України (найбільше у Києві) в зелених насадженнях можна потрапити на різноманітні кизильники, які спочатку вивчались у Ботанічному саду ім. акад. О.В. Фоміна.

На основі нашого досвіду культивування кизильників в умовах північного заходу України ми наводимо дані щодо можливості їх використання у рекреаційних насадженнях (таблиця). Асортимент наведено для використання у всіх агрокліматичних зонах України. Зональна рекомендація за видами висвітлена у матеріалах монографій та наукових працях [1–3].

Переважає більшість кизильників сприймається у групах, солітерах. Окремі види, зокрема добре відомий озеленювачам *Cotoneaster lucidus* Schlecht., можна використовувати у разі створення високих, середніх, низьких стрижених і природної форми живоплотів, алей, бордюрів, на узліссях, у підлоку, а також у популярних тепер рокаріях, на кам'янистих ділянках, під час заліснення склифів (особливо з маршами сходів, підпірних стін) та інших елементів рельєфу.

Ці декоративні рослини створеними живоплотами захищатимуть від вітрів, пилу, газів, шумів, прикрашатимуть присадибні ділянки, подвір'я, придорожні смуги, створюватимуть лінії та об'ємні форми у садово-паркових ландшафтах. Крім того, кизильники — нектароносні рослини (нектаропродуктивність деяких видів становить 12–190 кг з 1 га).

3. Гревцова А.Т. Кизильники: распространение, систематика, интродукция в Украину, использование, охрана: Автореф. дис. ... д-ра биол. наук. — Ялта, 1966. — 50 с.
4. Русанов Ф.Н. Метод родовых комплексов в интродукции растений и его дальнейшее развитие // Бюл. Гл. ботан. сада. — 1971. — Вып. 81. — С. 15–20.
5. Klotz G. Übersicht über die Kultur befindlichen Cotoneaster-Arten und — Formen // Wiss. Z. Univ. Rostock. Math.-natur.-wiss. R. — 1957. — 6, 6. — S. 945–982.
6. Flinck K.E., Hylmö B. A list of Series and Species in the Genus Cotoneaster // Bot. notis. Lund. — 1966. — 119, 3. — P. 445–463.
7. Klotz G. Synopsis der Gattung Cotoneaster Medicus // Wiss. Beitr. F. Shiller. — Univ. — 1982. — F. 10. — S. 7–81.

Надійшла 21.08.2000

ОСОБЕННОСТИ ДЕКОРАТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ РОДА COTONEASTER (MEDIC.) BAUHIN В САДОВО-ПАРКОВЫХ ЛАНДШАФТАХ

Г.Т. Гревцова, В.И. Колесник

Ботанический сад им. акад. А.В. Фомина Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Украина, Киев

Освещены особенности композиционного использования представителей рода кизильник в садово-парковых ландшафтах.

PECULIARITIES OF COMPOSITIONAL USE OF REPRESENTATIVES OF COTONEASTER (MEDIC.) BAUHIN GENUS IN THE LANDSCAPES OF PARKS AND GARDENS

A.T. Grevtsova, V.I. Kolesnik

O.V. Fomin Botanical Gardens of Taras Shevchenko Kyiv University, Ukraine, Kyiv

Problems of compositional use of representatives of Cotoneaster (Medic.) Bauhin genus in the landscapes of gardens and parks have been elucidated.

1. Гревцова Г.Т. Атлас Кизильники *Cotoneaster* (Medic.) Bauhin. — Киев, 1999. — 372 с.

2. Гревцова А.Т., Казанская Н.А. Кизильники в Украине. — Киев, 1997. — 192 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕКОРАТИВНИХ КОМПОЗИЦІЙ У ВОДОЙМАХ ДЕНДРОПАРКУ “СОФІЇВКА”

В.М. ГОЛУБ

Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини
Україна, 20300 Умань, вул. Садова, 2

Розглянуто принципи формування декоративних композицій макрофітів у водоймах дендрологічного парку “Софіївка” НАН України. Висвітлено критерії оцінки декоративності видів, перспективних для озеленення.

Формуванню декоративних композицій у водоймах досі приділялося мало уваги, що зумовлено фізичними труднощами їх реального створення та браком науково-практичних розробок. Більшу увагу приділяють спорудженню водойм як елементів ландшафтів [2–8].

Серед наукових праць з цієї теми виділяється дослідження болгарських учених П. Добрева і Х. Кочева [9], де наведено оцінку декоративності видів водних макрофітів на основі їх розвитку, біологічних, морфологічних (висота рослин, їх загальний вигляд, забарвлення листків та квіток) і ценотичних особливостей. Планування композиційних груп водних макрофітів пропонується здійснювати на боці таких показників: висота точки огляду композиції; кількість планів, які відкриваються з місця огляду; кількість основних елементів композиції; масштабне співвідношення елементів у композиції; просторове розміщення елементів композиції.

Зазначені показники задовольняють теоретичним потребам планування декоративних композиційних груп, але комплекс критеріїв оцінювання декоративних властивостей водних макрофітів неповний, оскільки до

його складу не увійшли декоративні особливості видів, зокрема, тривалість і масовість цвітіння, габітус рослин, загальна декоративність виду до і після цвітіння та вимоги до умов місцезростань як непрямої показник, що характеризує потенційну можливість видів зростати в різних місцях.

Формування декоративних композицій у водоймах різного призначення і походження можна здійснювати за розробленими нами принципами:

- доцільна достатність видів у композиції;
- економічна доцільність композиції;
- природність рослинних угруповань;
- стійкість новостворених композицій до антропогенного впливу;
- відновлюваність біогруп у запланованому обсязі;
- регулювання чисельності видів та окремих видів у біогрупах з метою збереження їх у декоративному вигляді;
- інтеграція декоративних композицій з існуючими угрупованнями.

Зазначені принципи передбачають використання оптимальної кількості видів з мінімальними витратами, створення композицій, що наближаються до природних, можливість щорічного оновлення композицій з високим декоративним ефектом, а також включення

новостворюваних біогруп у природні рослинні угруповання.

Вважаємо це актуальним і для водойм дендропарку "Софіївка" НАН України. У ньому налічується шість водойм загальною площею близько 10 га.

Як старі (Верхній та Нижній стави, Женевське озеро), так і новостворені (Нерестовище, Лебединий та Ювілейний стави) водойми дендропарку досі характеризувалися майже повною відсутністю водних рослин як на берегах, так і на водній поверхні. Це зумовлене недостатньою організацією робіт щодо озеленення (Верхній та Нижній стави і Женевське озеро) або повною їх відсутністю на новостворених водоймах.

Однак слід зазначити, що, згідно зі звітами про наукову роботу, у 1950-х роках на водоймах "Софіївки" вирощували латаття біле з рожевими квітками, глечики жовті і водяний гіацинт, який висаджували у кошиках, а взимку заносили у приміщення. Однак згодом ці насадження було втрачено.

Крім того, за даними Д.В. Дубини [1], на Нижньому ставу були висаджені кореневища латаття білого і глечиків жовтих, завезені із с. Томашівка Уманського р-ну. Однак ці насадження були знищені лебедями.

Женевське озеро — невелике за розміром характеризується малопотужними донними відкладами. У нього декілька висот точок огляду. З нижньої точки відкривається все озеро. У правій частині водна поверхня закінчується біля стрімких гранітних схилів. У центральній і лівій частинах віддаленого плачу озера береги похилі, з незначною товщею болотно-глейових ґрунтів. Ці береги озера природним шляхом заросли високорослими *Typha angustifolia* L. та *Phragmites australis* (Cav.) Trin ex Steud. Вище від урізу води, але нижче від високорослих прибережно-водних заростей озеленення можна здійснити середньорослими красивоквітучими прибережно-водними видами, насамперед *Iris pseudacorus* L., *Butomus umbellatus* L., які добре проглядатимуться і з нижньої точки огляду.

Решту водойми можна озеленити вищими водними макрофітами за принципами формування декоративних композицій, а також з

урахуванням незначних розмірів водойми. Отже, необхідно використовувати невелику кількість видів макрофітів. Найефективнішими тут будуть *Nuphar lutea* (L.) Smith., *Nymphaea alba* L., *Hydrocharis morsus-ranae* L. Оскільки водойма непроточна і донні відклади мулисті, занурені декоративні макрофіти використовувати недоцільно.

Формування декоративної композиції у водоймі не потребує значних витрат, оскільки в околицях Умані є значні запаси посадкового матеріалу вищезгаданих макрофітів. Створена таким чином композиція задовольняє принципам *природності*, оскільки поєднання макрофітів у водоймі відповідає природним угрупованням, *стійкості* новостворених композицій, оскільки у природі угруповання лататтевих досить стійкі і характеризуються повільними сукцесіями, незважаючи на антропогенні впливи, *відтворення* біогруп у запланованому обсязі, бо у представників цієї екологічної групи висока відтворювальна здатність на основі вегетативного і генеративного способів розмноження, *можливості* регулювання чисельності особин у композиції на основі ліквідації вегетативних і генеративних бруньок.

Завдяки тривалому періоду цвітіння і високій декоративності листків новостворені декоративні композиції відповідають вимогам ландшафтної архітектури.

Нами здійснено формування декоративної композиції у Женевському озері. Влітку 1994 р. у водоймі було висаджено 5 живців *Nymphaea alba* завдовжки 15 см. Для закріплення на дні їх прив'язували до уламків цегли. Оскільки донні відклади малопотужні, на дно у місці посадки насипали шар дернового ґрунту завтовшки 10 см, у який і здійснювали посадку живців. З кожним роком куртина лататтевих збільшувалася за розмірами, надаючи водоймі мальовничості і неповторності. На перспективу декоративна композиція на Женевському озері повинна мати ще більш естетичний вигляд.

Нижній став "Софіївки" має багато планів, які відкриваються з різних висот точок огляду, але озеленення цієї водойми ми плануємо лише вищими водними видами, що зумовлене низкою чинників. По-перше, всі бе-

реги цієї водойми або гранітні, або обкладені гранітом, що ускладнює вирощування прибережно-водних видів. По-друге, на берегах розташовані скульптурні групи, павільйон Флори, з якими високорослі види не гармонуватимуть. Тому створювати декоративні композиції ми пропонуємо з участю видів із групи вищих водних: прикріплених з плавними листками — *Nymphaea alba*, *Nuphar lutea*; прикріплених занурених — *Potamogeton lucens* L., *Potamogeton perfoliatus* L., *Batrachium aquatile* L.; вільноплавних занурених — *Stratiotes aloides* L.; вільноплавних на поверхні — *Hydrocharis morsus-ranae* L.

Використання саме цих видів для формування декоративних композицій базується на принципах створення біогруп з урахуванням еколого-біологічних особливостей видів.

Верхній став має одну висоту точок огляду. У центрі водойми розташований острів Анти-Цірцеї з Рожевим павільйоном. Береги Верхнього ставу й острова обкладені гранітом, тому тут прибережно-водні види під час формування декоративних композицій використовувати недоцільно, оскільки вони закривають кладку і спричиняють її руйнування. Це саме стосується й високорослих видів. Середньорослі прибережно-водні види (насамперед *Acorus scalamus* L. та *Iris pseudacorus* L.) за надмірного підтоплення втрачають декоративність, а останній вид не цвіте взагалі. Тому ми пропонуємо проводити озеленення вищими водними рослинами різних екологічних груп на основі їх декоративності та запропонованих вище принципів.

Враховуючи, що між островом і берегом водойми є місток, на водній поверхні біля нього слід формувати композиції з лататтевих, які мають великі квітки і досить декоративне листя.

Став Нерестовище — напіввідкрита водойма з однією висотою точок огляду, які розташовані над поверхнею води на рівні 1,0—1,5 м. Ця водойма має стрімкі береги, тому біля урізу води вузькою смугою по периметру ми плануємо озеленювати його середньорослими прибережно-водними *Acorus scalamus*, *Iris pseudacorus*, *Butomus umbellatus*, *Sparganium erectum* L., *Rumex hydrolypaphum* L., *Mentha aquatica* L. та деякими

іншими видами. Ділянки решти водойми планується зайняти вищими водними видами з плавним листям (*Nymphaea alba*, *Nuphar lutea*, *Hydrocharis morsus-ranae*, *Sagittaria sagittifolia* L., *Alisma plantago-aquatica* L.) та зануреним у товщу води (*Stratiotes aloides* L., *Potamogeton lucens* L., *Potamogeton perfoliatus* L.). Виходячи з принципу доцільної достатності видів у композиції, а також з огляду на великі площі, придатні для зростання водних макрофітів, їх асортимент передбачається досить широким. Всі названі види характеризуються високим балом синтетичних ознак декоративності, що має забезпечити добрий декоративний ефект композицій.

Ми привели перший етап робіт із формування декоративних композицій у цій водоймі. У 1997 р. видалено фітомасу *Cladophora*, висаджено живці *Nuphar lutea* та *Nymphaea alba* завдовжки 15—20 см по периметру водойми, а також висіяно насіння цих видів. У 1998 р. продовжено роботи із формування декоративних композицій. Висаджено 50 рослин *Iris pseudacorus*, 75 *Sagittaria sagittifolia*.

Лебединий ставок — напіввідкрита водойма з однією висотою точок огляду. Характер її берегів не відрізняється від берегів Нерестовища, тому ми плануємо озеленення водойми середньорослими прибережно-водними видами (*Iris pseudacorus*, *Acorus calamus*, *Butomus umbellatus*, *Mentha aquatica*, *Rumex hydrolypaphum*) по периметру. Решту ділянок водойми передбачається зайняти видами з групи вищих водних, склад яких може бути таким, як і в попередньому випадку, бо водойма також має порівняно великі розміри. Крім цього, з урахуванням принципу економічної доцільності композицій формування декоративних біогруп проводитиметься переважно із сіянців.

Ювілейний став — невелика відкрита водойма з декількома висотами точок огляду. Став має невеликі розміри, тому підходить до формування на ньому декоративних біогруп дещо своєрідні. З верхньої точки огляду відкривається протилежний стрімкий берег з групою дерев на ньому. У зв'язку з цим тут ми маємо намір розмістити високорослі

прибережно-водні види (*Phragmites australis*, *Typha angustifolia*) і віддати перевагу одно-видовій композиції з великими плавними листками (*Nuphar lutea* або *Nymphaea alba*). Якщо збільшити видове насичення композиції, вона втратить масштабне співвідношення елементів і стане занадто хаотичною. Отже, дотримуватись принципів формування декоративних біогруп не просто. Декоративна композиція може бути сформована декількома куртинами вищих водних видів.

У разі формування декоративних композицій у різних типах водойм потрібно враховувати можливість утворення макрофітами плавів, які погіршують декоративний ефект.

1. Дубина Д.В. Кувшинковые Украины. — Киев : Наук. думка, 1982. — 232 с.
2. Жирнов А.Д. Искусство паркостроения. — Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1978. — 207 с.
3. Косаревский И.А. Композиция городского парка. — Киев : Будивельник, 1977. — 139 с.
4. Николаевская З.А. Водоемы в ландшафте парка. — М.: Стройиздат, 1963. — 195 с.
5. Николаевская З.А. Водоемы в ландшафте города. — М.: Стройиздат, 1979. — 199 с.
6. Рубцов Л.И. Проектирование садов и парков. — М.: Стройиздат, 1979. — 184 с.
7. Черкасов М.М. Эстетика ландшафтной архитектуры. — М.: Стройиздат, 1976. — 64 с.
8. Шмелев И.Д. Ритм, пропорция, гармония // Архитектура СССР. — 1979. — № 2. — С. 36—39.

9. Добрев П.К., Кочев Х. Фенологично развитие, декоративна оценка и ландшафтно оформяне с висша водна растительност на водоёмите, възникнали при добив на инертни материали в поричисто на река Искър (Софийско) // Фитология. — 1995. — 29. — С. 21—38.

Надійшла 03.08.2000

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕКОРАТИВНЫХ КОМПОЗИЦИЙ В ВОДОЕМАХ ДЕНДРОПАРКА "СОФИЕВКА"

В.Н. Голуб

Уманский педагогический университет
им. П. Тычины, Украина, Умань

Рассматриваются принципы формирования декоративных композиций макрофитов в водоемах дендрологического парка "Софиевка" НАН Украины. Освещены критерии оценки декоративности видов, перспективных для озеленения.

FORMATION PECULIARITIES OF ORNAMENTAL COMPOSITIONS IN RESERVOIRS OF DENDROLOGICAL PARK 'SOFIIVKA'

V.N. Golub

Pavlo Tychna State Pedagogical University,
Ukraine, Uman

Principles of formation of ornamental composition of macrophytes in reservoirs of dendrological park 'Sofiivka' of the National Academy of Science of Ukraine are discussed. The criteria of species ornamentation which are perspective for the greenery planting have been elucidated.

ДЕКОРАТИВНІ ФОРМИ РОДУ JUNIPERUS L. У ДЕНДРОПАРКУ "СОФІЇВКА" НАН УКРАЇНИ

В.О. ПОНОМАРЕНКО

Дендрологічний парк "Софіївка" НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

На підставі літературних даних і власних досліджень описано декоративні властивості 41 таксону роду Juniperus L. з колекції хвойних рослин дендропарку "Софіївка" НАН України. За ступенем ландшафтної значущості для використання в озелененні умовно виділено три групи декоративних форм ялівців.

Рід Juniperus відомий у культурі упродовж кількох століть. Так, вид *J. sabina* L. використовують у декоративному садівництві країн Західної Європи уже 400 років [3]. Як правило, декоративним рослинам, які культивують тривалий час, властива значна кількість садових форм, або культиварів.

У монографії Г. Крюссмана [8] описано 340 внутрішньовидових таксонів роду Juniperus, переважна більшість яких виникла в умовах культури. Г. Крюссман зазначає 45 найбільших західноєвропейських колекцій хвойних рослин, у яких представлені зібрання культиварів ялівців.

У дендропарку "Софіївка" НАН України внаслідок багаторічної інтродукційної роботи створено колекцію видів і форм названого роду, перспективних для використання у зеленому будівництві Правобережного Лісо-степу України.

В інтродукційній роботі працівників парку з родом Juniperus простежуються періоди створення колекції типових видів і насичення її внутрішньовидовими таксонами і декоративними формами, які виникли у природі та культурі.

Не розглядаючи глибоко питання історії інтродукції ялівців у парк, зазначимо лише, що найінтенсивніші дослідження видів роду Juniperus проводили у 1975—1978 рр. У той час наукові працівники парку досліджували регенераційну здатність декоративних рослин і відпрацьовували технологію їх вегетативного розмноження стебловими живцями. Значну увагу приділяли вегетативному розмноженню хвойних, зокрема ялівців. Технологічні напрацювання з розмноження випробовували на якомога більшій кількості видів, що сприяло їх інтродукції у парк. Станом на 1978 р. в колекції роду Juniperus у дендропарку "Софіївка" було 18 таксонів — 12 видів і 6 форм [4].

З 1991 р. було відновлено роботу з насичення колекції інтродукованими видами ялівців та іншими формами. Об'єктивною передумовою мобілізації форм роду Juniperus у парк стало налагодження контактів з наукового співробітництва із закордонними ботанічними установами та наукові експедиції працівників парку до Німеччини, Франції, Великої Британії, Польщі, Угорщини. Нині у дендропарку "Софіївка" зібрано 54 таксони роду Juniperus L. — 13 видів і 41 декоративна форма.

У цій статті описано декоративні особливості інтродукованих у дендропарку "Софіївка" культиварів роду *Juniperus*. Види ялівців названо згідно з довідником "Деревья и кустарники, культивируемые в Украинской ССР" [1], форми і культивари — за монографією Г. Крюссмана [8] і каталогами фірм, від яких рослини отримано. Для культиварів групи "Pfitzeriana" використано таксономічну назву *J. x media* [8].

Декоративні особливості форм і культиварів роду *Juniperus*, представлених у колекції дендропарку, описано з урахуванням методологічних підходів різних авторів [2, 5—7] та власних спостережень.

Умови вирощування декоративних форм не різняться від таких для типових видів і тому окремо не зазначені. Вважаємо за необхідне лише відзначити, що проявлення усіх декоративних особливостей форм і культиварів можливе у разі незагущеного вирощування на відкритому для сонячного світла місці, бо світлолюбність є біологічною властивістю декоративних форм взагалі.

Культивари і форми ялівців різняться низкою якісних ознак, найбільш варіабельними з яких є розмір, форма крони і забарвлення листків (таблиця). В колекції дендропарку відзначено веретеноподібну, колоноподібну, сланку, подушкоподібну та асиметричну крону, а також їх варіації.

Найбільш варіабельною є сланка форма крони. У деяких культиварів вона утворюється пагонами, які щільно притиснуті до ґрунту (*Juniperus horizontalis* "Gelauca", *J. horizontalis* "Blue chip"). В інших форм верхівки пагонів підняті догори (*J. sabina* "Rochery Gem", *J. sabina* "Blue danube"). Форма *J. x media* "Pfitzeriana compacta" утворює горизонтальну "поверхню" над ґрунтом завширшки 10—15 см. Сланкі форми заввишки від 1,10 до 0,8 м.

Г. Крюссман [8] описує декоративну форму крони *Juniperus virginiana* "Skyrocket" як найбільш вузькоколоноподібну з усіх хвойних дерев (за висотою рослини 4 м діаметр крони становить 0,4 м). Нами отримано з дендрарію Болестрашице (Польща) з назвою *J. virginiana* "Skyrocket" екземпляри рослин, що не відповідають такому опису. У

5—6-річних рослин діаметр крони 0,5—0,6 м, у 12-річних — 0,8 м. Можливо, це пов'язано з клонами "Skyrocket" або з неточністю у визначенні. Тому наведений нами у таблиці опис наявних екземплярів "Skyrocket" не збігається з описом Г. Крюссмана [8].

Переважає більшість культиварів ялівців нашої колекції має щільну крону, лише для деяких відзначена ажурна крона (*Juniperus chinensis* "Kaizuku", *J. chinensis* Variegated "Kaizuku", *J. virginiana* "Blue nova"). Декоративний ефект культиварів значною мірою залежить від кольору їх охоєння, яке вирізняється гамою різних відтінків зеленого, блакитного, сірого та жовтого кольорів.

Декоративність переважної більшості форм ялівців не зазнає значних сезонних змін, але кожна пора року викликає проявлення притаманних їй декоративних аспектів. Це пов'язане з біологічними особливостями рослин, а саме з особливостями проходження ними фенологічних фаз річного онтогенетичного розвитку.

У ялівців вегетативні бруньки дрібні і "голі", без покривних лусок. Фенофази бубнявіння і розбруньковування у видів і форм ялівців підроду *Sabina* Spach не фіксуються. Їх зовнішнє проявлення (розходження лускоподібних листків, які прикривають зачатковий пагін у "голій" бруньці) візуально виявити важко. У видів і форм підроду *Oxycedrus* Spach із шпилькоподібними листками початок розходження шпильок навколо бруньки можна зафіксувати візуально, але змін у декоративності рослин у цей період не спостерігається.

Зовнішній вигляд у форм ялівців змінюється з початком росту пагонів. У видів і форм підроду *Oxycedrus* Spach відростаючі пучки ювенільної хвої мають світлий відтінок і чітко вирізняються на фоні сформованих листків (виражений ефект "двобарвної" крони).

У декоративних форм підроду *Sabina* Spach з листками різних відтінків зеленого, сірого, блакитного кольорів не спостерігається різкої відмінності у тонах між ювенільною та вже сформованою хвоєю і ефект "двобарвної" крони не чіткий. Найвиразніший він у золотистокінчикових форм підроду *Sabina*

Декоративні властивості внутрішньовидових таксонів роду *Juniperus* L., інтродукованих у дендропарк "Софіївка" НАН України

Декоративна форма	Життєва форма	Діаметр крони, м	Висота рослини, м	Форма і щільність крони	Забарвлення листків	Форма листків	Група використання
ПІДРІД OXYDERUS SPACH							
<i>Juniperus communis</i> L.							
Depressa aurea	Кущ	2	0,6	Розлога, чашоподібна, утворена майже горизонтальними гілками, що піднімаються на кінцях вгору. Нещільна	Золотисто-жовте, особливо яскраве навесні, надалі змінюється на бронзово-зелене	Шпилькоподібна	III
Hibernica	Дерево	0,6	3—5	Вузькоколоноподібна, кінці пагонів прями, вершина загострена. Щільна	Ясно-зелене, до блакитно-зеленого	Те саме	II
Horuibrooki	Кущ	2	0,5	Сланка, кінці гілок дещо підняті. Щільна	Темно-зелене	" "	I
Repanda	Карликовий кущ	1,5	0,3	Кругла і плоска, майже сланка. Щільна	Хвоя, зверху із сріблястими смужками, знизу зелена	Шпилькоподібна, не колюча	II
Suecica	Дерево	1	10	Ширококолоноподібна, в 1,5—2 рази ширша за "Hibernica", вершина крони заокруглена. Щільна	Сизувато-зелене	Шпилькоподібна	II
<i>Juniperus procumbens</i> Sieb.							
Blue surpris	Кущ	1	0,1	Сланка, щільна	Ясно-зелене з блакитним відтінком	Те саме	II
<i>Juniperus squamata</i> Lamb.							
Blue carpet	"	1,5	0,3	Плоска, щільна, сланка	Яскраве, синьо-сизе	" "	II
Blue star	"	2	1	Овально-куляста, дуже щільна	Сріблясто-блакитне	" "	III
Meyeri	"	1	2—4	Пряма, сильно галузиста, несиметрична, щільна	Блакитно-сизе	" "	III
ПІДРІД SABINA SPACH							
<i>Juniperus chinensis</i> L.							
Blue alps	Високий кущ	0,8	3	Пряма, колоноподібна, щільна	Блискуче, із стальним відтінком	Лускоподібна і частково шпилькоподібна	III
Monarch	Дерево	0,8	3	Вузькокегледоподібна, щільна	Блакитно-зелене	Шпилькоподібна	III
Stricta	Кущоподібне дерево	1	2—3	Те саме	Ясно-сизе	Лускоподібна і частково шпилькоподібна	III
Kaizuka	Деревоподібний кущ	2	3—4	Розложиста, асиметрична, утворена галузками, що розходяться під різним кутом до стовбура, ажурна	Зелене	М'які на дотик, лускоподібна і частково шпилькоподібна	III
Variegated Kaizuka	Те саме	2	3—4	Те саме	Зелене з кремовою плямистістю	Шпилькоподібна	III
<i>Juniperus dahurica</i> Parll.							
Expansa	Кущ	До 3	0,25—0,30	Сланка	Зелене	Лускоподібна і шпилькоподібна	II
Expansa variegata	"	До 3	0,25—0,30	"	Зелене з чіткими плямами кремово-білого кольору як на шпилькоподібній, так і на лускоподібній хвої	Лускоподібна і шпилькоподібна	II

Продовження таблиці

Декоративна форма	Життєва форма	Діаметр крони, м	Висота рослини, м	Форма і щільність крони	Забарвлення листків	Форма листків	Група використання
Juniperus horizontalis Moench							
Blue chip	Кущ	1,5	0,2	Сланка, але середина висока	Сріблясто-сіре	Переважно шилоподібна, дрібна	II
Blue moon	"	1,5	0,3	Сланка	Блакитно-зелене, взимку буре	Те саме	II
Grey Pearl	"	2	0,45	Компактна, утворена висхідними пагонами	Сірувате	" "	II
Blauca	"	2	0,2	Сланка	Блакитно-стального кольору, взимку не змінюється	Переважно шилоподібна	II
Plumosa	"	2	0,45	Широка, розлога, подушкоподібна, щільна	Світло-сіро-зелене, взимку з яскраво-пурпуровим відтінком	Вся шилоподібна	II
Wiltonii	"	1,5	0,2	Сланка, щільногалузиста	Сріблясто-блакитне	Переважно шилоподібна, дрібна (до 2 мм)	II
Juniperus x media							
Hizzi	"	2	4	Розлога без чітко виявленого осевого пагона	Блакитно-зелене	Шпилькоподібна і лускоподібна	III
Gold coast	"	2	до 1	Широка, плоска	Золотисто-жовте, утримує рівний відтінок протягом року	Те саме	III
Wathot	"	1,2	0,6	Щільна, компактна, майже куляста	Зелене з блакитним відтінком	Шпилькоподібна (завдовжки 0,7 см) і лускоподібна	III
Old gold	"	2	0,5	Плоска, розложиста, щільна	Золотисто-жовте на кінцях пагонів, взимку золотисто-бронзове	Шпилькоподібна і лускоподібна	II
Pfitzeriana aurea	"	До 3	0,8	Широка, розложиста	Золотисто-жовте на кінцях пагонів влітку, взимку набуває жовтуватозеленого відтінку	Те саме	II
Pfitzeriana glauca	"	До 3	1	Широка, розложиста, галузиста	Ясно-сізе, взимку зі слабким пурпурово-голубим відтінком	Шпилькоподібна (сильно загострена, колюча) і лускоподібна	II
Pfitzeriana compacta	"	До 2	0,5	Приземкувата, плоска, щільна	Ясно-зелене	Переважно шпилькоподібна (коротка, досить м'яка) і лускоподібна	I
Juniperus sabina L.							
Acadia	"	До 1,3	до 0,5	Щільна, утворена піднятими до гори пагонами	Світло-зелене	Переважно лускоподібна, дрібна, всередині куща трапляється шпилькоподібна	II
Blue danube	"	1,5	до 0,2	Широка, низька, розложиста, щільна	Світло-сіро-блакитне	Переважно лускоподібна, всередині куща трапляється шпилькоподібна	II

Декоративна форма	Життєва форма	Діаметр крони, м	Висота рослини, м	Форма і щільність крони	Забарвлення листків	Форма листків	Група використання
Buffalo	Кущ	1,5	до 0,5—0,6	Розложиста, щільна	Яскраве, темно-зелене	Лускоподібна і шпилькоподібна	I
Tamariscifolia	"	до 4	до 1	Те саме	Темно-зелене з голубизною	Переважно шпилькоподібна, гостра, дрібна і лускоподібна	I
Cupressifolia	"	до 2	до 0,05	Низька, розложиста, щільна	Ясно-зелене	Лускоподібна з невеликою кількістю шпилькоподібної	I
Rockery Gems	"	до 1,5	до 0,4	Те саме	Сизе	Шпилькоподібна і лускоподібна	I
Variiegata	"	1,5	до 0,6	Розложиста, щільна	Темно-зелене з доволно розташованою, білувато-кремовею плямистістю	Лускоподібна з невеликою кількістю шпилькоподібної	III
Juniperus sargentii (Henry) Takeda ex Koidz							
Glauca	Кущ	1,5	0,6	Низька, розложиста, нещільна	Сизе	Лускоподібна і частково шпилькоподібна	II—III
Juniperus virginiana L.							
Blue arrow	Дерево	0,5	4	Вузькоколоноподібна, щільна	Сріблясте	Те саме	I—III
Blue nova	"	2	4	Розложиста, ажурна	Ясно-блакитне	" "	III
Grey owl	Кущ	4	2	Широка, розлога, щільна	Сріблясто-сіре, кінці пагонів взимку набувають пурпурового відтінку	" "	III
Skyrocket	Дерево	0,8	4	Колоноподібна, щільна	Сріблясто-сизе	" "	III

Spach (*Juniperus* × *media* "Old gold", *J.* × *media* "Gold coast", *J.* × *media* "Pfitzeriana aurea"). Відростаючі молоді пагони мають яскраво-жовте забарвлення, що не поступається забарвленню квіткових рослин у період цвітіння.

У багатьох форм *Juniperus horizontalis*, *J.* × *media*, *J. sabina* листки восени набувають пурпурового чи бронзового відтінку. У період осінньої зміни забарвлення листків максимуму декоративності набуває форма *J. horizontalis* "Plumosa". Невиразне сіро-зелене забарвлення її листків змінюється на насичене темно-пурпурове.

У формуванні генеративних органів виділяють підфази чоловічої і жіночої стробіля-

ції. У видів і форм підроду *Sabina* Spach мікростробілі закладаються на верхівках річних пагонів. Вони дрібні (до 2 мм), але велика кількість та верхівкове розміщення створюють виразний ефект буро-жовтого серпанку на краю крони чоловічих особин. Після запилення (квітень) та опадання мікростробілів жовтий колір зникає. У видів підроду *Oxycedrus* Spach мікростробілі закладаються у пазухах хвої і тому видимого декоративного ефекту у кроні не створюють.

Жіночі мегастробілі завжди розвиваються на верхівках пазухових вкорочених пагонів. У кроні стають видимими після запилення, коли верхні луски мегастробіля швидко розростаються і формують м'ясисту шишкояго-

ду. Найдекоративнішими є достиглі шишко-годи, які набули характерного для виду забарвлення (темно-синього чи чорного з блакитно-сизою поволокою).

Декоративні властивості культиварів зумовлюють їх використання у ландшафтних композиціях. За ступенем ландшафтної значущості нами умовно виділено три групи декоративних культиварів ялівців для використання в озелененні.

I група. Культивари, що придатні для масового використання в озелененні, для створення великих масивів і груп у парках і лісопарках, для алей, озеленення вулиць тощо. Несуть основне естетичне навантаження в насадженнях.

II група. Культивари, що пропонується використовувати для групових та солітерних посадок на фоні рослин I групи з метою підсилення їх декоративності або створення контрастів. Відіграють підпорядковану роль у формуванні ландшафтів.

III група. Високодекоративні культивари з незвичним забарвленням листків, екзотичною формою крони, використання яких у ландшафтних композиціях обмежене. Їх висаджують невеликими групами чи як солітери для надання композиціям певного акценту.

1. *Деревья и кустарники, культивируемые в Украинской ССР. Голосеменные. Справочное пособие* / С.И. Кузнецов, П.Я. Чуприна, Ю.К. Подгорный и др. — Киев : Наук. думка, 1985. — 200 с.
2. *Колесников А.И. Декоративная дендрология.* — М. : Лесн. пром-сть, 1974. — 103 с.
3. *Кузнецов С.И. Основы интродукции и культуры хвойных Древнего Средиземноморья на Украине и в других районах юга СССР.* — Киев : Наук. думка, 1984. — 124 с.
4. *Репродуктивные особенности растений, интродуцированных в зоне южной Лесостепи Правобережья*

Украины. Заключительный отчет. — Умань : Б. и., 1978. — 391 с.

5. *Рубцов Л.И. Деревья и кустарники в ландшафтной архитектуре : Справочник.* — Киев : Наук. думка, 1974. — 272 с.
6. *Рубцов Л.И. Проектирование садов и парков.* — М. : Стройиздат, 1979. — 184 с.
7. *Таран И.В., Агапонова А.М. Пейзажные группы для рационального строительства.* — Новосибирск : Наука, Сиб. отд-ние, 1981. — 240 с.
8. *Krüssman Gerd. Die Nadelgehölze: e. Nadelholzkunde für die Praxis.* — Berlin; Hamburg : Parey, 1979. — 264 s.

Надійшла 07.08.2000

ДЕКОРАТИВНЫЕ ФОРМЫ РОДА JUNIPERUS L. В ДЕНДРОПАРКЕ "СОФИЕВКА" НАН УКРАИНЫ

В.О. Пономаренко

Дендрологический парк "Софиевка"
НАН Украины, Украина, Умань

На основании литературных данных и собственных исследований описаны декоративные свойства 41 таксона рода *Juniperus* L. из коллекции хвойных растений дендропарка "Софиевка" НАН Украины. По степени ландшафтной значимости для использования в озеленении условно выделены три группы декоративных форм можжевельника.

ORNAMENTAL FORMS OF GENUS JUNIPERUS L. IN DENDROLOGICAL PARK SOFIIVKA OF THE NAS OF UKRAINE

V.O. Ponomarenko

Dendrological park *Sofiiivka*,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Uman

Based on the literary data and our researches 41 taxons of *Juniperus* L. species from the collection of coniferous plants of the dendrological park *Sofiiivka* of the NAS of Ukraine have been described. As to their landscape significance, 3 (three) groups of *Juniperus* L. were recommended to be used in garden planting.

ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ ВИДІВ І КУЛЬТИВАРІВ БУКА В ДЕНДРОПАРКУ “СОФІЇВКА” НАН УКРАЇНИ

В.Г. КОЗЛОВ

Дендрологічний парк “Софіївка” НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

Описано декоративні якості рослин із сформованої в дендропарку “Софіївка” НАН України колекції із 5 видів і 20 культиварів бука. Наведено біометричну характеристику найстаріших дерев, роки їх інтродукції до парку та методи щеплення.

Рід бук (*Fagus* L.) об’єднує 10 видів, до яких належить приблизно 100 одиниць внутрішньовидових категорій (форм, культиварів). Багато з них мають високі декоративні якості — оригінальність форми крони, забарвлення і форму листків тощо.

Формування родових дендрологічних колекцій здавна практикується у ботанічних закладах з науковою і популяризаційною метою. У дендропарку “Софіївка” багатьма дослідниками і автором зібрано велику колекцію малопоширених декоративних видів, форм і культиварів бука, які з успіхом можна використовувати для вирішення різних питань ландшафтної архітектури. Найцікавіші серед них — наведені нижче таксони.

***Fagus grandifolia* Ehrh.** — бук великолистий, або американський, інтродукований у “Софіївку” 1988 р. Листя має зелене забарвлення. Листки значно більші, ніж у бука лісового. Край листка зубчастий. Досить стійкий і перспективний для широкого використання.

***Fagus orientalis* Lipsky** — бук східний, або кавказький. Найбільший у “Софіївці” екземпляр мав висоту 29 м і діаметр стовбура 75 см, у 1991 р. загинув від пошкодження стовбура гниллю. Морозостійкий. Плодоно-

сить невиконаним насінням з періодичністю 3—4 роки. Успішно зростає в насадженнях парку. Декоративний з ранньої весни до пізньої осені. Серед видів бука має найбільшу листову пластинку. Листки, завдовжки 10—15 см, зелені, мають 10—14 пар жилок. У парку зростають дерева бука східного, вирощені з насіння, привезеного нами з Тебердинського заповідника (Ставрополья Росії) у 1991 р.

***Fagus crenata* Blume** — бук круглозубий, інтродукований у 1999 р. Потребує випробування.

***Fagus lucida* Rehd.** — бук блискучий, інтродукований у 1999 р. з Вроцлавського ботанічного саду. Потребує випробування.

***Fagus sylvatica* L.** — бук лісовий звичайний, або європейський. В Англійському парку “Софіївки” зростає 110-річний екземпляр бука лісового заввишки 30 м і діаметром стовбура 0,66 м. Успішно акліматизувався, періодично дає повноцінне насіння. Утворює самосів. Посадковий матеріал місцевої репродукції упродовж багатьох років регулярно висаджувався в парк.

Усі відомі декоративні форми бука належать до одного виду — *Fagus sylvatica* L., що засвідчено в реєстраційному документі [7], де перелічено понад 100 культиварів, з яких тільки 37 вирощуються в дендраріях і садах

США. Великі колекції культиварів (до 50 таксонів) зібрано у Нідерландах, Чехії, Словаччині [6], Польщі [5]. З інтродукованих культиварів бука в дендропарку "Софіївка" найцікавішими є такі:

'*Albo-variegata*' — біло-пістрявий. Інтродукований нами в парк 1991 р. щепленням вегетуючою прищепою на бук лісовий. Листя має біло-пістряве забарвлення, яке охоплює верхню частину листка і лише інколи виходить клиноподібно до центральної жилки. У кронах старих дерев листя на окремих гілках тільки зеленого забарвлення, що є характерною особливістю таксону [6]. Найбільше і єдине в Україні дерево зростає в парку с. Підгірці біля Стрия Львівської обл. Воно має сильно пошкоджений штаб, тому недовговічне.

'*Asplenifolia*' — розрізнолистий. Інтродукований нами 1988 р. щепленням. Дерево має листки зеленого кольору від вузьколінійних ланцетних до глибокорозрізаних. Явно виражені розрізані листки, які чітко відрізняються від листків інших близьких культиварів. Інколи його помилково називають '*Laciniata*', але, як вважає А.М. Свобода [6], декоративна форма '*Laciniata*' описана окремо. Найстаріші дерева цієї декоративної форми зростають у парку Міженець Львівської обл.

'*Atropunicea*' — пурпуроволистий. 110-річне дерево, заввишки 31 м, діаметром стовбура 0,58 м, листям від червоного до пурпурового кольору, зростає в Англійському парку "Софіївки". Пурпурове забарвлення листки зберігають з весни до осені на освітленій частині крони. Морозостійкий. Плодоносить періодично і дає виповнене насіння. Утворює самосів.

'*Cuprea*' — мідно-червоний. Листки червоного забарвлення, але світліші, ніж у '*Atropunicea*'. '*Cuprea*' можна отримати, якщо висіяти насіння '*Atropunicea*'. У разі генеративного розмноження проростають екземпляри сіянців з листками червоного кольору різних відтінків.

'*Borniensis*' — культивар з випрямленим стовбуром та широкою конусоподібною кроною із численними повислими гілками. Відрізняється від '*Pendula*' вужчою кроною. Інтродукований нами 1990 р. щепленням. Листки зелені.

'*Fastigiata*' — пірамідальний. Інтродукований 1988 р. щепленням. Дерево заввишки 5 м. Гілки мають особливість рости вертикально й утворювати пірамідальну крону. Листки суцільнокраї зелені.

'*Dawyck Gold*' — пірамідальний жовтолистий. Інтродукований щепленням 1999 р. живцем, привезеним нами з Польщі.

'*Pendula*' — плакучий. Культивари цієї групи мають одну спільну характерну ознаку — гілки ростуть спочатку догори, а потім нахилиються вниз і ростуть повисло до землі. За сприятливих умов досягають великих розмірів. Їхні крони мають романтичну назву "зелений водоспад". Завдяки своїй красі і пишній кроні вони дуже популярні, їх вирощують у багатьох парках на заході України, у Польщі, Німеччині, Франції, США.

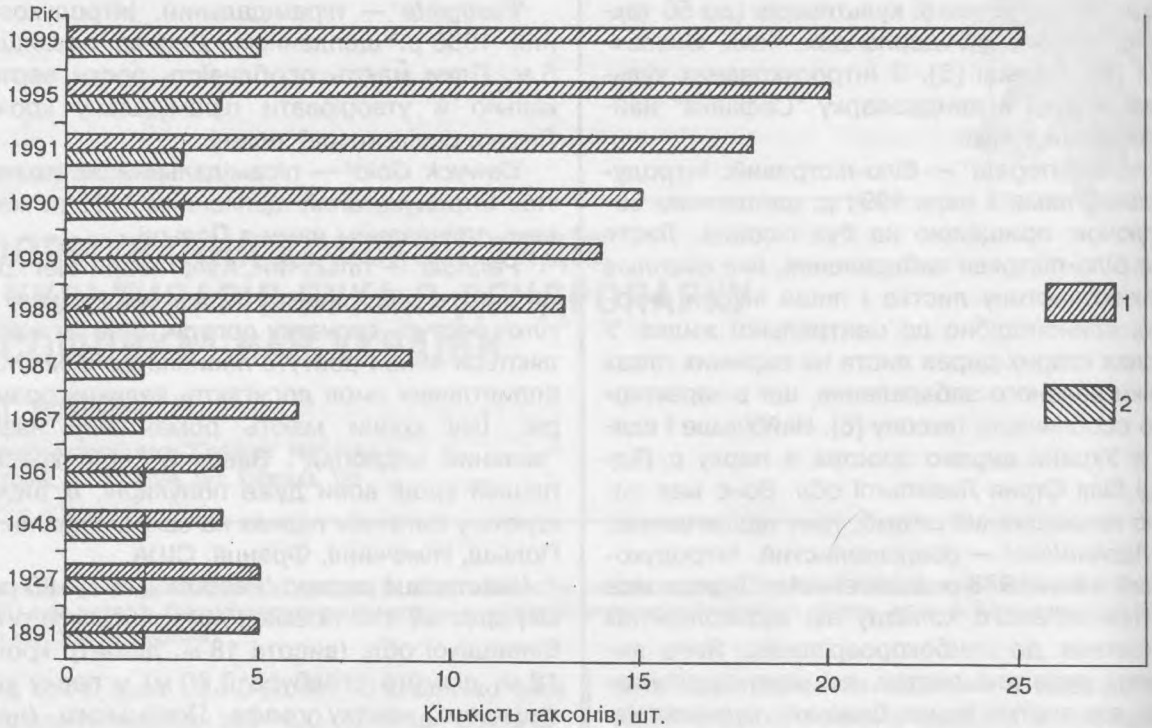
Найстаріше дерево '*Pendula*' (150—180 років) зростає в с. Носківці Жмеринського р-ну Вінницької обл. (висота 18 м, діаметр крони 18 м, діаметр стовбура 0,80 м) у парку колишнього маєтку графа Потоцького (нині парк середньої школи).

'*Purpurea pendula*' — плакучий пурпуроволистий. Інтродукований нами 1990 р. Гілля повисле з пурпуровими листками. Гілки мають характерну особливість рости повисло з самого початку. Виник самостійно і незалежно від '*Pendula*' [6].

'*Quercifolia*' — дуболистий. Листки схожі на листки дуба, мають зелене забарвлення. Інтродукований у "Софіївку" 1891 р. В.В. Пашкевичем, але загинув у молодому віці. Реінтродукований нами 1991 р. щепленням живцями, взятими з маточного дерева у Стрийському парку Львова.

'*Rohanii*' — Рогана. Дерево з червоними листками, за формою схожими на '*Laciniata*'. Культивар отримано від схрещування '*Quercifolia*' × '*Atropunicea*'. У "Софіївку" інтродукований нами 1990 р. з Люблінського ботанічного саду та саду Варшавської сільськогосподарської академії (Польща).

'*Roseo-marginata*' — рожево-облямований. У "Софіївку" інтродукований нами 1987 р. щепленням. Листки забарвлені в червоний або пурпуровий колір, листову пластинку з краю облямовує рожева смужка. У другій половині літа рожеве забарвлення перехо-

Динаміка зростання кількості таксонів роду *Fagus* L. у дендропарку "Софіївка" НАН України:

1 — таксони; 2 — види

дить у блідо-рожеве. Найбільш декоративний у травні-червні.

'*Riversii*' — культивар з листками темно-пурпурового забарвлення. Має компактну крону. Інтродукований нами 1990 р. щепленням.

'*Red Obelisk*' — червоний обеліск. Дерево з пурпуровими листками і пірамідальною кроною. Отриманий нами з Вроцлава (Польща) в 1999 р. Потребує випробування.

'*Rotundifolia*' — круглолистий. Має невеликі круглі листки розміром 2—4 см з трьома парами бічних жилок. У "Софіївці" зростає в Англійському парку одне дерево віком 110 років — найстаріше в Україні та Європі. Характеризується пірамідальною формою крони. Декоративне і заслуговує на впровадження в культуру.

'*Striata*' — культивар, що має крону та листки звичайних розміру і форми. Листки спочатку зелені, згодом поміж жилками з'являються жовто-зелені смужки. Інтродукований нами з Польщі живцем 1999 р.

'*Tortuosa*' — низькорослий бук з покрученими і звивистими гілками.

'*Latifolia*' — культивар з листками завширшки 5—10 см, завдовжки 7,5—15 см.

'*Zlatia*' — жовтолистий. Листя на початку літа жовтого забарвлення, пізніше переходить у зелене. Найстаріше дерево 'Zlatia' зростає в с. Берегомет Чернівецької обл. Ця форма інтродукована нами в "Софіївку" 1988 р.

У колекції крім декоративних форм представлено 2 фенологічні форми:

'*Praecox*' — форма з раннім розпусканням листків. Бубнявіння бруньок і розпускання листків розпочинається на 7—10 діб раніше, ніж у типової форми бука лісового.

'*Tarda*' — форма з пізнім розпусканням листків. Листки з'являються на 7—10 діб пізніше, ніж у типової форми бука.

За даними деяких авторів [1—5] та власних досліджень, подаємо динаміку зростання кількості таксонів роду *Fagus* у "Софіївці" за 110 років (рисунок). З 1967 по 1999 р. кількість таксонів зростає більш ніж у 4 рази.

Формуванню колекції видів бука у "Софіївці" сприяла відпрацьована система їх

насінного та вегетативного розмноження. Для видів бука *Fagus orientalis* Lipsky та *F. sylvatica* L. найдоцільнішим і найперспективнішим є насінневе розмноження, оскільки в окремі роки можна зібрати невелику кількість виповненого насіння і виростити посадковий матеріал.

Для більшості культиварів бука лісового насінневе розмноження безперспективне, оскільки навіть у разі отримання повноцінного насіння не можна сподіватися на стабільну передачу декоративних якостей потомству. З методів вегетативного розмноження декоративних культиварів бука найраціональнішим є розмноження щепленням. Копулювання дає змогу отримати крупномірний посадковий матеріал відносно швидко — за 3–5 років.

Досвід формування колекції буків внаслідок інтродукції щепленням засвідчив, що найкращим способом є щеплення вприклад за нашою модифікацією, поліпшеним копулюванням і за кору. У живців з багаторічною деревиною приживлюваність іноді досягала 93 %, тоді як у однорічних — 60–72 %.

Щеплення видів і культиварів бука живцями 2–3-річною деревиною способом вприклад за нашою модифікацією дало найкращі результати: круглолистий бук лісовий приживається на 93 %, пірамідальний — на 90, рожево-облямований — 64, жовтолистий — 40, бук американський та б. східний — на 60 %.

Під час реалізації результатів експедиційних досліджень останніх років перед нами постало нове завдання: розробити методику щеплення живцями, заготовленими у різний час вегетації (з травня по серпень). Тому для збереження дуже цінних і рідкісних таксонів бука в період вегетації було застосовано щеплення вегетуючою прищепкою. Запропонована нами методика є різновидом щеплення вприклад. Особливість полягає в тому, що як прищепу використовують активно вегетуючий живець з листками, нижню частину якого вміщують у посудину з водою до і після щеплення. Це дає необхідну водозабезпеченість клітин прищепи. Упродовж 3–4 тижнів після зрошення компонентів джерело водного живлення забирають, а на підщепі обрізують усі верхівкові пагони і видаляють нижню частину прищепи.

Усі зібрані в колекції види та культивари бука добре ростуть і розвиваються в умовах Правобережного Лісостепу України. Колекцію використовують як маточник для вирощування посадкового матеріалу видів і культиварів бука. Цей матеріал можна використовувати для створення високохудожніх садово-паркових композицій.

1. Бонецький С. Деревні та чагарникові породи парку III Інтернаціоналу (кол. "Софіївка") в Умані // Тр. с.-г. ботаніки. — Харків : Рад. селянин, 1927. — С. 189–196.
2. Колесников А.И. Декоративная дендрология. — М. : Лесн. пром-сть, 1974. — 704 с.
3. Козлов В.Г. До методики щеплення видів і форм бука // Сучасні методи досліджень в агрономії : Тези доп. — Умань, 1993. — С. 105–106.
4. Липа А.Л. Софиевка. Уманский государственный заповедник. — Киев : Изд-во АН УССР, 1948. — 112 с.
5. Рева М.М. 70 років арборетуму В.В. Пашкевича у дендропарку "Софіївка" // Питання біології акліматизованих рослин. — К. : Вид-во АН УРСР, 1964.
6. Index Plantarum polskich kolekcji dendrologicznych // Prace ogrodu botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. — 1999. — 5, zeszyt 1. — 17. — 306 с.
7. Svoboda A.M. Okrasne odrude buku lesního. — Praha : Studie CSAV, 1988. — 123 s.
8. Wiman D. Registration list of cultivars names of *Fagus* // Jamaica Plain. — 1964. — P. 1–8.

Надійшла 14.08.2000

ФОРМИРОВАНИЕ КОЛЛЕКЦИИ ВИДОВ И КУЛЬТИВАРОВ БУКА В ДЕНДРОПАРКЕ "СОФИЕВКА" НАН УКРАИНЫ

В.Г. Козлов

Дендрологический парк "Софиевка"
НАН Украины, Украина, Умань

Описаны декоративные качества растений из сформированной в дендропарке "Софиевка" НАН Украины коллекции из 5 видов и 20 культиваров бука. Приведены биометрическая характеристика наиболее старых деревьев, годы их интродукции в парк и методы прививки.

FORMING THE COLLECTION OF SPECIES AND CULTIVARS OF BEECH IN THE DENDROLOGICAL PARK SOFIIVKA OF THE NAS OF UKRAINE

V.H. Kozlov

Dendrological park *Sofiivka*,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Uman

The collection of 5 species and 20 cultivars of beech was formed in the dendrological park *Sofiivka* of the NAS of Ukraine, ornamental properties of the plants being described. Biometric characteristics of the oldest trees, the years of their introduction and grafting methods are presented in the paper.

ВИКОРИСТАННЯ ВИДІВ І ФОРМ *CARPINUS L.* У ЗЕЛЕНОМУ БУДІВНИЦТВІ

Л. П. ІЩУК

Дендрологічний парк "Софіївка" НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

На підставі літературних даних і власних спостережень описано декоративні властивості видів і форм *Carpinus L.* та їх застосування в зеленому будівництві. Дано практичні рекомендації щодо створення з насаджень граба алей, солітерів, боскетів, живоплотів та інших топіарних споруд.

Граб звичайний (*Carpinus betulus L.*) — дерево першої чи другої величини, заввишки від 5 до 25—30 м і діаметром стовбура до 0,3—0,4 м. Для нього характерна густа циліндрична, закруглена на вершині крона. Довгасто-ребристий стовбур дерева вкритий гладенькою або малотріщинуватою сірою корою, яка складається з тонких гілок, спрямованих вгору, із звисаючими кінцями. Листки розміщуються на гілках дворядно. Молоді пагони зеленкувато-бурі або бурі, з сочевичками, голі, блискучі.

Тривалість життя граба звичайного 100—150 років, хоча деякі екземпляри доживають до 300 років. До 4—5 років росте граб повільно, потім ріст трохи прискорюється, з 30—40 років знову уповільнюється, а у 80—90 — практично повністю припиняється. Краще зростає на родючих зволжених вапнякових пористих ґрунтах, деякі види, зокрема *Carpinus orientalis Mill.*, добре ростуть і на сухих вапнякових ґрунтах. Граб — засухо- і зимостійкий. Окремі види дуже різняться за ступенем тіншовитривалості. Асфальтове покриття та ущільнення ґрунту на ріст і розвиток граба впливають негативно [4], але граб

стійкий в умовах міста, оскільки він добре переносить затінення будівлями та забруднення повітря [17]. Незважаючи на високі декоративні якості граба, його, крім Поділля і Прикарпаття, досить рідко розводять у садах і парках України. В умовах міста граб зрідка трапляється у парках Львова, Кам'янець-Подільського, Житомира, Києва, Умані, Вінниці [2]. За недостатнього поливу або сухим і спекотним літом листя починає жовкнути уже в серпні, а листопад розпочинається у вересні. У літературі трапляються твердження, що через кривизну стовбура граб не варто використовувати для вуличних і алейних насаджень [10].

Декоративні властивості граба вивчали деякі автори [8, 9, 12, 19, 21, 26]. Завдяки мозаїчно розміщеним красивим темно-зеленим листкам, що забарвлюються восени у яскраво-жовті та багряні тони, густій кроні і великим світло-зеленим супліддям, що добре виділяються на темному фоні листків влітку, граб дуже декоративний. Це краща листяна порода для створення щільних живоплотів, фігурних композицій, бо добре витримує стрижку.

У зеленому будівництві різні види грабів, особливо *Carpinus betulus L.*, використовую-

ються з давніх-давен. Завдяки здатності витримувати стрижку граб, як і самшит, відігравав важливу роль у давньофранцузьких регулярних садах XVII ст. [15]. Граб використовували також у паркобудуванні для утворення другого ярусу й підліску в складних насадженнях на периферії садів і парків [12, 20, 21]. Багато дерев граба висаджено в полезахисні лісосмуги на приазовських та передкавказьких чорноземах [24]. Ці посадки змінюють степовий ландшафт. У вуличних посадках Махачкали (Росія) граб має висоту 8 м і крону діаметром 3,5 м. У паркових насадженнях граб росте краще. В Єсентуках (Росія) висота його сягає 12 м [4]. Л.І. Рубцов [21] відносить граб до групи дубових фізіономічних типів. Особливо декоративні форми граба — з пірамідальною, колоноподібною, кулястою, горизонтальною, плакучою формами крони. Навесні декоративність має *C. betulus f. purpurea* K. Koch, молоді пагони та листки якого мають червонувате забарвлення. Декоративними є також *C. betulus f. incisa* Ait. та *C. betulus f. quercifolia* Desf. — граби відповідно з розсіченою та дуболистою формами листків.

У побудові паркових ландшафтів виділяють два типи: регулярний та пейзажний. До першого належать боскети, солітери, алеї, стілоподібні живоплоти та фігурна стрижка, до другого — деревні масиви лісового характеру, деревні групи, куртини й також солітери [13, 20—22]. Граб придатний для використання в обох типах, особливо цікаві композиції можна отримати їх поєднанням.

Групи дерев граба доцільно висаджувати на сухих плато поблизу дібров, в яких обов'язково має бути граб як основний едифікатор. У групи можна висаджувати всі види *Carpinus*. Поряд з грабом доцільно висаджувати дуб, липу, бук, клен, в'яз та ін. Завдяки здатності до утворення поросту для граба характерне гніздове розміщення стовбурів у групі. У прагненні до світла периферійні стовбури відхиляються в його бік, і вся група утворює велике шатро. У дендропарку "Софіївка" НАН України можна побачити дванадцятигніздове дерево *C. betulus* і тригніздове *C. orientalis*. У разі посадки дерев у

групи саджанцями їх садять більше запланованої кількості. У міру росту вибраковують гірші екземпляри, залишаючи потрібну кількість особин.

Один із способів групової посадки дерев — куртина. Як правило, в куртині висаджують понад 10 дерев одного віку. Чудова куртина *Carpinus saucasica* A. Grossh. з 14 екземплярів представлена у Грековій балці дендропарку "Софіївка" НАН України.

У солітерах найчастіше висаджують рідкісні форми граба з оригінальною формою крони чи забарвленням листків. У дендропарку "Софіївка" НАН України в солітерах представлені *Carpinus betulus*, *C. betulus var. globosa*, *C. orientalis*, *C. cordata* Bl. Окреме дерево повинно бути стійким проти вітру і мати розлогу симетричну крону. Щоб виростити таке дерево, на місці майбутнього солітера потрібно посадити кілька дерев. Проріджуванням і поступовим відбором до дорослого віку потрібно залишити одне дерево, зберігаючи просвіти між деревами і не допускаючи зімкнення крон.

Грабові алеї трапляються дуже рідко. Алеїні посадки використовують для створення приємного і зручного руху, поділу садового об'єкта на окремі частини, посилення повітряної та лінійної перспективи. Декоративність алеї зумовлює її довжина і ширина та чергування світла й тепла. Раніше в алеях дерева висаджували густо, тому вони швидко витягувались вгору, і алея змикалась кронами, утворюючи суцільне шатро. Це — тіністі алеї. Вони придатні для районів з жарким літом. За умов збільшеної вологості клімату дерева висаджують рідко, що забезпечує краще провітрювання й санітарний стан дороги, добрий ріст дерев, поліпшення видимості прилеглих пейзажів. В.С. Наконечний [16] досліджував дворядну грабову алею обабіч шосейної дороги Тульчин—Шпиків на Вінниччині, яка висаджена близько 200 років тому за схемою 4 × 4, дерева заввишки 16—18 м з діаметром стовбура на висоті 1,5 м над ґрунтом 1—1,2 м. Частина дерев випала з алеї, багато з них уражені гниллю, дуплисті, проте алея й досі має привабливий вигляд. Ще одна грабова алея з *Carpinus betulus* висаджена уздовж

Могилівського шосе, за 45 км від Бобруйська (Білорусь), граб росте разом з ялиною, утворюючи подекуди суцільне зелене шатро. Е.Л. Вольф [6] описує створення альтанкових доріжок з граба, для чого робили каркас над доріжкою, до якого прикріплювали гілки дерев граба. Влітку над доріжкою утворювалося суцільне зелене шатро. Обрізання у таких алеях, як і в живоплотах проводять двічі на рік. Отже, в алеях доцільно використовувати всі види граба.

Боскети — основа композиції в регулярному ландшафті. Чіткість зовнішніх обрисів боскетів створює прекрасну панораму для відкритих далеких перспектив. Боскети з граба — це щільні деревні насадження, як правило, прямокутної або округлої форми. За допомогою боскетів відділяють одну частину парку від іншої, збільшують ефект лінійної та повітряної перспективи, утворюють щільний однорідний фон для архітектурних споруд. У середині боскетів влаштовують кабінети, ніші, альтанки, місця відпочинку та ін. Чудові боскети з *Carpinus betulus* представлені у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України. Висаджують дерева в боскет густо й обов'язково регулярно: одно-, дво- або багаторядно. Для формування боскетів використовують сітчасті каркаси, які зовні вкриті виткими рослинами. Усі види *Carpinus* добре стрижуться, довго зберігають надану їм форму, а тому придатні для використання в боскетах.

Особливо широко граб використовують для створення бордюрів, живоплотів та стриженних стін. Історія створення живоплотів губиться в глибині віків. З розвитком осіlosti та інтенсифікацією сільського господарства почали закладати живоплоти, які довговічніші, ніж мертві огорожі, набагато дешевші й красивіші. Особливого розквіту топіарні споруди набули за часів середньовічної Франції. Тоді багаті землевласники садили живоплоти — ремізи, в яких оселялись птахи, що були об'єктом мисливства [11]. З метою снігозатримки висаджували грабові живоплоти обабіч залізниць [1, 25]. Використовували їх і у військових цілях для маскування.

У першій половині XIX ст. шпалерний тип живопису вперше у Галичині розробив Шенк [11, 27]. Він запропонував щойно висаджені дерева зрізати. Наступного року вони датимуть поріст, з якого слід залишити не більше 2 відростків і переплести їх між собою. Дю-Брейль для більшої міцності в місцях сплітання рекомендував зрізати кору (так зване природне аблакування). На один погонний метр має бути 14 таких зближень. З.С. Курдіані [14] довів, що дотичні боки у граба зростають дуже швидко. Автор також вважав, що для живоплотів деревні породи мають бути тіншовитривалими, легко переносити стрижку, давати бічні пагони, легко витримувати навал снігу й не ламатись, бути морозостійкими, давати багато кореневих відростків, щоб живопліт був густим. Крім того, культура живопису, на думку З.С. Курдіані, не повинна засмічувати суміжні землі й шкодити суміжним культурам. Усім цим вимогам відповідають основні типи посадки живоплотів — бордюри (висота 0,5—1 м), живоплоти (1—3 м) і "живі" стіни (3—5 м). Влаштування та догляд за живоплотами описували багато авторів [3, 5, 7, 11, 14, 18]. Живописи бувають одно-, дво- і трирядні. Граб у живопліті висаджують як 1—3-, так і 5—7-річними саджанцями. Для посадки граба в живопліт копають загальний рів. Рослини завжди розміщують у шаховому порядку на відстані 0,25—0,40 м, між рядами 0,35—0,5 м. У "живих" грабових стінах з формованою стрижкою рекомендована відстань між деревами в ряду 0,8—1,5 м, без стрижки — 2—3 м. Рів засипають шарами перегною і ґрунту і добре поливають.

Живописи з чіткою формою завжди мусять мати широку основу. Стрижку такого живопису починають з основи. Лежа ножиць слід нахилити до куща, щоб живопліт у верхній частині сходяв на конус. У перший рік під час посадки живопису навесні всю рослину обрізають до 0,15 м над ґрунтом. Це стимулює утворення могутніх прикорневих пагонів і виключає оголення основи. На другий рік для підтримки інтенсивного росту й створення міцного скелета потрібно провести повторне сильне обрізання, яке за-

безпечує продовження формування щільного живоплоту. У разі недостатньої щільності рослин сильне обрізання можна повторити й на третій рік. Однак на третій рік, як правило, роблять косметичне обрізання двічі за вегетаційний період: у листопаді — після опадання листків або в березні — до початку сокооруху і в липні — після закінчення лінійного росту.

Деякі автори [16, 23] описують грабову стіну в Стрийському парку Львова, яку створено в 1880 р. Середня висота стіни близько 3,5 м, ширина — 1,25–1,5 м. Середній діаметр стовбура на висоті 0,5 м дорівнює 0,05 м, а максимальний — 0,105 м. На одному погонному метрі росте 2–3 екземпляри граба. Висока загорожа даліарію в Стрийському парку, що також створена із стриженого граба, нагадує стіни середньовічного замку. “Жива” грабова стіна дещо менших розмірів створена в 1985 р. у дендропарку “Софіївка” НАН України. Середня висота стіни — 3,0 м, ширина — 1,5 м. Середній діаметр на висоті 0,5 м становить 0,03–0,04 м. На одному погонному метрі росте 3–4 дерева. Довжина стіни — 120 м. Чудові грабові живоплоти можна побачити при вході в Голосіївський парк та у парку Слави у Києві. Для створення бордюрів, живоплотів і живих стін придатні всі види *Carpinus*.

Граб придатний також для фігурної стрижки — створення воріт, арок, альтанок, скульптур тощо. Для фігурної стрижки застосовується каркас. Неповдалік Адлера (Росія) у граба східного, який росте на відкритих місцях, корона набуває форми прапора. Розгортається цей “прапор” в напрямку переважного морського вітру [24].

Деякі автори [28] стверджують, що *Carpinus orientalis* в зеленому будівництві майже не використовують.

Отже, в основному в усіх формах зеленого будівництва використовують аборигенний вид *Carpinus betulus L.* Інші види застосовуються дуже рідко, хоча вони теж придатні для цього. У наших садах і парках видів і форм граба небагато, ростуть вони поодинокі, а для влаштування топіарних споруд потрібна велика кількість посадкового матеріалу.

1. Арнольд Ф.К. Курс лесоводства. — СПб. : Издание А.Ф. Маркса, 1900. — 376 с.
2. Барбарич А.И., Хорхота А.Я. Озеленение населенных мест. — Киев: Изд-во Акад. архитектуры УССР, 1952. — 742 с.
3. Брикелл К. Обрезка растений. — М.: Мир, 1987. — 198 с.
4. Вехов Н.К. Справочник по декоративным деревьям и кустарникам европейской части СССР. — М.: Изд-во М-ва коммун. хоз-ва РСФСР, 1953. — 530 с.
5. Вехов Н.К. Живые изгороди и бордюры. — М.: Изд-во М-ва коммун. хоз-ва РСФСР, 1957. — 126 с.
6. Вольф Э.Л. Декоративные кустарники и деревья садов и парков. — СПб, 1915. — 463 с.
7. Георгиевский С.Д. Живые изгороди. — М.: ОГИЗ — Сельхозгиз, 1947. — 62 с.
8. Деревья и кустарники СССР. Дикорастущие, культивируемые и перспективные для интродукции покрытосеменные: В 6 т. / Под ред. С.Я. Соколова. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1951. — Т. 2. — С. 353–366.
9. Деревья и кустарники декоративных городских насаждений Полесья и Лесостепи УССР / Под общ. ред. Н.А. Кохно. — Киев: Наук. думка, 1980. — 236 с.
10. Дробов В.П. Семейство Betulaceae // Флора Узбекистана: В 6 т. / Под ред. Е.П. Коровина. — Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953. — Т. 2. — С. 67–71.
11. Керн Э.Э. Живые изгороди и защитные полосы. — Л.; М.: Сельхозгиз, 1931. — 204 с.
12. Колесников А.И. Декоративная дендрология. — М.: Лесн. пром-сть, 1974. — 104 с.
13. Косаревский И.А. Композиция городского парка. — Киев: Будивзельник, 1971. — 152 с.
14. Курдиани З. С. Живые изгороди. — М.: Сельхозгиз, 1931. — 73 с.
15. Лоначевський О.О., Гринь Ф.О., Триба І. *Corylaceae* Meissn // Флора УРСР: У 12 т. — К.: Вид-во АН УРСР, 1952. — Т. 4. — С. 95–97.
16. Наконечный В.С. Лесоводственные свойства и значение граба в Правобережной и Западной лесостепи УССР: Автореф. дис. ... канд. с-х. наук. — Киев, 1962. — 254 с.
17. Одынец А.П. Дендрология для садовника. — М.: Высш. шк., 1982. — 159 с.
18. Романча Л.В. Озеленение села. — Киев: Урожай, 1989. — 184 с.
19. Рубцов Л.И. Рослини у ландшафтній архітектурі. — К.: Вид-во Акад. архітектури УРСР, 1949. — 135 с.
20. Рубцов Л.И. Проектирование садов и парков. — М.: Стройиздат, 1973. — 193 с.
21. Рубцов Л.И. Деревья и кустарники в ландшафтній архітектурі. — Киев: Наук. думка, 1977. — 272 с.
22. Рубцов Л.И., Лаптев А.А. Справочник по зеленому строительству. — М., 1968. — 280 с.
23. Сады, парки и заповедники Украинской ССР / И. Д. Родичкин, И.О. Родичкина, И.Л. Гринчак и др. — Киев: Будивзельник, 1985. — 167 с.
24. Сімкін Б.Ю. Деревя лісів і парків. — К.: Рад. шк., 1989. — 136 с.
25. Скоробагатий О.Ф. Деревні лісові породи як культурні рослини на Україні // Тр. с.-г. ботаніки. — Харків, 1927. — 1, вип. 4. — С. 51–54.
26. Соколов С.Я. Основные декоративные признаки древесных и кустарниковых пород. — Л., 1938. — 43 с.
27. Шредер Р.И. Живые изгороди и лесные опушки. — СПб.: Издание Девриена, 1892. — 164 с.
28. Щепотьев Ф.Л. Дендрология. — Л.: Гослесбумиздат, 1949. — 347 с.

Надійшла 14.08.2000

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИДОВ И ФОРМ CARPINUS L. В ЗЕЛЕНОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Л.П. Іщук

Дендрологический парк "Софиевка"
НАН Украины, Украина, Умань

На основании литературных данных и собственных наблюдений описаны декоративные свойства видов и форм *Carpinus L.* и их применение в зеленом строительстве. Даны практические рекомендации по созданию из насаждений граба аллей, солитеров, бордюров, живых изгородей и других топиарных сооружений.

THE USE OF SPECIES AND FORMS OF *CARPINUS L.* IN LANDSCAPE ARCHITECTURE

L.P. Ishchuk

Dendrological Park *Sofiivka*
National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Uman

Ornamental properties of species and forms of *Carpinus L.* and their use in landscape architecture are described as based on the data from literature and the author's observations. Practical recommendations on planting hornbeam trees in the form of avenues, solitaires, spinneys, hedges and other topiary constructions are presented in the paper.

ISSN 1605-6574. Інтродукція рослин. 2000, № 2

ПРЕДСТАВНИКИ РОДИНИ ROSACEAE JUSS. ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ САДОВО-ПАРКОВИХ ЛАНДШАФТІВ ПОЛІССЯ ТА ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Н.М. ТРОФИМЕНКО

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 Київ, вул. Тімірязєвська, 1

Охарактеризовано декоративні якості представників родини *Rosaceae* Juss. і нові садово-декоративні форми представників окремих родів родини *Rosaceae* Juss., вказано їх місцезнаходження. Рослини рекомендовано як найкращі для оптимізації садово-паркових ландшафтів Полісся і Лісостепу України.

У садово-парковій архітектурі з давніх-давен звертали увагу на декоративність рослин, тобто оцінювали декоративні якості окремих їх органів. Серед чисельної родини *Rosaceae* Juss. є дерева з декоративними стовбурами, гілками, кронами як саме види, так і створені в результаті багатовікової садової культури форми: кулясті, колоноподібні, пірамідальні, плакучі та ін., що у більшості випадків розмножуються щепленням. Такі форми, безперечно, підкреслюють красу ландшафту і можуть бути чудовим матеріалом для створення різноманітних композицій.

Не менш важливе значення для оптимізації ландшафтів мають і кущі. Хоч їх форма у більшості випадків менше виражена, ніж у дерев, вони бувають більшими чи меншими за розміром, за характером розташування глук (пагонів); є також зовсім карликові кущі (*Spiraea japonica* 'Nana', 'Alpina', 'Lutea'; *Sp. bumalda* 'Little Princess') і сланкі форми (*Sp. pumilionum* Zbl., *Cotoneaster dammerii* 'Radicans'). Але найцікавіші для декоративного садівництва саме форми та сорти, які вирізняються за розміром, формою та забарвленням листків, яке може змінюватися протягом вегетаційного періоду. Тому вико-

ристання цих якостей у поєднанні з деревними формами і між собою є прекрасним засобом досягнення виразності садово-паркових композицій.

Крім того, серед родини *Rosaceae* є чимало рослин (і дерев, і кущів), які створюють основу багатьох композицій ландшафту внаслідок масового цвітіння. Більшість інтродуцентів цієї родини відносять до красивоквітучих рослин, які підкреслюють красу рослин у різний час. Так, наприкінці квітня починають квітнути мигдалі (*Amygdalus* L.), яблуні (*Malus* Mill.), вишні (*Cerasus* Juss.) та груші (*Pyrus* L.); на початку травня — хеномелеси (*Chaenomeles* Lindl.), більшість видів яблунь та груш; в середині травня і до кінця місяця — чимало таволг (*Spiraea* L.), керія японська (*Kerria japonica* DC.) та її форми, принцепія (*Princepia* Roy.) та ін.; у червні — горобини (*Sorbus* L.), таволги (*Spiraea japonica* L., *Sp. syringae* flora Lem., *Sp. veitchii* Hemse) та ін.; у липні — горобинники (*Sorbaria* A. Br.). Багато кущів квітнуть тривалий час, цвітіння різноманітне. Тож, використовуючи палітру кольорів та час цвітіння, можна збагатити барвами будь-які насадження.

Наприкінці вегетаційного періоду серед розових є чимало представників, що у свій час під час досягання плодів не поступа-

© Н.М. ТРОФИМЕНКО, 2000

ються тим, які відомі цвітінням. Це представники родів *Sorbus L.*, *Pyracantha Roem.*, *Cotoneaster Medic.*, деякі *Malus* та ін. Ще пізніше, коли вже відбувся листопад, ці рослини з декоративними плодами є найкращою окрасою будь-якого саду, а деякі з них зберігають плоди і взимку. І, безперечно, на фоні хвойних краса згаданих рослин з плодами підкреслюється особливо.

Врахування фенологічних форм під час ландшафтного формування — це один з важливих факторів для поліпшення структури та продуктивності насаджень різного призначення і тим самим забезпечення розширення та збереження цінного генетичного матеріалу. Проведені у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України (НБС НАН України) дослідження свідчать про помітні відмінності у проходженні основних фенофаз різними особинами популяції у *Exochorda giraldi House*, *Malus purpurea (Barbier) Rehd.*, *Chaenomeles japonica (Thunb.) Lindl.*, *Ch. maulei (Mast.) Schneid.*, *Sorbus aria (L.) Krautz.*, *S. intermedia (Ehzh.) Pers.*, *Spiraea bumalda Burv.*, *Sp. nipponica Maxim.* Серед них виділяються за характером вегетації ранні, проміжні та пізні феноформи.

У зарубіжних країнах вже кілька останніх десятиліть змінився вигляд озеленювальних об'єктів внаслідок широкого використання садово-декоративних форм. Вони починають все більш і більш з'являтися і в нашій країні. Створивши відповідну базу з мобілізації та розмноження, їх необхідно використовувати для оптимізації паркових та інших ландшафтів як тих, що тільки створюються, так і тих, що реконструюються, завдяки цьому можливе досягнення найкращого декоративного ефекту.

Нижче охарактеризуємо найперспективніші декоративні форми окремих родів родини *Rosaceae Juss.*, які є в ботанічних закладах Полісся та Лісостепу України [1–3].

Рід *Cononeaster Medic.* *Cononeaster dammerii*.

'*Radicans*' (Радіканс) — вічнозелений кущ, сланкий, з укорінливими гілками. Квітки білі дрібні, у багатоквіткових суцвіттях. Плоди майже кулясті, яскраво-червоні. Є у НБС НАН України, Ботанічному саду ім. О.В. Фо-

міна Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Ботсад ім. О.В. Фоміна), дендропарку "Софіївка" НАН України. Вік кущів — 5, 10 років. Стан в усіх місцезнаходженнях добрий, інколи підмерзає, але відростає знову. Цвіте, плодоносить.

Рід *Crataegus L.* *Crataegus monogina Jacq.* 'Roseo-plena' (Рожево-махровий) — дерево, за габітусом схоже до власне виду, але з гарними рожевими махровими квітками. Є у НБС НАН України, Ботсаду ім. О.В. Фоміна. Цвіте рано, стан добрий, вік — 15, 20 років, висота — 4,5 м, діаметр стовбура — 10 см.

'*Rubro-plena*' (Червоно-махровий) відрізняється від попереднього червоним забарвленням квіток. Є у Ботсаду ім. О.В. Фоміна. Стан такий, як і у попереднього.

Рід *Kerria DC.* *Kerria japonica DC.*

'*Pleniflora*' (Махровоквіткова) — кущ заввишки до 2–3 м з прямими зеленими стеблами. Є у НБС НАН України, Ботсаду ім. О.В. Фоміна, дендропарках "Софіївка" та "Олександрія" НАН України. Листки ланцетні, завдовжки до 10 см. Квітки жовті, махрові. Вік кущів — 5, 10, 15 років. У більшості випадків поновлені обрізанням та відростанням від коренів. Інколи підмерзає, але швидко відростає і цвіте.

'*Argenteo-variegata*' ('*Picta*') — Сріблясто-плямиста (Пістрява) — по габітусу схожа до попередньої, але відрізняється сріблясто-білими плямами на листках та немахровими квітками (як у власне виду). Є у НБС НАН України, Ботсаду ім. О.В. Фоміна. Кущ — нижчий від попереднього. Вік — від 5 до 10 років. Стан добрий, цвіте.

Рід *Malus Mill.* *Malus pumila Mill.*

'*Pendula*' (Плакуча) — дерево заввишки 3–5 м, діаметр стовбура 10 см, з округлою кроною діаметром 1,2 м та звислими гілками. Є у НБС НАН України, Ботсаду ім. О.В. Фоміна. Цвіте рясно, нерозкриті квітки червонокуваті, розкриті — білі. Вік — 15 років, стан добрий. Цвіте, плодоносить, не підмерзає.

Рід *Physocarpus Maxim.* *Physocarpus orbifolia (L.) Maxim.*

'*Lutea*' (Жовтолистий) — кущ заввишки до 2–3 м з жовтими листками, які з часом стають зеленішими, однак золотистість частково залишається. Є у НБС НАН України.

Квітки спочатку рожеві, потім — білі, зібрані у напівкулясті багатоквіткові суцвіття. За габітусом подібний до власне виду. Вік куща — 8 років, висота — 1,5 м; цвіте, плодоносить, не підмерзає.

Рід *Pyracantha* Roem. *Pyracantha coccinea* Roem.

'Lalandii' (Лаландова) — вічнозелений кущ, що відрізняється від власне виду сильнішим ростом і, як наслідок, висотою, довгими гілками та яскраво-оранжевими плодами. Є у НБС НАН України. Вік рослини — 15 років, висота — 3 м. Стан добрий, не підмерзає.

'Kasan' (Касан) — менший ростом від попередньої, має оранжеві плоди. Є у НБС НАН України. Стан добрий, не підмерзає, цвіте, плодоносить.

Рід *Sorbus* L. *Sorbus aucuparia* L.

'Pendula' (Плакуча) — зі звислими ("плакучими") гілками. За рештою ознак схожа на власне вид. Трапляється часто і скрізь в Україні. Різновікові. Різні за розміром, стан добрий.

'Rossica' (Російська) має більші плоди та листки, ніж власне вид, решта ознак подібна виду. Є у НБС НАН України. Вік близько 20 років, висота — 7 м, діаметр стовбура — 15—70 см, діаметр крони — 3—5 м. Стан добрий, цвіте, плодоносить, не підмерзає.

Рід *Spireae* L. *Spireae bumalda* Burv.

'Anthony Waterer' (Антоні Ватерера) — компактний кущ з прямостоячими гілками, досить вузькими листками та яскраво-кармазиновими квітками, зібраними у чималі щитки. Є у НБС НАН України, Ботсаду ім. О.В. Фоміна, у дендропарках "Олександрія", "Софіївка" і Тростянецькому. Вік кущів — близько 10, 20 і 30 років. Старіші кущі оновлені обрізанням. Висота — до 0,8 м. Всі екземпляри скрізь по місцезнаходженнях у доброму стані: цвіте, плодоносить, не підмерзає.

'Little Princess' (Маленька принцеса) — невисокий кущ заввишки до 30—40 см, листки темно-зелені, дрібніші, ніж у саме виду. Квітки рожеві, зібрані у напівкулясті невеликі суцвіття. Цвіте досить довго — майже протягом усього літа. Є у НБС НАН України, Ботсаду ім. О.В. Фоміна, дендропарку "Олександрія". Останнім часом з'явилася в озелененні міста (площа Льва Толстого). Вік — від

5 до 10 років. Стан добрий, цвіте, плодоносить, не підмерзає.

'Froebelii' (Фробеля) — листки навесні та восени пурпурові, широкояйцеподібні, квітки зібрані у щитки, темно-рожеві. Є у НБС НАН України, Ботсаду ім. О.В. Фоміна. Стан добрий.

Spireae cantoniensis Lour.

'Lanceolata' (Розсіченолиста) — кущ, заввишки близько 1 м. Є у НБС НАН України. Листки ромбічно-видовжені, на квіткових пагонах менші. Квітки білі махрові, діаметром до 1 см, зібрані в густі щитки на кінцях олиствлених пагонів. Вік — 4 роки, стан добрий.

Spireae japonica L.

'Alpina' (Альпійська) — дуже низький компактний кущ, заввишки приблизно 30 см, діаметр крони 50 см. Квітки рожеві, цвіте довго — протягом літа; листки дрібні видовженояйцеподібні, гілки тонкі. Є у НБС НАН України, Ботсаду ім. О.В. Фоміна. Вік — від 5 до 10 років. Стан добрий, цвіте, плодоносить, не підмерзає.

'Aurea' (Золотиста) — низький кущ, схожий до попереднього, але з золотистими листками, може бути трохи вищим і розлогішим від попереднього. Трапляється у НБС НАН України, дендропарку "Олександрія". Вік — від 5 до 10 років, стан добрий, цвіте, плодоносить, не підмерзає.

'Goldflame' (Золоте полум'я) — кущ, заввишки близько 50 см. При розпусканні листків верхня частина куща забарвлена у малиновий колір. З часом це забарвлення зникає. Квітки рожеві, зібрані у плоскі суцвіття. Вік — від 5 до 10 років, стан добрий, цвіте, плодоносить. Є у НБС НАН України, Ботсаду ім. О.В. Фоміна, у дендропарках "Софіївка" та "Олександрія". Останніми роками з'явилась подекуди у приватному озелененні.

'Fortunei' (Фортуна) — кущ, заввишки до 1 м; квітки рожеві в дрібноопушених суцвіттях, листки продовгувато-ланцетні, завдовжки 5—10 см, зубчасті (з викривленими кінчиками зубців), зверху зморщені, голі. Є у НБС НАН України, Ботсаду ім. О.В. Фоміна, в усіх дендропарках. Вік — від 10 до 30 років. Стан добрий, цвіте. Старші рослини оновлені обрізанням.

'Lutifolia' (Жовтолиста) — кущ, заввишки близько 0,5 м, з трохи більшими листками,

ніж у таволги золотистої. Є у НБС НАН України. Вік — від 5 до 10 років. Стан добрий, цвіте, не підмерзає.

'Macrophylla' (Великолиста) — кущ, заввишки близько 1 м. Є у НБС НАН України, Ботсаду ім. О.В. Фоміна. Листки завдовжки до 14 см і завширшки 7 см, трохи морщинуваті і з нерівною хвилястою поверхнею, суцвіття поодинокі, дрібні, квітки рожеві. Вік 10 років. Стан добрий, цвіте, плодоносить, не підмерзає.

'Plena' (Махрова) — з махровими рожевими квітками. Кущ заввишки до 70—80 см, гілки прямостоячі, мало розгалужені. Є у НБС НАН України. Вік 3—5 років. Стан добрий, цвіте.

'Nana' (Маленька) — низький кущ, заввишки близько 0,5 м. Є у НБС НАН України, у дендропарку "Олександрія". Діаметр крони — до 70 см, гілки більш розгалужені, ніж у попередньої форми. Квітки рожеві, зібрані у невеликі суцвіття. Вік — 10 років. Стан добрий. Цвіте майже протягом усього літа.

'Shirobana' (Широбана) — кущ, схожий на попередній, але вирізняється наявністю більших білих і рожевих суцвіть на одному кущі. Є у НБС НАН України, Ботсаду ім. О.В. Фоміна. Вік — від 5 до 10 років. Загальний стан добрий, цвіте довго.

'Crispa' (Кучерява) — кущ заввишки до 80 см з прямостоячими гілками. Є у НБС НАН України, Ботсаду ім. О.В. Фоміна. Характерний довгими опушеними листками, які нібито зім'яті. Квітки рожеві, зібрані у плоскі суцвіття. Вік — 10 років. Стан добрий, цвіте.

Spirea media Schmidt.

'Mollis' (М'яка або Пухнаста) — кущ, заввишки до 1,0—1,5 м, з опушеними суцвіттями і кошлато-опушеними листками. Є у НБС НАН України. Листки видовжено-ланцетні. Квітки білі, зібрані у багатоквіткові прості щитки на кінцях олиствлених пагонів. Вік — від 20 до 25 років. Стан добрий.

Spirea nipponica Maxim.

'Rotundifolia' (Круглолиста) — кущ, заввишки до 1,5—2,0 м, з прямостоячими гілками, з широкооберненояцеподібними до округлояцеподібних листками і квітками, більшими, ніж у просто виду. Є у НБС НАН України. Квітки зібрані в багатоквіткові випуклі щитки, діаметром до 3—5 см, на олиствлених паго-

нах, у бутонах — пурпурові, під час розкриття — жовто-білі. Вік — від 20 до 25 років. Стан добрий.

Spirea prunifolia Sieb. et Zucc.

'Plena' (Махрова) — кущ, заввишки близько 1,2 м, з махровими квітками, цілісними блискучими темно-зеленими листками, восени оранжевими, з тонкими прутopodobними гілками. Цвіте пізніше, ніж саме вид. Є у НБС НАН України, у Ботсаду ім. О.В. Фоміна. Листки невеликі яйцеподібно-видовжені. Квітки чисто білі на тонких квітконіжках. Вік — від 5 до 10,4 роки. Стан добрий, цвіте, не підмерзає.

1. Трофименко Н.М. Внутрішньовидова різноманітність в родині Rosaceae Juss. // Проблемы дендрологии, цветоводства, виноградарства и виноделия. — Ялта: Никит. ботан. сад, 1996. — С. 113—117.
2. Трофименко Н.М. Створення колекцій внутрішньовидової різноманітності — найбільш ефективний спосіб збереження та використання видів // Охорона, вивчення та збагачення рослинних ресурсів Буковини. — Чернівці: Чернів. держ. ун-т, 1997. — С. 96—97.
3. Трофименко Н.М., Галицька Л.Г., Бордіян Т.М. Підбір найперспективніших розоцвітих для озеленення // Современные научные исследования в садоводстве. — Ялта: Никит. ботан. сад, 2000. — С. 149—153.

Надійшла 23.08.2000

ПРЕДСТАВИТЕЛИ СЕМЕЙСТВА ROSACEAE JUSS.
ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ САДОВО-ПАРКОВЫХ
ЛАНДШАФТОВ ПОЛЕСЬЯ И ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ

Н.М. Трофименко

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, Киев

Охарактеризованы декоративные качества представителей семейства Rosaceae Juss. и новые садово-декоративные формы представителей отдельных родов семейства Rosaceae Juss., указано их местонахождение. Растения рекомендованы как наилучшие для оптимизации ландшафтов Полесья и Лесостепи Украины.

REPRESENTATIVES OF ROSACEAE JUSS.
FAMILY FOR OPTIMIZATION OF PARK LANDSCAPES
IN POLISSIA AND FOREST STEPPE OF UKRAINE

N.M. Trofimenko

M.M. Grishko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

Ornamental characteristics of plants belonging to Rosaceae Juss. family and forms of separate genera of this family are described. Their habitats are cited. These plants are recommended as the best for landscape optimization in Polissia and Forest Steppe of Ukraine.

УДК 635.055

ІНТРОДУКЦІЯ ВИДІВ РОДУ ПЛАТАН (PLATANUS L.) У ПАРКАХ І БОТАНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

В.М. ГРАБОВИЙ

Дендрологічний парк "Софіївка" НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

На підставі літературних даних і власних досліджень проаналізовано результати інтродукції деяких видів платана у парках і ботанічних закладах України та зроблено попередню оцінку перспективності інтродукції платана західного і п. кленолистого у дендропарку "Софіївка" НАН України.

Становлення культурної дендрофлори України нерозривно пов'язане з історією її освоєння і вивчення та з інтродукцією деревних рослин з інших регіонів. Інтенсивна інтродукція деревних рослин в Україну відбувалася у XVII—XIX ст. і пов'язувалася із створенням нових парків, університетських ботанічних садів та інших зелених насаджень. Створення парків вимагало широкого асортименту екзотичних рослин, які б вражали відвідувачів своєю красою і унікальністю.

Одними з таких рослин були види платана (*Platanus* L.). Платани — чудові рослинні гіганти, які збереглися з давніх геологічних епох. Вони були одними із улюблених дерев стародавніх греків, римлян, персів. Платани відзначаються не тільки високою декоративністю, а й надзвичайною довговічністю. Так, деякі особини здатні досягати віку до 2000 років. Окремі багатовікові дерева в різних країнах світу зберігаються і оберігаються як національні релікти. Наприклад, у Туркменістані (с. Фірюза неподалік від Ашгабата) ріс широковідомий семистовбурний платан. Обхват стовбура цього велетня перевищував 11 м, висота — 46 м, під його кроною могли знайти притінок одночасно понад

100 чол. В Азербайджані (с. Агдаш) був чотиристовбурний платан віком понад 500 років і заввишки понад 30 м. Під його кроною була створена чайна з двома столиками, за якими вміщувалось одночасно 10 чол. [1].

До Європи платан східний був завезений одним з перших культурних дерев ще у 390 р. до н. е. і з тих пір він широко культивується в багатьох країнах [8]. В Україну, за даними М.А. Кохна і А.М. Курдюка [4], платан західний уперше інтродукований на початку XIX ст. в Основ'янському акліматизаційному саду І.Н. Каразіна, платан східний — в Одеському університетському ботанічному саду наприкінці цього ж сторіччя [4].

Видатна роль в інтродукції та акліматизації платана належить Нікітському ботанічному саду. Його директор і засновник Х.Х. Стевен разом із В.Х. Кондаракі в одному із своїх звітів за 1816 р. вказують на те, що серед інших найважливіших дерев, які було придбано у перші роки існування ботанічного саду, були 2 види платана — платан східний та п. західний. У звітах за 1879 р. наводяться вже дані щодо існування 4 видів платана: східного, західного, кленолистого та кістистого [7, 8].

© В.М. ГРАБОВИЙ, 2000

У Правобережному Лісостепу України одним із перших місць інтродукції платанів був дендропарк "Софіївка". Свідченням цього є замітка про рослинні багатства "Софіївки" А. Анджиєвського, стаття (1851) Ф. Базинера, "Каталог дерев'єв и кустарников "Уманского Царицына сада" за 1905 р. [3]. На жаль, дерева платана, інтродуковані у той період, в парку не збереглися.

Як було зазначено, платан західний вперше в Україну був інтродукований в Основ'янському акліматизаційному саду І.Н. Каразина у 1809 р. [4]. Зараз дерева платана західного можна побачити у насадженнях Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України (НБС НАН України), Стрийського парку та Державного лісотехнічного університету (Львів), Державного Нікітського ботанічного саду УААН, Ботсаду ім. О.В. Фоміна Київського національного університету імені Тараса Шевченка, у насадженнях ботанічних садів державних університетів Одеси, Ужгорода, ботанічного саду Черкаського педагогічного університету, Кам'янець-Подільського ботанічного саду, дендропарках "Олександрія", "Софіївка", "Тростянець" та ін. [2].

Платан кленолистий відомий у культурі в Україні з XVIII ст. Цей вид платана найбільш розповсюджений у Європі. У дендропарках Великої Британії платан кленолистий називають лондонським платаном. Перші згадки про цей вид платана наведені у 1766 р. у списку ботанічного саду в Оксфорді. На території Польщі в парку Добржице росте один із найстаріших екземплярів платана кленолистого. Є підстави вважати, що цей платан був висаджений в рік заснування парку в 1780 р. Також на території музею-замку в Ланцюті (Польща) росте 200-річне дерево платана кленолистого заввишки більше 20 м, з діаметром крони близько 25 м та з діаметром стовбура 1,6 м на висоті 1,3 м. Цілком можливо, що на захід України платан кленолистий був інтродукований саме з Польщі. Цей вид платана нині найбільш розповсюджений в Україні. Окремі особини платана кленолистого зростають у степовій, лісостеповій зонах України та на Поліссі.

Говорячи про інтродукцію в ботанічних садах, слід відзначити, що дерева платана кленолистого, за даними М.А. Кохна та ін. [2], ростуть у НБС НАН України, Державному Нікітському ботанічному саду УААН, Ботанічному саду ім. О.В. Фоміна Київського національного університету імені Тараса Шевченка, у ботанічних садах Ужгородського, Чернівецького, Сімферопольського державних університетів, у ботанічному саду агробіостанції Ніжинського педагогічного інституту ім. М.В. Гоголя, Донецькому ботанічному саду НАН України, ботанічному саду Львівського державного університету ім. І. Франка, ботанічному саду Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова, Кам'янець-Подільському ботанічному саду, дендропарку "Асканія-Нова", ботанічному саду Волинського університету (Луцьк), дендропарку "Софіївка" НАН України та в багатьох парках на Поділлі [2, 7—9].

Слід зазначити, що зазвичай названий вид платана в кожному регіоні України росте поодинокими деревами у вуличних насадженнях або групами у ботанічних садах і старовинних парках, тобто масового використання платанів в культурі немає. Потрапивши у певні мікрокліматичні умови, платани виявляються недостатньо морозостійкими.

З метою більш детального вивчення росту і розвитку видів роду платан в нових умовах і передбачення результатів їх акліматизації в дендрологічному парку "Софіївка" НАН України на основі досліджень, проведених у 1998—1999 рр., зроблено попередню оцінку перспективної інтродукції західного кленолистого платанів за допомогою методу інтегральної числової оцінки здатності і перспективності інтродукції дерев та кущів на основі візуального спостереження (за П.І. Лапіним і С.В. Сідневою [6]). Адже оцінка успішності інтродукції деревних рослин в нових умовах і ступінь стійкості рослин мають практичне і теоретичне значення. Результати цієї роботи свідчать, що платан західний і п. кленолистий є перспективними для інтродукції на території Правобережного Лісостепу України. Але для оцінки перспективності інтродукції було взято лише 2 до-

зрослих дерева платанів, оцінка перспективності інтродукції молодих дерев не проводилась.

Звичайно, робити остаточні висновки щодо перспективності і успішності інтродукції платана західного і п. кленолистого в умовах Правобережного Лісостепу України на основі дворічних досліджень, не враховуючи процеси акліматизації молодих дерев, ще зарано.

Оскільки платан західний і п. кленолистий мають досить широкий культурний ареал на території України, необхідно детальніше вивчати ці види з метою розробки ефективних методів культури та використання в озелененні у Правобережному Лісостепу України.

Наявність вікових дерев видів роду платан в Україні підтверджено не лише літературними даними, а й проведеними нами експедиціями у 1999—2000 рр. Так, у Міженецькому парку (Міженець Старосамбірського р-ну Львівської обл.) ростуть 4 старих дерева платана, які до 1999 р. були заввишки 22—25 м і на висоті 1,3 м мали діаметри відповідно — 0,67; 0,72; 0,78; 0,62 м. Також досить цікавий екземпляр платана росте в Підгірцівському парку (с. Підгірці Стрийського р-ну Львівської обл.). Цей платан має п'ять стовбурів, які зрослися у своїй основі. Його вік близько 120—150 років, розміри крони — 28 × 28 м, діаметри стовбурів на висоті 1,3 м становлять 0,85; 0,79; 0,73; 0,86; 0,73 м.

Не можна залишити поза увагою і 2 дерева платана, які ростуть у Маківському парку (с. Маків Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.). Одне з цих дерев, станом на 2000 р., має вік 150—200 років, розміри крони 27 × 27 м, діаметр стовбура становить 1,44 м на висоті 1,3 м. Це дерево, по праву, вважається одним з найстаріших дерев платана кленолистого в Україні. Друге дерево, дещо молодшого віку, заввишки 22 м і діаметром стовбура 0,77 м. Всі обстежені нами дерева були в доброму стані і лише на деяких їх вікових гілках були відмітини колишніх морозних зим.

1. Голубева И.В., Кузнецов С.И. Никитский ботанический сад: Путеводитель. 4-е изд. — Симферополь: Таврия, 1985. — С. 63—64.
2. Каталог деревьев и кустарников ботанических садов Украинской ССР. — Киев: Наук. думка, 1987. — С. 3—51.
3. Каталог деревьев и кустарников Уманского Царичына сада. — Умань: Тип. И. Цейтлина, 1905. — С. 44.
4. Кохно Н.А., Курдюк А.М. Теоретические основы и опыт интродукции древесных растений в Украине. — Киев: Наук. думка, 1994. — С. 5—49.
5. Косенко І.С., Мітін В.В. Дендрологічні проблеми парку "Софіївка" // Старовинні парки і проблеми їх збереження: Тез. доп. 2-го міжнар. симп., присвяченого 200-річчю дендропарку "Софіївка" (Умань, 18—21 вер., 1996). — Умань: Б.в., 1996. — С. 5—12.
6. Лапин П.И., Сиднева С.В. Оценка перспективности и интродукции древесных растений по данным визуальных наблюдений // Опыт интродукции древесных растений. — М.: Изд-во Гл. ботан. сада АН СССР. — 1973. — С. 7—67.
7. Пшеничный И.Е. Платаны в зеленом строительстве Крыма. — Симферополь: Крымиздат, 1960. — 35 с.
8. Пшеничный И.Е. Платаны в Крыму. — Киев: Изд-во УСХА, 1960. — 82 с.
9. Ogród i park Potockich w Lancucie Badania-Projekty-Realizacja. — Warszawa, 1999. — S. 142.

Надійшла 14.08.2000

ИНТРОДУКЦИЯ ВИДОВ РОДА ПЛАТАН (*PLATANUS L.*) В ПАРКАХ И БОТАНИЧЕСКИХ УЧРЕЖДЕНИЯХ УКРАИНЫ

В.Н. Грабовой

Дендрологический парк "Софиевка" НАН Украины, Украина, Умань

На основании литературных данных и собственных исследований проанализированы результаты интродукции некоторых видов платана в парках и ботанических учреждениях Украины и сделана предварительная оценка перспективности интродукции платана западного и п. кленолистого в дендропарке "Софиевка" НАН Украины.

INTRODUCTION OF THE SPECIES OF THE GENUS *PLATANUS L.* IN THE PARKS AND BOTANICAL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE

V.M. Grabovyi

Dendrological park *Sofiivka*, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Uman

On the basis of the literary data and own researches, an analysis of results of some representatives of a genus *Platanus L.* introduction in the parks and botanical establishments of Ukraine and preliminary estimation of introduction of *Platanus occidentalis* and *P. acerifolia* were made in dendrological park *Sofiivka* of the National Academy of Sciences of Ukraine.

ПІДСУМКИ ІНТРОДУКЦІЇ ДЕРЕВНИХ ЕКЗОТІВ РОДИНИ ROSACEAE JUSS. У БОТАНІЧНОМУ САДУ ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. В. СТЕФАНИКА

В.В. КУЛІШ, М.М. КЛИМЧУК

Ботанічний сад Прикарпатського університету ім. В. Стефаника
Україна, 76000 Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

В результаті проведених досліджень з інтродукції 15 видів родини Rosaceae Juss. на Прикарпатті встановлено, що перспективними для вирощування у зелених насадженнях є види переважно Атлантично-Північно-американської флористичної області та 1 вид Ірано-Туранської.

Мета досліджень — встановлення успішності інтродукції деяких деревних екзотів родини Rosaceae Juss. у центральній частині Прикарпаття, об'єкт — 15 видів родини розових, ареали природного зростання яких розташовані в інших флористичних областях. Се-

ред них були і широко розповсюджені, і рідкісні, відомі лише з колекційних насаджень декількох ботанічних садів [2]. Передусім це фотінія ворсиста, кизильник Сімонсів та ін. У дендрарії ботанічного саду Прикарпатського університету ім. В. Стефаника їх інтродуко-

Оцінювання успішності (у балах) інтродукції деревних екзотів родини Rosaceae Juss. на Прикарпатті

Флористична область	Вид	Ріст ($K_a = 2$)	Генеративний розвиток ($K_a = 5$)	Зимостійкість ($K_a = 10$)	Акліматизацій- не число (A)
Атлантично-Північно-американська	<i>Padus serotina</i> (Ehrh.) Agardh.	5	5	5	100
	<i>Physocarpus opulifolia</i> (L.) Maxim	5	5	5	100
	<i>Amelanchier canadensis</i> (L.) Medik.	5	4	5	95
	<i>Aronia melanocarpa</i> (Michx.) Elliot	5	4	5	95
Ірано-Туранська	<i>Prunus divaricata</i> Lebel.	5	4	5	95
Східноазійська	<i>Rosa rugosa</i> Thunb.	5	4	5	95
	<i>Sobaria sorbifolia</i> (L.) Abr.	5	4	5	95
	<i>Chaenomeles maulei</i> (Mast.) Schneid.	5	4	4	85
	<i>Cotoneaster divaricatus</i> Rehd. et wils.	5	4	4	85
Атлантично-Північно-американська	<i>Crataegus coccinoides</i> Ashe.	5	4	4	85
Східноазійська	<i>Cotoneaster simonsii</i> Backer.	5	4	3	75
	<i>Chaenomeles cathayensis</i> (Hemsl.) Schneid.	3	4	3	71
	<i>Cerasus japonica</i> (Thunb.) Lois.	4	2	3	63
Ірано-Туранська	<i>Cydonia oblonga</i> Mill.	4	4	2	63
Східноазійська	<i>Photinia villosa</i> (Thunb.) DC.	4	4	2	63

вано у 1970-х роках, і нині вони перебувають на генеративному етапі онтогенезу.

Успішність інтродукції ми оцінювали за методикою [3] шляхом визначення для кожного виду акліматизаційного числа (А) за сумою показників росту, генеративного розвитку, зимостійкості та посухостійкості, оцінюваних за 5-бальними шкалами і помножених на відповідний коефіцієнт вагомості (K_B) даної ознаки. Всі показники визначалися візуально.

У зв'язку з тим що зволоження в рівнинній частині Івано-Франківської обл. є достатнім [1], посухостійкість всіх досліджуваних видів дорівнює 5 балам ($K_B = 3$) і в таблиці не наводиться. Решта результатів досліджень є у таблиці. Латинські назви рослин подано за працею [2]. Флористичні області — за А. Тахтаджяном [4].

З даних таблиці видно, що повністю акліматизувались в місцевих умовах ($A = 100$) черемха пізня та пухироплідник калинолистий. Вони інтенсивно ростуть, розмножуються самосівом і зимостійкі.

Добре акліматизувались ($A = 80-99$) ірга канадська, аронія чорнопліда, слива розлога, горобини́к горобини́листий, шипшина зморшкувата. Ці рослини інтенсивно ростуть, зазвичай зимостійкі (у деяких частково ушкоджуються однорічні пагони), самосівом не розмножуються, але інколи дуже інтенсивно розмножуються вегетативно за допомогою кореневих паростків, як, наприклад, зли́ча або горобини́к горобини́листий.

Задовільно акліматизувались ($A = 60-79$) вишня японська, хеномелес катаський, кизильник Сімонсів, айва довгаста, фоті́нія зорси́ста. Вони добре ростуть, але в суворі зими значно ушкоджуються морозами; плодоношення спостерігається тільки у сприятливі роки, у вишні японської відзначено тільки цвітіння.

Щодо біогеографічного походження, то повністю або добре акліматизованими ви-

явилися всі види Атлантично-Північноамериканської області. І навпаки, лише задовільно акліматизованими виявилися багато видів Східноазійської флористичної області. Решта видів у теперішній час малоприсадибна для масової культури на Прикарпатті, головним чином через недостатню зимостійкість та репродуктивну здатність.

1. Андріанов М.С. Клімат // Природа Івано-Франківської області. — Львів, 1973. — С. 51—62.
2. Деревья и кустарники, культивируемые в Украинской ССР. Покрытосеменные: Справ. пособие // Под ред. Н.А. Кохно. — Киев : Наук. думка, 1986. — 720 с.
3. Кохно Н.А., Курдюк А.М. Теоретические основы и опыт интродукции древесных растений в Украине. — Киев : Наук. думка, 1994. — 186 с.
4. Тахтаджян А.Л. Флористические деления суши // Жизнь растений: В 6 т. — М. : Наука, 1974. — Т. 1. — С. 117—153.

Надійшла 29.07.2000

ИТОГИ ИНТРОДУКЦИИ ДРЕВЕСНЫХ ЭКЗОТОВ СЕМЕЙСТВА ROSACEAE JUSS. В БОТАНИЧЕСКОМ САДУ ПРИКАРПАТСКОГО УНИВЕРСИТЕТА им. В. СТЕФАНИКА

В.В. Кулиш, М.М. Климчук

Ботанический сад Прикарпатского университета им. В. Стефаника, Украина, Ивано-Франковск

В результате проведенных исследований по интродукции 15 видов семейства Rosaceae Juss. в Прикарпатье установлено, что перспективными для выращивания в зеленых насаждениях являются виды преимущественно Атлантическо-Североамериканской флористической области и 1 вид Ирано-Туранской.

RESULTS OF INTRODUCTION OF WOODY EXOTICS OF ROSACEAE FAMILY IN BOTANICAL GARDENS OF V. STEFANYK PRECARPATHIAN UNIVERSITY

V.V. Kulish, M.M. Klimchuk

Botanical Gardens of V. Stefanic Precarpathian University, Ukraine, Ivano-Frankovsk

Introduction of 15 exotic trees of Rosaceae family in the central part of Precarpathia have been investigated. It was established that mainly species from Atlantic-North-American floristic area and some Iran-Turanian one are perspective for green plantations.

ТРАВ'ЯНИСТА ФЛОРА ТА РОСЛИННІСТЬ ДЕНДРОПАРКУ “СОФІЇВКА” НАН УКРАЇНИ

Т.М. СИДОРУК

Дендрологічний парк “Софіївка” НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

Наведено коротку характеристику рослинності двох головних масивів дендропарку “Софіївка” НАН України. Основну увагу приділено трав'янистій рослинності.

Дендропарк “Софіївка” розташований на берегах Кам'янки, яка подекуди глибоко прорізує потужні нашарування лесів до кристалічних порід — гранітів. Рельєф його є різноманітним і складним.

Розміщуючись майже на межі лісостепової й степової зон, Уманщина за характером рослинності поєднує їх ознаки і має перехідний характер.

Основними лісотвірними породами є дуб звичайний (*Quercus robur* L.), граб звичайний (*Carpinus betulus* L.), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior* L.), клен гостролистий (*Acer platanoides* L.) і к. польовий (*A. campestre* L.), ліщина ведмежа (*Corylus colurna* L.) та ін. У підліску трапляються бруслина бородавчаста (*Euonymus verrucosa* Scop.) та б. європейська (*E. europaea* L.), ліщина звичайна (*Corylus avellana* L.). На узліссях росте шипшина собача (*Rosa canina* L.), терен колючий (*Prunus spinosa* L.). У негустих насадженнях досить поширена жимолость козolistа (*Lonicera caprifolium* L.).

Парк складається з ділянок, які різняться між собою. Кам'янка і майже перпендикулярна балка до її русла поділяють дендропарк на два великі масиви — “Грибок” і “Дубинку”.

“Грибок” займає берегову частину й пологистий схил берега річки, що розпочина-

ється від головного входу і центральної алеї і простирається через увесь дендропарк.

Верхня частина “Грибка” є галявиною, оточеною з усіх боків насадженнями дерев і чагарників. Вона вкрита, в основному, лучно-степовою рослинністю. Напрвесні тут зацвітає фіалка запашна (*Viola odorata* L.), а на сухих освітлених місцях рясно цвітуть осока гірська (*Carex montana* L.) та о. рання (*C. praecox* L.). Основний фон галявини складають злаки, серед яких переважають грястиця збірна (*Dactylis glomerata* L.), тонконіг лучний (*Poa pratensis* L.), келерія сиза (*Koeleria glauca* DC.), пажитниця багаторічна (*Lolium perenne* L.), костриця лучна (*Festuca pratensis* Huds.) і к. овеча (*F. ovina* L.), зрідка трапляється к. червона (*F. rubra* L.).

У травні на галявині створюють гарну композицію червоні та білі суцвіття конюшини лучної (*Trifolium pratense* L.), к. гірської (*T. montanum* L.), к. повзучої (*T. repens* L.) та подекуди приваблює блакить квітів вероніки дівровної (*Veronica chamaedrys* L.), в. лежачої (*V. prostrata* L.) і в. австрійської (*V. austriaca* L.), а також рясніють шавлія лучна (*Salvia pratensis* L.), горлянка женецька (*Ajuga reptans* L.) та ін.

У червні галявина стає ще строкатішою і привабливішою завдяки вероніці колосистій (*Veronica spicata* L.), люцерні серповидній (*Medicago falcata* L.), л. хмелеподібній (*M. lu-*

pulina L.), лядвенцю рогатому (*Lotus corniculatus* L.), кульбабі пізній (*Taraxacum serotinum* (Waldst. et Kit) Poir.) та ін. Невеликими вкрапленнями трапляються гвоздика дельтоподібна (*Dianthus deltoides* L.), перстач опушений (*Potentilla pilosa* Willd.) тощо. Багато волошки скабіозоподібної (*Centaurea scabiosa* L.) та в. лучної (*C. jacea* L.), миколайчиків синіх (*Eryngium planum* L.), бедренцю ломикаменевого (*Pimpinella saxifraga* L.) та ін.

Західна частина галявини переходить у стрімкий кам'янистий схил, де в багатьох місцях на поверхню виходить граніт. За видовим складом скельних рослин — це найбагатша частина дендропарку. На скелястих місцях, з досить малою товщиною ґрунту, ростуть такі однорічні рослини, як конюшина польова (*Trifolium arvense* L.), вероніка весняна (*Veronica verna* L.), веснянка весняна (*Erophila verna* (L.) Bess), крупка дібровна (*Draba nemorosa* L.) та ін., а в шпаринах скель — герань Робертова (*Geranium robertianum* L.) та г. м'яка (*G. molle* L.), з багаторічних рослин — тонконіг бульбистий (*Poa bulbosa* L.), миколайчик польовий (*Eryngium campestre* L.), очиток їдкий (*Sedum acre* L.), о. звичайний (*S. telephium* L. subsp. *ruprechtii* Jalas), о. несправжній (*S. spurium* Bieb.). На відкритих місцях, де товщина ґрунту значно більша, ростуть ряска Гуссона (*Ornithogalum gussonei* Ten.), окремими особинами ростуть цибуля кругла (*Allium rotundum* L.), ц. часникова (*A. scorodoprasum* L.), невеликими куртинками — дзвоник персиколистий (*Campanula persicifolia* L.), гадючник шести-пелюстковий (*Filipendula hexapetala* Gilib.), ластовець лікарський (*Vincetoxicum officinale* Moench), конюшина альпійська (*Trifolium alpestre* L.) та ін.

У нижній частині схилу "Малої Швейцарії", що прилягає до Кам'янки, трапляються: конюшина повзуча, к. лучна, вероніка чебрецелиста (*Veronica serpyllifolia* L.), в. лікарська (*V. officinalis* L.), вербозілля лучне (*Lysimachia nummularia* L.), яке приваблює своїми блискучими жовтими квітками, перстач гусячий (*Potentilla anserina* L.), герань лучна (*Geranium pratense* L.) та багато ін. У північній частині масиву починаються лісові наса-

дження, під якими подекуди суцільним килимом ростуть пшінка весняна (*Ficaria verna* Huds.), ягиця звичайна (*Aegopodium podagraria* L.), рідше трапляється фіалка собача (*Viola canina* L.) та зрідка ф. дивна (*V. mirabilis* L.), купина широколиста (*Polygonatum latifolium* Desf.).

Північно-західна частина "Грибка" прилягає до "Єлисейських полів", схили яких тінисті, відносно вологі, з бідним трав'янистим покривом: медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.), м. лікарська (*P. officinalis* L.), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis* L.), ряст порожнистий (*Corydalis cava* (L.) Schweigg. et Koerte) та р. Галлерів (*C. galler* L.). Яскравими острівцями зеленіє копитняк європейський (*Asarum europaeum* L.). Із злаків переважає тонконіг дібровний (*Poa пе-*

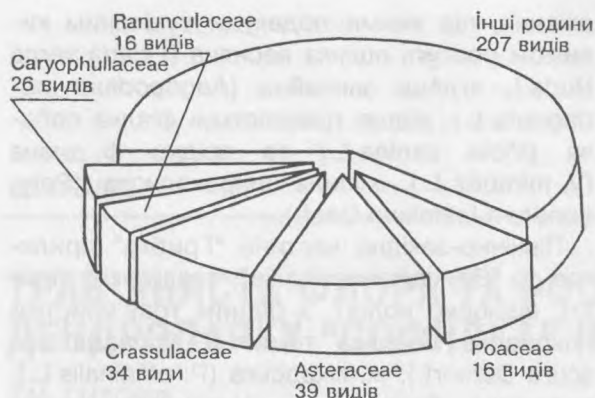
ТАБЛИЦЯ 1. Деякі показники флористичного складу трав'янистих насаджень дендропарку "Софіївка" НАН України, шт.

Показник	Equisetophyta	Polypodiophyta	Magnoliophyta		Всього
			Dicotyledoneae	Liliopsida	
Родини	1	4	100	8	113
Роди	1	6	441	62	310
Види	2	7	441	103	553
у тому числі місцеві	2	2	211	48	263
інтродуковані	—	5	230	55	290
Різновиди, форми, сорти	—	—	68	80	148
у тому числі місцеві	—	—	—	—	—
інтродуковані	—	—	68	80	148
Р а з о м	2	7	509	183	701
у тому числі місцеві	2	2	211	48	263
інтродуковані	—	5	298	135	438

ТАБЛИЦЯ 2. Еколого-біологічний аналіз трав'янистої флори* дендропарку "Софіївка" НАН України

Еколого-біологічна група	Кількість видів, шт.		
	Місцеві	Інтродуковані	Разом
Лісові	90	83	173
Степові	63	173	236
Лучні	46	70	116
Болотні	25	3	28
Водні	4	5	9
Рудеральні бур'яни	35	4	39
В с ь о г о	263	338	601

* Не включено 100 сортів різних видів.

Співвідношення родин найбагатших за кількістю видів інтродукованих трав'янистих рослин у колекції дендропарку "Софіївка" НАН України

moralis L.), регнерія собача (*Roegneria capina* (L.) Nevski), куцоніжка лісова (*Brachypodium sylvatica* (Huds.) Beauv.) та ін.

Основний фон лук "Елісейських полів" складають злаки: тонконіг лучний, грястиця збірна, куцоніжка лісова, костриця лучна, стокolos Бенекена, а серед них — конюшина лучна і повзуча, горлянка женецька, вероніка дібровна, менше — вербозілля лучне, вероніка чебрецелиста та в. лікарська. Під розрідженим деревостоєм суцільним покривом росте яглиця звичайна.

"Дубинка" починається зліва від головної алеї і простирається на захід — до межі парку, а на північ — до балки "Звіринець". В умовах плато у верхньому ярусі домінує дуб звичайний, а також граб звичайний, берест, клен гостролистий, липа серцелиста та ін.

Трав'яний покрив зріджений: навесні трапляється анемона жовтецева та медунка темна, пізніше розхідник звичайний (*Glechoma hederacea* L.), глуха кропива гладенька (*Lamium laevigatum* Huds.), осока волосиста (*Carex pilosa* L. Scop.) та о. щетиниста (*C. muricata* L.). На узліссі поширені шавлія дібровна (*Salvia nemorosa* L.) та ш. кільчаста (*S. verticillata* L.), залізник бульбистий (*Phlomis tuberosa* L.). Територія "Дубинки" поступово переходить у "Звіринець", схили якого вкриті густим лісом і трав'яний покрив дуже зріджений.

Наведений опис трав'яного покриву свідчить про значне багатство флори. Тільки на цих ділянках налічується 36 видів декора-

тивних рослин, 27 видів ґрунтопокривних і 25 видів рослин, які є одночасно декоративними і ґрунтопокривними.

Флористичний склад трав'янистої рослинності парку наведено у табл. 1. Мабуть, ця кількість видів не вичерпує всю флору, яка потребує спеціального дослідження. Крім того, за останні 30 років інтродуковано 338 видів трав'янистих рослин, еколого-біологічний аналіз яких показано у табл. 2.

Якщо розглянути всю трав'янисту флору дендропарку (місцеву та інтродуковану), то серед родин найбагатші на види такі родини: Asteraceae (66), Ranunculaceae (60), Poaceae (47), Crassulaceae (45) та Lamiaceae (37) (рисунок). Найчисельніше представлені роди *Sedum* L. (29), *Veronica* L. (9), *Iris* L. (8), *Trifolium* L. (8), *Achillea* L. (7), *Aster* L. (7) та ін.

Незважаючи на сприятливі ґрунтово-кліматичні умови та рельєф, видовий склад рослин збіднюється. Непомірне ущільнення ґрунту, систематичні скошування травостою і зривання квіток призводять до прогресуючого скорочення видового складу. Так, зникли *Galanthus nivalis* L., *Anemone sylvestris* L., *Pulsatilla nigricans* Störck, *P. ucrainica* (Ugrinsky) Wissjul., *Asperula odorata* L., *Scilla bifolia* L.

Для збереження, розмноження і поширення видів, що зникають, створюється спеціальна ділянка рослин, яка з часом має повернути красу дендропарку.

Надійшла 23.08.2000

ТРАВ'ЯНИСТА ФЛОРА И РАСТИТЕЛЬНОСТЬ ДЕНДРОПАРКА "СОФИЕВКА" НАН УКРАИНЫ

Т.Н. Сидорук

Дендрологический парк "Софиевка" НАН Украины, Украина, Умань

Приведена краткая характеристика растительности двух главных массивов дендропарка "Софиевка" НАН Украины. Основное внимание уделено травянистой растительности.

HERBS AND VEGETATION OF THE DENDROPARK SOFIVKA, NAS OF UKRAINE, UKRAINE, UMAN

T.N. Sidoruk

Dendrological park Sofivka, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Uman

Short characteristic of flora of two main parts of dendro-park Sofivka is given. Principal attention is paid to herbs.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ІНТРОДУКЦІЇ ВИДІВ РОДУ *IRIS* L. В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ОЗЕЛЕНЕННІ

Т.А. ШВЕЦЬ

Дендрологічний парк "Софіївка" НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

Розглянуто історичні аспекти інтродукції видів роду *Iris* L. з різних природних флор. Наведено дані щодо перспективи використання видів роду *Iris* L. в озелененні.

Рід *Iris* L. є типовим родом родини Півникових (Iridaceae Juss.). Родова назва латинню запозичена у Теофраста від імені молодшої богині, яка, згідно з римською міфологією, з'явилась перед людьми веселкою. Квіти півників нагадують веселку тому, що нібито так само, як і вона швидко з'являються і швидко зникають, а також завдяки різноманітності забарвлення.

До роду *Iris* L. належить близько 250 видів. Ареал роду охоплює континенти Північної півкулі, і на такій великій території серед півників трапляються типові мезофіти, псаммофіти, гідрофіти, кальцефоби, кальцефіти.

Півники — це рослина різнобічного використання. Зокрема, корені та кореневища, листя і квіти, плоди й насіння застосовували у фарбувальному виробництві, в парфумерії, медицині, у вітамінній та харчовій промисловості. Однак з усіх їхніх властивостей найціннішими вважають їх декоративні якості, за що півники людина використовує здавна. Про це свідчить фреска, віком близько 4 тис. років, із зображенням юнака серед квітучих півників [4]. Ця рослина належить до групи провідних декоративних багаторічників, але не всякому багаторічнику власти-

ві такі морозостійкість, невибагливість, легкість розмноження, як у півників.

На успішність використання нових видів декоративних рослин значно впливає правильність постановки інтродукційного експерименту з видами різних природних флор.

Незважаючи на багатий асортимент культурних півників, дикорослі види роду *Iris* L. продовжують цікавити фахівців з озеленення. В Україні вже впроваджували дикорослі півники у культуру. Так, у Києві С.С. Харкевич інтродукував групу кореневищних півників природної флори Кавказу (*Iris notha* M. B., *I. musulmanica* Fomin, *I. halophila* Pall., *I. humilis* Bieb. та ін.). Навіть у природних умовах ці види щодо декоративності не лише не поступаються перед поліпшеними культурними видами, а й часто перевершують її, не кажучи про те, що вони починають цвісти значно раніше, ніж культивовані півники [7, 8].

У разі інтродукції С.С. Харкевич керувався декоративною цінністю півників (раннє цвітіння, яскраві великі запашні квіти) та широкою екологічною амплітудою. Взагалі Кавказ є значним центром видового багатства півників. До складу його природної флори входить близько 30 видів, з них 20 — кавказькі ендеміки. Він інтродукував в Україну півники секції *Oncosyclus*, які раніше вивчали в ін-

© Т.А. ШВЕЦЬ, 2000

ститутах ботаніки Вірменії (А.А. Ахвердов, Н.В. Мірзоева) і Грузії (Б.Д. Гавриленко, Н.А. Кхеладзе), де набуто великий досвід їх культури. З досвіду дійшли висновку щодо мінливості форм, розмірів і забарвлення квіток півників у природі і культурі.

Другим після Кавказу центром видового багатства дикорослих півників є Далекий Схід. Інтродукцією далекосхідних дикорослих півників займався О.О. Пироженко [3]. Як з'ясувалося, види цієї групи (*Iris orientalis* Thunb., *I. uniflora* Pall.) характеризуються широким екологічним діапазоном, що відкриває великі можливості щодо вибору відповідних екотипів названих видів для інтродукції в Правобережному Лісостепу України.

До складу природної флори Далекого Сходу входить 12 видів півників. На відміну від еволюційно молодих кавказьких видів далекосхідні півники є найближчими родичами стародавніх форм. Різноманітність екологічних типів далекосхідної групи півників має безпосереднє відношення до їх стародавнього походження.

Досвід інтродукції півників, проведеної у Києві О.О. Пироженко, а також у різних ботанічних садах підтверджує те, що види далекосхідної групи мають великі потенційні можливості щодо продукування зеленої маси з відповідними морфологічними змінами в бік посилення декоративних якостей. Звичайно, ці можливості найповніше мають розкритися у відповідних умовах культури.

Нині в Україні налічується 13 видів роду *Iris* L., деякі з них трапляються в Правобережному Лісостепу України. Й. Пачоський, який у 1886 р. описав рослини околиць Умані (Черкаська обл.), назвав такі види, як *Iris pseudacorus* L., *I. pumila* L., *I. graminea* L. [2]. Вони мають бути залучені до інтродукційного процесу, бо інтродукція рослин місцевої флори має низку переваг: рослини пристосовані до кліматичних, ґрунтових та інших умов району інтродукції, доступний вихідний матеріал, а також можливе паралельне вивчення в культурі і в природі [1]. До дикорослих видів роду *Iris* L. флори України належать зникаючі види, що потребують охорони, — *I. pineticola* Klok., *I. germanica* L. (єдине місце зростання в околицях Ви-

ноградова на Закарпатті), *I. pseudocyperis* Schur (виявлені поблизу Ужгорода і Мукачевого) [5]. Впровадження в культуру рідкісних видів півників сприятиме охороні, раціональному використанню, відтворенню та збагаченню природи. Завдяки екологічній різноманітності півників можна підібрати відповідні види для озеленення в різних за водним режимом місцях: від затінених і заболочених до добре освітлених ділянок. Крім того, півники мають широку амплітуду висоти (від 10 до 150 см), завдяки чому можна створювати різні декоративні композиції на клумбах, рабатках тощо. За допомогою різних видів роду *Iris* L. можна забезпечити майже безперервне цвітіння з квітня до липня.

Чимало видів роду *Iris* L. є цінними квітково- та листяно-декоративними багаторічниками, придатними на зріз, для виганняння та оформлення садів, парків, скверів. Квітки мають рідкісну дивовижно прекрасну форму, характеризуються різноманітністю кольорів і відтінків. Форма, забарвлення і стійкість листя забезпечують декоративність півників з ранньої весни до пізньої осені.

Отже, використання видів роду *Iris* L. в озелененні є перспективним і не втрачатиме своєї актуальності у зв'язку з необхідністю розширення асортименту декоративних рослин відповідно до ґрунтово-кліматичних умов різних зон і типів насаджень. Раціональне використання видів роду *Iris* L. в озелененні потребує досконалого вивчення біологічних особливостей інтродукованих видів. Для цього в дендропарку "Софіївка" НАН України створюється колекція видів і культиварів роду *Iris* L.

1. *Ивашин Д.С.* К вопросам интродукции растений местной флоры // Материалы Юбил. сес. ботан. садов Украины и Молдавии "Интродукция растений и зеленое строительство". — Киев, 1973. — С. 60—61.
2. *Пачоский Й.* Очерки флоры окрестностей г. Умани Киевской губернии // Зап. Киев. о-ва естествоиспытателей. — 1886. — 8, вып. 1/2. — С. 371—437.
3. *Пироженко О.О.* Перспективи культури далекосхідних півників (*Iris* L.) на Україні // Інтродукція та акліматизація рослин на Україні. — К., 1968. — С. 17—21.
4. *Родионенко Г.И.* Ирисы. — Л.: Агропромиздат, 1988. — 158 с.
5. *Собко В.Г.* Стежинами Червоної книги. — К.: Урожай, 1993. — С. 122—123.
6. *Утеуш Ю.А.* Біоекологічна наука інтродукція в еволюції рослинного світу // Пробл. експерим. ботаніки та екології рослин. — 1997. — Вип. 1. — С. 18—22.

7. Харкевич С.С. Весняні декоративні рослини Кавказу в природі та в культурі на Україні. — К. : Вид-во АН УРСР, 1962. — 150 с.
8. Харкевич С.С. Кавказские ирисы в Киеве // Цветоводство. — 1960. — № 12. — С. 28—31.

Надійшла 29.08.2000

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНТРОДУКЦИИ ВИДОВ РОДА *IRIS L.* В УКРАИНЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ОЗЕЛЕНЕНИИ

Т.А. Швец

Дендрологический парк "Софиевка" НАН Украины, Украина, Умань

Рассмотрены исторические аспекты интродукции видов рода *Iris L.* из разных природных флор. Приведены

данные о перспективах использования видов рода *Iris L.* в озеленении.

HISTORICAL ASPECTS OF INTRODUCTION OF SPECIES OF *IRIS L.* GENUS IN UKRAINE AND PERSPECTIVES OF THEIR USE IN GARDENING

T.A. Shvets

Dendrological park *Sofiivka*, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Uman

Data from the history of introduction of species of *Iris L.* genus taken from different natural floras in Ukraine, are presented. Data on prospects of the use of species of *Iris L.* genus in gardening are given as well.

РІДКІСНІ ДЕРЕВНІ РОСЛИНИ В КОЛЕКЦІЇ БОТАНІЧНОГО САДУ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. І. ФРАНКА

М.О. ЩЕРБИНА, Л.М. ПЕТРОВА

Ботанічний сад Львівського національного університету ім. І. Франка
Україна, 79014 Львів, вул. Черемшини, 44

Наведено дані про склад колекції дендрофлори ботанічного саду Львівського національного університету ім. І. Франка. Описано сучасний стан рідкісних рослин аборигенних деревних видів, занесених до Червоної книги України.

Історія створення ботанічного саду у Львові сягає XVIII ст. Територія саду складається з двох ділянок. Перша заснована у 1852 р. поряд з біологічним факультетом університету. На ділянці площею 2,5 га було зібрано колекцію рослин-екзотів. Другу ділянку придбано у 1911 р. для створення колекції місцевої флори. З часом цю територію було розширено до 16,5 га і колекційні роботи проводилися в напрямку інтродукції та акліматизації рослин з різних флористичних регіонів. Колекції створювали за систематичним і географічним принципами, збирали декоративні садові форми.

Колекція дендрофлори ботанічного саду представлена 6 родинами з відділу Голонасінних, в яких налічується 47 видів і 90 культурварів, а також 54 родинами з відділу Покрытонасінних (440 видів і 200 культурварів). Найкраще представлено розмаїття видів і культурварів у родинях Cupressaceae, Pinaceae, Saprotfoliaceae, Ericaceae, Oleaceae, Ranunculaceae, Rosaceae. Майже у третині родин налічується по 1—3 види, деякі з них представлені поодинокими екземплярами, наприклад: *Cephalotaxus drupacea* Siebold et

Zucc. ex Endl., *Calocedrus decurrens* (Torr.) Florin, *Sequoiadendron giganteum* (Lindl.) Buchholz, *Ilex aquifolium* L., *Eleutherococcus senticosus* (Rupr. et Maxim.) Maxim., *Cercis siliquastrum* L., *Ficus carica* L., *Paulownia tomentosa* (Thunb.) Steud., *Halesia carolina* L. та ін. Такі рослини потребують посиленого догляду і розмноження, щоб запобігти скороченню колекційних фондів.

Особливу увагу в колекції дендрофлори приділяють рідкісним аборигенним видам, занесеним до Червоної книги України:

***Taxus baccata* L.** (тис ягідний) — релікт неоген-палеогену. У дендропарку дерева тиса висаджені у вигляді солітерів, груп і ділянок (близько 60 рослин). Усього налічується 88 дерев і кущів заввишки в середньому 5,0 м. Найстаріший екземпляр тиса (вік близько 300 років) заввишки 7 м, діаметр стовбура 0,4 м. Тис в умовах ботанічного саду щороку плодоносить і дає самосів. У колекції культивують до 10 його декоративних форм.

***Larix polonica* Racib.** (модрина польська) — ендемік Українських Карпат зі статусом I категорії рідкісності. У дендропарку — 2 плодоносні екземпляри 70-річного віку, заввишки 23 м, діаметр стовбура 0,66 м.

Pinus cembra L. (сосна кедрова європейська). Представлена в колекції 14 екземплярами. Більшість з них висаджено на ділянці "Карпатська флора" й у віці 25—40 років досягають висоти 4—7 м. Найстаріший екземпляр у парку (вік не менше 80 років) заввишки 18 м, діаметр стовбура 0,34 м.

Staphylea pinnata L. (клокочка периста) — рідкісний кущ або деревце, що трапляється в чагарникових заростях, на узліссях і галявинах широколистяних лісів, а також сухих схилах. У сад пересаджувалась декілька разів; нині ростуть 2 плодоносні екземпляри.

Syringa josikaea Jacq. fil. (бузок угорський) — карпато-балканський рідкісний ендемік; кущ. Інтродукція у сад розпочалася з 1932 р. Нині налічується 18 екземплярів різного віку, що плодоносять.

Euonymus nana Sieb. (бруслина карликова) — низький сланкий кущ, характерний релікт у флорі Українських Карпат. У дендропарку ростуть 4 екземпляри, які утворили невеликі куртини з укорінених пагонів і кореневих паростків; щороку плодоносять.

Усі згадані види, які успішно вирощують у дендропарку, є біотично залежними рослинами мішаних та широколистяних лісів.

До колекції аборигенної дендрофлори залучалися ще деякі види, що потребують охорони і занесені до Червоної книги України. Це високогірні карпатські низькорослі та сланкі верби *Salix herbacea L.*, *S. reticulata L.*, *S. retusa L.*, низькорослий кущ альпійської та субальпійської зон; *Rhododendron myrtifolium Schott et Kotschy*, кущик соснових лісів, трав'янистих піщаних схилів; *Daphne sneorum L.*, рослина вапнякових, кам'янистих схилів; *Chamaecytisus podolicus* (Blocki) Klaskova та ін. Численні спроби акліматизації цих видів були безуспішними. Складна біологія розвитку, відсутність відпо-

відних едафотопів і значні відмінності кліматичних і географічних умов природних місцевостей та існуючих на території ботанічного саду стали перешкодою для успішної інтродукції.

Таким чином, багаторічні інтродукційні дослідження дають підставу пропонувати для створення паркових ландшафтів види, які в природних умовах зростають у лісочагарникових асоціаціях широколистяних і мішаних лісів, як такі, що найкраще пристосовані до фітоценотичних умов паркових насаджень.

1. *Праці ботанічного саду.* — Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1963. — 126 с.
2. *Червона книга України. Рослинний світ.* — К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1996. — 608 с.

Надійшла 13.09.2000

РЕДКИЕ ДРЕВЕСНЫЕ РАСТЕНИЯ В КОЛЛЕКЦИИ БОТАНИЧЕСКОГО САДА ЛЬВОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА им. И. ФРАНКО

Н.О. Щербина, Л.М. Петрова

Ботанический сад Львовского национального университета, Украина, Львов

Представлены данные о составе коллекции дендрофлоры ботанического сада Львовского национального университета им. И. Франко. Описано современное состояние редких растений аборигенных древесных видов, внесенных в Красную книгу Украины.

RARE WOODY PLANTS IN COLLECTION OF BOTANICAL GARDENS OF I. FRANKO LVIV NATIONAL UNIVERSITY

N.O. Shcherbina, L.M. Petrova

Botanical Gardens of Lviv National University, Ukraine, Lviv

Data are presented concerning composition of dendroflora composition in Botanical Gardens of I. Franko Lviv National University. The present state of rare plants of aboriginal woody species entered in the Red Book of Ukraine has been described.

УДК 581.522.4:635.054

ОЦІНКА ПЛОДОНОШЕННЯ ПОКРИТОНАСІННИХ ДЕРЕВНИХ ІНТРОДУЦЕНТІВ АТЛАНТИЧНО- ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОЇ ФЛОРИСТИЧНОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ

С.Г. ЛІТВІНЕНКО, Б.К. ТЕРМЕНА

Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича
Україна, 58001 Чернівці, вул. Федьковича, 11

Наведено середні багаторічні показники інтенсивності цвітіння, зав'язування плодів і плодоношення деревних інтродуцентів Атлантично-Північноамериканської флористичної області у Північній Буковині. Більшість інтродуцентів успішно адаптувалася до умов Північної Буковини, про що свідчать високі показники їх насінневої продуктивності.

Розповсюдження інтродуцентів у нових умовах значною мірою зумовлюється їх здатністю до плодоношення та утворення високоякісного насіння.

Упродовж 1994—1999 рр. ми вивчали генеративний розвиток покритонасінних деревних рослин з Атлантично-Північноамериканської флористичної області, що зростають у Північній Буковині. Рясність цвітіння, зав'язування плодів і плодоношення визначали щорічно за 6-бальною шкалою [3]. Для оцінки насінневої продуктивності інтродуцентів використовували показник відносної насінневої продуктивності K , який характеризує конкурентну спроможність інтродуцентів порівняно з аборигенними видами [5]. Статистичну обробку отриманих даних проводили за Г.М. Зайцевим [2].

Такі спостереження дали змогу отримати середні багаторічні дані цвітіння та плодоношення північноамериканських інтродуцентів (таблиця).

Значна частина інтродуцентів (45,8 %) плодоносить рясно — $K > 1,2$. Однак 31,9 %

рослин характеризуються слабким плодоношенням ($K < 0,5$).

Малу рясність плодоношення під час досить рясного цвітіння спостерігали у *Aesculus octandra* Marsh., *A. pavia* L., *A. parviflora* Walt., *Calycanthus floridus* L., *Cercis canadensis* L., *Crataegus fretalis* Sarg., *Halesia carolina* L., *Hamamelis virginiana* L., *Gymnocladus dioica* (L.) C. Koch., *Liquidambar styraciflua* L., *Lonicera canadensis* Marsh., *Prunus pumila* L., *Ribes americanum* Mill. та ін. Цвітуть, але не плодоносять *Betula papyrifera* Marsh., *Rhus aromatica* Ait., *R. toxicodendron* L., *Ribes aureum* Pursh., *Quercus palustris* Muench. У *Quercus macrocarpa* Michx. в умовах Північної Буковини опадають недозрілі жолуді.

Для раннього прогнозу врожаю важливе значення мають багато факторів: погодні умови у період закладання генеративних органів, зав'язування та досягання плодів [4], наявність комах-запилювачів, можливість перехресного запилення, фізико-географічні бар'єри між різностатевими особинами одного виду тощо. Деякі з них спричиняють малу рясність плодоношення тих досліджуваних інтродуцентів, які у Північній Буковині

Характеристика генеративного розвитку (у балах) північноамериканських інтродуцентів у Північній Буковині (1994–1999 рр.)

Вид	Цвітіння			Зав'язування плодів			Плодоношення			K
	max	min	M ± m	max	min	M ± m	max	min	M ± m	
<i>Aesculus octandra</i> Marsh.	2–3	1	2,08 ± 0,30	2	0–1	1,08 ± 0,24	1–2	0	0,42 ± 0,24	0,12
<i>A. parviflora</i> Wait.	5	4	4,42 ± 0,15	2–3	0–1	1,50 ± 0,29	1–2	0–1	0,92 ± 0,20	0,27
<i>A. pavia</i> L.	3–4	1	2,58 ± 0,37	1–2	0–1	1,08 ± 0,15	0–1	0	0,17 ± 0,11	0,05
<i>Amelanchier canadensis</i> (L.) Medic.	4–5	3	3,83 ± 0,21	3–4	1–2	2,67 ± 0,31	3–4	1–2	2,58 ± 0,37	2,72
<i>Amorpha canescens</i> Nutt. *	3	0	2,33 ± 0,49	3	0	2,17 ± 0,48	3	0	2,17 ± 0,48	2,11
<i>A. virgata</i> Small.	4–5	2	3,42 ± 0,37	4–5	2	3,42 ± 0,37	4–5	2	3,42 ± 0,37	2,48
<i>A. prunifolia</i> (Marsh.) Rehd. *	1	0	0,33 ± 0,21	1	0	0,33 ± 0,21	1	0	0,33 ± 0,21	0,10
<i>Berberis canadensis</i> Mill.	5	2	3,33 ± 0,44	5	0–1	2,42 ± 0,65	5	0	2,00 ± 0,76	0,93
<i>Betula lenta</i> L.	4	2–3	3,42 ± 0,24	4	2–3	3,17 ± 0,21	4	2	3,00 ± 0,26	2,84
<i>B. populifolia</i> Marsh.	3–4	2	2,67 ± 0,25	3	1	2,42 ± 0,33	3	1	2,17 ± 0,40	2,10
<i>Calycanthus floridus</i> L.	5	2	4,17 ± 0,46	1–2	0–1	1,17 ± 0,21	1–2	0	0,50 ± 0,22	0,15
<i>Carya ovata</i> (Mill.) K. Koch.	3–4	1	2,42 ± 0,35	3	0	1,67 ± 0,44	3	0	1,33 ± 0,48	0,88
<i>Catalpa speciosa</i> Warder ex Engelm.	4–5	3	4,08 ± 0,30	4	3	3,67 ± 0,31	4	3	3,67 ± 0,31	2,01
<i>Celtis pumila</i> Pursh.	4	2	3,33 ± 0,31	3–4	2	2,92 ± 0,20	3–4	2	2,92 ± 0,20	3,31
<i>Cercis canadensis</i> L.	5	2	4,00 ± 0,52	4	0	0,83 ± 0,65	4	0	0,67 ± 0,22	0,69
<i>Cornus baileyi</i> Coult. et Evans. *	1–2	0	0,58 ± 0,27	1	0	0,42 ± 0,20	1	0	0,33 ± 0,21	0,10
<i>C. drummondii</i> Coop.	3	2	2,67 ± 0,17	3	1–2	2,42 ± 0,27	3	1–2	2,17 ± 0,28	1,62
<i>Crataegus arnoldiana</i> Sarg.	5	1	3,25 ± 0,73	5	0–1	2,92 ± 0,75	5	0–1	2,75 ± 0,75	1,79
<i>C. fretalis</i> Sarg.	4	0–1	2,83 ± 0,51	1–2	0	0,75 ± 0,21	1	0	0,25 ± 0,17	0,15
<i>C. macrosperma</i> Ashe.	4–5	3	4,00 ± 0,22	4	2	3,42 ± 0,30	4	2	3,33 ± 0,31	2,94
<i>C. punctata</i> 'Aurea' Jacq.	4	1	2,50 ± 0,65	2–3	1	1,50 ± 0,35	2–3	1	1,50 ± 0,35	0,44
<i>Cladrastis lutea</i> C. Koch.	4	0	0,83 ± 0,65	4	0	0,83 ± 0,65	4	0	0,83 ± 0,65	0,73
<i>Gymnocladus dioica</i> (L.) C. Koch.	3	2–3	2,83 ± 0,21	1–2	1	1,13 ± 0,13	1–2	1	1,13 ± 0,13	0,33
<i>Halesia carolina</i> L.	4–5	2	3,41 ± 0,35	2–3	1	1,67 ± 0,25	1–2	0	0,83 ± 0,21	0,24
<i>Hamamelis virginiana</i> L.	5	4	4,70 ± 0,20	2–3	1	1,60 ± 0,29	1–2	0–1	0,86 ± 0,16	0,25
<i>Liquidambar styraciflua</i> L.	4–5	2	3,10 ± 0,40	4	1–2	2,40 ± 0,48	2	0–1	1,40 ± 0,29	0,41
<i>Liriodendron tulipifera</i> L.	5	3	4,17 ± 0,28	5	3	4,00 ± 0,29	5	3	4,00 ± 0,29	2,65
<i>Lonicera canadensis</i> March. *	4	0	2,08 ± 0,66	3	0	1,17 ± 0,42	3	0	0,93 ± 0,45	0,27
<i>Philadelphus grandiflorus</i> Willd. *	2–3	0	1,83 ± 0,46	2–3	0	1,67 ± 0,46	2–3	0	1,58 ± 0,51	0,46
<i>Ph. inodorus</i> L.	5	3–4	4,50 ± 0,26	5	3–4	4,42 ± 0,24	5	3–4	4,17 ± 0,25	2,69
<i>Physocarpus capitata</i> Ktze.	5	0	2,92 ± 0,94	5	0	4,38 ± 0,24	5	0	2,92 ± 0,94	1,84
<i>Ph. intermedia</i> (Rydb.) C.K. Schneid.	5	4	4,58 ± 0,20	5	4	4,58 ± 0,20	5	4	4,58 ± 0,20	3,31
<i>Prunus pumila</i> L. *	4–5	2	3,42 ± 0,39	2	0	0,97 ± 0,30	1–2	0	0,55 ± 0,24	0,16
<i>Quercus macrocarpa</i> Michx.	4	2	3,00 ± 0,39	3	0–1	1,58 ± 0,37	—	—	—	—
<i>Q. palustris</i> Muench.	5	2	3,90 ± 0,56	3–4	0	0,88	—	—	—	—
<i>Ribes americanum</i> Mill.	5	4	4,75 ± 0,17	1	0–1	0,83 ± 0,25	1	0–1	0,58 ± 0,15	0,17
<i>Sorbus decora</i> C. Schneid. *	2	0	1,17 ± 0,40	2	0	0,92 ± 0,35	2	0	0,92 ± 0,35	0,27
<i>Spiraea alba</i> Du Roi	4–5	3	3,42 ± 0,24	4	3	3,33 ± 0,17	4	3	3,33 ± 0,17	2,45
<i>Tilia americana</i> L.	4–5	3	3,67 ± 0,25	4	2	3,08 ± 0,33	4	2	3,08 ± 0,33	1,89
<i>Toxicodendron radicans</i> (L.) Ktze. *	4	1	2,80 ± 0,49	4	1	2,40 ± 0,53	4	1	2,30 ± 0,58	1,17
<i>Viburnum cassinoides</i> L.	4–5	2–3	3,25 ± 0,34	4	2	2,58 ± 0,33	4	2	2,50 ± 0,34	1,23

* В умовах ботанічного саду Чернівецького державного університету росте у затіненні.

цвітуть рясно. Так, причиною малої рясності зав'язування плодів і плодоношення *Aesculus parviflora* та *Calycanthus floridus* може бути відсутність спеціалізованих запилювачів [1], *Gymnocladus dioicus* — поодинокі зростання різностатевих екземплярів. Найчастіше спостерігається невідповідність екологічних умов зростання потребам видів або несприятливі кліматичні умови під час зав'язування та формування плодів.

Отже, незважаючи на деякі винятки, більшість інтродуцентів з Атлантично-Північно-американської флористичної області успішно адаптувалася до умов Північної Буковини (*K* — досить високий) і може бути використаною як маточник для збору насіння з метою їх широкого введення у культуру і розширення інтродукційного ареалу. Під час подальшої інтродукції нових видів з цієї флористичної області необхідно враховувати особливості їх екології для забезпечення нормального генеративного розвитку в умовах Північної Буковини.

1. *Жизнь растений*: В 6 т. / Под ред. А.Л. Тахтаджяна. — М.: Просвещение, 1981. — Т. 5(2): Цветковые растения. — С. 267.
2. *Зайцев Г.Н.* Математическая статистика в экспериментальной ботанике. — М.: Наука, 1984. — 424 с.
3. *Корчагин А.А.* Методы учета семеношения древесных пород и лесных сообществ // Полевая геоботаника: В 3 т. — М.; Л., 1960. — Т. 2. — С. 41—133.
4. *Мауринь А.М.* Семеношение древесных экзотов в Латвийской ССР. — Рига: Звайгзне, 1967. — 208 с.

5. *Термена Б.К.* Биоэкологический подход к оценке древесных интродуцентов / Изв. высш. уч. заведения. Сер. Лесн. журн. — 1990. — № 2. — С. 3—6.

Надійшла 31.08.2000

ОЦЕНКА ПЛОДОНОШЕНИЯ ПОКРЫТОСЕМЕННЫХ ДРЕВЕСНЫХ ИНТРОДУЦЕНТОВ АТЛАНТИЧЕСКО-СЕВЕРОАМЕРИКАНСКОЙ ФЛОРИСТИЧЕСКОЙ ОБЛАСТИ В УСЛОВИЯХ СЕВЕРНОЙ БУКОВИНЫ

С.Г. Литвиненко, Б.К. Термена

Черновицкий государственный университет им. Ю. Федьковича, Украина, Черновцы

Приведены средние многолетние показатели интенсивности цветения, завязывания плодов и плодоношения древесных интродуцентов Атлантическо-Североамериканской флористической области в Северной Буковине. Большинство интродуцентов успешно адаптировалось в условиях Северной Буковины, о чем свидетельствуют высокие показатели их семенной продуктивности.

EVALUATION OF FRUITING OF THE ANGIOSPERMOUS WOODY INTRODUCENTS OF THE ATLANTIC-NORTHERN-AMERICAN FLORISTIC REGION UNDER THE CONDITIONS OF NORTHERN BUCOVINA

S.G. Litvinenko, B.K. Termena

Yu. Fedkovych Chernivtsi State University, Ukraine, Chernivtsi

Average data based on long-term observation of flowering, setting and fruiting of woody introducents from the Atlantic-Northern-American floristic region were obtained. High seed productivity proves successful adaptation of most of the introducents to the conditions of Northern Bucovina.

ВЕГЕТАТИВНЕ РОЗМНОЖЕННЯ ДЕКОРАТИВНИХ ФОРМ *ULMUS L.* І *ACER L.* У ДЕНДРОПАРКУ “СОФІЇВКА” НАН УКРАЇНИ

В.Ф. СОБЧЕНКО

Дендрологічний парк “Софіївка” НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

Проведено дослідження вегетативного розмноження декоративних форм в'язів і кленів методом щеплення осінніми живцями і бруньками в зимовий, весняний, пізньовесняний і ранньолітній періоди вегетації. Встановлено, що в усі строки розмноження щепи різних видів і форми *Ulmus L.* добре приживаються. Для декоративних видів і форм *Acer L.* найкращий результат щеплення бруньками досягнутий під час розпускання листків (кінець березня — квітень).

Декоративні форми деревних рослин нині дуже популярні, тому збільшення їх кількості є актуальним і потребує активного впровадження. Цінним методом вегетативного розмноження є весняне щеплення живцями і бруньками, заготовленими з осені, які зберігаються в холоді до моменту операції [1]. Для розмноження різних видів і форм в'язів та кленів ми враховували рекомендації М.Т. Крѣстева [2] і І.А. Бондориної [3], а також користувалися напрацюваннями Г.А. Скоряка [4, 5] та П.О. Мазура [6].

Матеріалом дослідження були декоративні види і форми в'язів та кленів, живці для прищеп, які заготовляли з осені і зберігали в холодильнику для подальшого щеплення навесні. Для щеплення взимку використовували живці, нарізані з маточника в день операції. Прищепами були такі види і форми деревних рослин: *Acer platanoides* ‘Krimson King’, *A. platanoides* ‘Schwedleri’, *A. pseudoplatanus* ‘Leopoldii’, *A. pseudoplatanus* ‘Purpurascens’, *A. negundo* ‘Pseudocalifornicum’, *A. negundo* ‘Ovuato-variegatum’, *A. rubrum*

‘Red Sunget’, *Ulmus glabra* ‘Purpurea’, *U. glabra* ‘Cornubiensis’, *Ulmus x hollandica* ‘Joculini Hillrevti’, *U. japonica* (Rehder) Sary., *U. pumila* ‘Globosum’.

Підщепами для кленів були *Acer platanoides L.*, *A. pseudoplatanus L.*, *A. negundo L.*, *A. saccharinum L.*, для в'язів — *Ulmus carpinifolia Rupp. ex G. Suckow*, *U. laevis Pall.* Щеплення кленів проводили на викопаних підщепках у лабораторних умовах, в'язів — на стаціонарних прищепках у польових умовах. Мінімальна повторність — 6-кратна, максимальна — 50-кратна. Щеплення в'язів проводили упродовж зими і весни щомісячно, а в червні — двічі на місяць: 01.IV та 16.VI; кленів — в три строки: в період бубнявіння бруньок на підщепі, під час розпускання листків та формування ростового пагона до 3 см. Використовували живці: верхівковий (вирізаний з верхньої третини заготовленого живця) з 4—5 бруньками; серединний (вирізаний з середньої третини живця) з 2—3 бруньками та оснóвний (вирізаний з основи заготовленого живця) з 2 бруньками. Бруньки для очкування також поділяли на верхівкові, серединні та оснóвні. Очкування проводили за методом брунька на

© В.Ф. СОБЧЕНКО, 2000

ТАБЛИЦЯ 1. Щеплення декоративних видів і форм в'язів (*Ulmus L.*) у дендропарку "Софіївка" 1999–2000 рр.*

Підщепа	Прищепа	Приживання, %						\bar{M}
		Живець			Брунька			
		верхівко- вий	серединний	основний	верхівкова	серединна	основна	
<i>U. carpinifolia</i> Rupp ex G. Suckow	<i>U. glabra</i> 'Pendula'	74,3/88,6**	65,8/78,0**	58,5/70,8**	78,6/89,0**	82,6/92,6**	72,9/85,0**	72,1/84,0**
	<i>U. glabra</i> 'Purpurea'	93,4**	90,8**	88,6**	92,2**	95,6**	88,2**	91,5**
	<i>U. glabra</i> 'Cornubiensis'	96,2**	92,4**	88,8**	86,8**	95,4**	93,0**	93,8**
	<i>U. x hollandica</i> 'Joculini Hillrevti'	25,8	29,3	27,6	—	—	—	—
	<i>U. japonica</i> (Rehder) Sary.	79,8	87,5	83,3	88,8	97,4	80,3	—
	<i>U. pumila</i> 'Globosum'	68,9	85,4	73,3	—	—	—	—
<i>U. laevis</i> Pall.	<i>U. glabra</i> 'Pendula'	45,8	47,4	32,2	—	—	—	—
	<i>U. glabra</i> 'Purpurea'	90,2**	92,4**	87,7**	95,3**	98,8	89,4**	92,3**
	<i>U. japonica</i> (Rehder) Sary.	80,3	80,5	72,1	—	—	—	—
	<i>U. glabra</i> 'Cornubiensis'	95,5	98,8	96,5	—	—	—	—

* $\text{HIP}_{005} = 6,035 \%$.

** Середнє значення приживання прищеп, які збігаються за строками щеплення, для порівняння.

бруньку або брунька на пагін, якщо на підщепі вже утворився пагін завдовжки 3–5 см. На кленах очкування проводили як однією, так і двома супротивними бруньками, на в'язах — однією брунькою. Щеплення живцем проводили різними методами: вприклад, вприклад з язичком, за кору та модифікованим нами способом — поліпшеним копулюванням вприклад з коровим язичком-кришкою, до складу якого сходять елементи, характерні для поліпшеного копулювання та вприклад. Така методика щеплення забезпечує максимальне вкривання зрізів на прищепі і підщепі коровими елементами та збільшення калусної площі за допомогою язичка.

Приживання щеп оцінювали візуально за ступенем зростання ранових поверхонь та росту бруньок і утворення прищеплюваної крони. Кількість щеп, що прижились, перераховували на відсотки за формулою

$$P = C_p / C_3 \cdot 100,$$

де P (%) — показник приживання; C_p — прищепи, які прижились і дали ріст і крону; C_3 — загальна кількість щеплень даного виду.

Отримані результати оброблено методом дисперсійного аналізу за Б.А. Доспеховим [7] і зведено в табл. 1–3.

Аналізуючи дані табл. 1, зазначимо високі показники приживання верхівкових живців в'яза листуватого 'Червоного' (*Ulmus glabra* 'Purpurea') — 93,4 % і 'Пірамідального' (*Ulmus glabra* 'Cornubiensis') — 96,2 % на підщепі в'яза граболистого (*U. carpinifolia* Rupp. ex G. Suckow.). На підщепі в'яза гладенького (*U. laevis* L.) краще приживались серединні живці в'яза листуватого 'Пірамідального' та 'Червоного'. В'яз листуватий форма 'Плакуча' (*U. glabra* 'Pendula') краще приживався брунькою, ніж живцем у разі щеплення на підщепі в'яза граболистого, причому найкраще приживалися серединні вічка (92,6 %) як у форми 'Червоної', так і у в'яза японського (*U. japonica* (Rehder) Sary.).

В'яз листуватий 'Пірамідальний' добре приживався у разі очкування як верхівковими, так і серединними бруньками (96,8—95,4 % відповідно).

Отже, найкраще приживаються верхівкові та серединні живці і бруньки, взяті з нарізаних з осені живців, що зберігалися на холоді до моменту щеплення.

Живці та бруньки, взяті з нижньої третини заготовки — оснóвні, приживаються дещо гірше, а якщо приживаються, то процес зростання прищепи з підщепою триває довше, ніж у верхівкових й серединних живців і бруньок.

Вплив строків щеплення осінніми живцями декоративних форм *Ulmus L.* на їх зростання з підщепою наведено у табл. 2. Починаючи з грудня чітко простежується зростання показника приживання підщеп як живця, так і бруньки. Причому верхівковий живець дещо

краще приживається тоді, коли брунька взята із середньої частини материнського живця. Найкращим періодом для щеплення живцем у 2000 р. для форм і видів, вивчених у досліді, був кінець травня — початок червня. Починаючи з середини червня приживання живців і бруньок зменшувалось, що може бути пов'язане з високою температурою повітря влітку, низькою його вологістю та спадом життєздатності заготовлених з осені живців. Стовідсоткове приживання спостерігається лише у разі щеплення на початку травня верхівковими живцями в'яза листуватого 'Пірамідального'. При очкуванні форма 'Плакуча' найкраще приживлювалась у середині червня, коли брали серединні та оснóвні бруньки. Форма 'Червона' дуже добре приживлювалась серединними бруньками у разі очкування у травні і червні, а верхівковими бруньками — лише в середині

ТАБЛИЦЯ 2. Вплив строків щеплення осінніми живцями декоративних форм в'язів (*Ulmus L.*) на їх приживання у 1999—2000 рр.

Підщеп	Прищеп	Строк щеплення	Приживання, %					
			Живець			Брунька		
			верхівковий	серединний	оснóвний	верхівкова	серединна	оснóвна
<i>U. carpinifolia</i> Rupp ex G. Suckow	<i>U. glabra</i> Huds. 'Pendula'	10—20.XII 1999	45	40	32	57	64	43
		10—20.I 2000	51	48	40	59	60	52
		10—20.II 2000	55	48	42	68	74	63
		10—20.III 2000	78	53	48	75	79	65
		10—20.IV 2000	84	72	55	89	89	78
		10—20.V 2000	88	80	71	94	96	84
		01.VI 2000	98	92	90	97	99	98
	16.VI 2000	95	93	90	90	100	100	
	<i>U. glabra</i> Huds. 'Purpurea'	10—20.III 2000	87	85	80	79	85	86
		10—20.IV 2000	90	87	85	88	93	87
		10—20.V 2000	93	90	90	95	100	85
		01.VI 2000	99	95	93	99	100	88
		16.VI 2000	98	97	95	100	100	95
	<i>U. glabra</i> Huds. 'Cornubiensis'	10—20.III 2000	92	88	83	90	89	85
		10—20.IV 2000	94	89	87	95	93	90
10—20.V 2000		98	92	90	100	95	93	
01.VI 2000		100	98	94	100	100	100	
16.VI 2000		97	95	90	99	100	97	
		\bar{M}^*	85,7	80,1	75,3	87,4	89,8	82,7

* Середнє значення приживання (%) визначали лише для тих строків, які збігалися, тобто березень — червень 2000 р.

ТАБЛИЦЯ 3. Весняне щеплення декоративних форм кленів (*Acer L.*) у момент розпускання листя на викопаних підщепах у лабораторних умовах методом брунька на бруньку без щитка та модифікованим поліпшеним копулюванням вприклад *

Підщепа	Прищепа	Приживання, %					
		Живець			Брунька		
		верхівковий	серединний	основний	верхівкова	серединна	основна
<i>A. platanoides L.</i>	<i>A. platanoides</i> 'Globosa'	74,4	52,6	48,7	—	86,6	32,5
	<i>A. platanoides</i> 'Schwedleri'	82,3	68,7	54,2	—	85,4	78,8
	<i>A. platanoides</i> 'Krimson King'	81,4	59,6	50,3	—	74,4	70,2
<i>A. pseudoplatanus L.</i>	<i>A. pseudoplatanus</i> 'Leopoldii'	72,6	88,3	50,2	77,7	92,4	70,3
	<i>A. pseudoplatanus</i> 'Purpurascens'	70,4	80,2	55,4	80,4	95,4	83,3
<i>A. negundo L.</i>	<i>A. negundo</i> 'Pseudocalifornicum'	65,3	64,4	60,3	85,3	99,7	90,4
	<i>A. negundo</i> 'Ovuato-variegatum'	60,2	54,4	50,2	78,3	87,7	60,5
	<i>A. rubrum</i> 'Red Sunget'	70,4	78,9	73,3	76,4	80,2	77,7
<i>A. sacharinum L.</i>	<i>A. platanoides</i> 'Schwedleri'	—	—	—	45,8	54,4	15,7
	<i>A. platanoides</i> 'Krimson King'	—	—	—	50,5	62,8	20,4

* НІР₀₀₅ = 15,248 %.

червня 2000 р. (табл. 2). Форма 'Пірамідальна' у всіх випадках добре приживлювалась на початку червня, а наприкінці червня лише серединні бруньки дали найвищий показник приживання — 100 %.

Декоративні форми кленів мали набагато нижчі показники приживання (табл. 3) порівняно з в'язами (табл. 1, 2). Найкращі показники приживання отримано в разі очування серединними бруньками клена ясенелистого 'Несправжньокаліфорнійського' (99,7 %) і 'Біло-пістрявого' (87,7 %) та клена несправжньоплатанового 'Леопольда' (92,4 %) і 'Червонолистого' (95,4 %).

Щеплення верхівковим живцем дало 81,4 і 82,3 % приживання в разі використання як прищепи відповідно клена гостролистого форми 'Шведлерової' і 'Пурпурового Короля' з підщепою клена гостролистого. Коли ці форми щепили на клен сріблястий, то у разі очування серединними бруньками отримали щеп 54,4 % з щитком і 62,8 % без щитка.

Отже, результатом нашого дослідження є встановлення оптимальних строків щеплення декоративних форм кленів і в'язів. Для кленів — це момент бубнявіння бруньок, ко-

ли очування серединною брунькою найбільш вдале. Це спостерігалось наприкінці березня та в квітні 2000 р. В'язи приживались в усі вивчені нами строки щеплення, але найоптимальнішими строками для них є кінець травня — червень. Зимові місяці для щеплення цінні тим, що розтягується строк живцювання та використовуються живці, які майже не зберігалися в холодильних камерах.

1. Кренке Н.П. Трансплантация растений. — М.: Наука, 1966. — 256 с.
2. Кръстев М.Т. Биологические особенности размножения некоторых садовых форм клена остролистого методом прививки: Автореф. дис. ... канд. с.-х. наук. — М., 1982. — 26 с.
3. Бондорина И.А. Принципы повышения декоративных свойств древесных растений методами прививки: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. — М., 2000. — 21 с.
4. Скоряк Г.А. Щеплення у період зимового спокою // Дім, сад, город. — 1998. — № 11. — С. 14—15.
5. Скоряк Г.А. Коли вдається літнє щеплення // Там же. — 1999. — № 5. — С. 14—15.
6. Мазур П.О. Ранньолітнє щеплення // Там же. — С. 15—16.
7. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. — М.: Колос, 1979. — С. 179—397.

Надійшла 11.08.2000

ВЕГЕТАТИВНОЕ РАЗМНОЖЕНИЕ
ДЕКОРАТИВНЫХ ФОРМ *ULMUS L.* И *ACER L.*
В ДЕНДРОПАРКЕ "СОФИЕВКА" НАН Украины

В.Ф. Собченко

Дендрологический парк "Софиевка" НАН Украины,
Украина, Умань

Проведено дослідження вегетативного розмноження декоративних форм ильмов і кленов методом прививок осенніми черенками і глазками в зимній, весняний, пізньовесняний і ранньолітній періоди вегетації. Установлено, що во всі строки розмноження черенки різних видів і форм *Ulmus L.* хорошо приживаються. Для декоративних видів і форм *Acer L.* найкращий результат прививання глазками досягнуто во время распускания листьев (конец марта — апрель).

CLONAL PROPAGATION OF ORNAMENTAL FORMS
OF *ULMUS L.* AND *ACER L.* IN A DENDROLOGICAL
PARK *SOFIIVKA* OF THE NAS OF UKRAINE

V.F. Sobchenko

Dendrological park *Sofiivka*, National Academy
of Sciences of Ukraine, Ukraine, Uman

Clonal propagation of ornamental forms of elm trees (*Ulmus L.*) and maple trees (*Acer L.*) by means of autumn cutting and bud grafting during winter, spring, late spring and early summer periods of vegetation was studied. Ornamental forms of *Ulmus L.* were found to take roots well in all terms of propagation. Bud grafting when trees burst into leaves is considered to be most successful for various species and ornamental forms of *Acer L.* (the end of March — April).

СЕЗОННИЙ РИТМ РОЗВИТКУ ІНТРОДУКОВАНИХ ЖИМОЛОСТЕЙ У ДЕНДРОПАРКУ “СОФІЇВКА” НАН УКРАЇНИ

Г.І. МУЗИКА

Дендрологічний парк “Софіївка” НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

Розглянуто особливості сезонного ритму розвитку інтродукованих жимолостей у дендропарку “Софіївка” НАН України. Встановлено залежність між тривалістю відносного спокою, співвідношенням тривалості окремих фаз спокою та географічною широтою природних ареалів витких жимолостей.

Історія використання витких жимолостей для прикрашання альтанок сягає середніх віків [1, 3]. Е.Л. Вольф [1] зазначав, що поезія каприфольної альтанки з її сильним чудовим запахом нагадує нам старий, давно минулий час пращурів. Ця функціональна значимість особливо цінна для таких ландшафтних парків, як “Софіївка” НАН України та інших, побудованих у такому самому стилі. Наявність у подібних історичних парках різних малих архітектурних споруд, обвитих виткими жимолостями та іншими ліанами, надають парку неповторного вигляду, що підкреслює певний стиль самого парку і час епохи, коли парк був збудований.

Колекція дендропарку “Софіївка” НАН України нині налічує 28 таксонів витких жимолостей. У природних умовах рослини трапляються у трьох чітко відокремлених регіонах і є представниками флор Північної Америки, Японії і Китаю та Середземномор'я. Більшість таксонів колекції — листопадні рослини, але є і напіввічнозелені і вічнозелені жимолості.

Інтродукція витких жимолостей з різних флористичних областей в нові умови спри-

чинює зміни в їх сезонному ритмі розвитку [2]. На сезонний розвиток рослин впливають як ендегенні фактори, зумовлені історичним минулим, закладеним у генотипі рослин, так і умови навколишнього середовища району інтродукції. Такий вплив зумовлює час початку і тривалість окремих фаз розвитку інтродукованих рослин. Від того, наскільки ритм сезонного розвитку жимолостей, що склався в процесі філогенезу виду, відповідає ритму сезонних умов району інтродукції, залежить перспективність культури виду в нових умовах.

У сезонному ритмі розвитку інтродукованих жимолостей важливим є період спокою, що складається з двох стадій: органічного (глибокого) та вимушеного спокою [4].

Період спокою деревних рослин вивчали багато дослідників [5–8]. У деревних рослин помірного поясу період глибокого спокою розпочинається наприкінці осені і закінчується в грудні, а потім вони вступають у період вимушеного спокою. Період спокою в сезонному ритмі розвитку виник у процесі еволюції як пристосування рослин до несприятливих умов середовища; від часу проходження та його глибини значною мірою залежить їх зимостійкість [9].

Для витких жимолостей як вічнозелених, так і листопадних, що ростуть у субтропічній зоні та помірному поясі, велике значення має характер проходження періоду спокою. Район інтродукції — Правобережний Лісо-степ України — характеризується зимами з нестійким сніговим покривом. Часті і тривалі перепади температур особливо небезпечні взимку, коли рослини перебувають у стані вимушеного спокою. Від часу входження рослин у стан глибокого і вимушеного спокою, його тривалості і залежатиме їх зимостійкість, а отже, й успіх інтродукції.

Потребу проведення дослідів для визначення періоду спокою витких жимолостей диктує відсутність таких даних у літературі. Строки вступу у стан спокою ми визначили за розвитком бруньок на гілках жимолості, з

яких було обірвано листки. Встановлено, що в разі обривання листків у другій декаді липня ріст пагонів у пазухах обірваних листків відновлювався у жимолостей японсько-китайського походження, деяких гібридів і середземноморських видів. У повторному досліді, проведеному в третій декаді серпня, бруньок не виявлено у всіх груп жимолостей, крім жимолості Брауна — різновид фуксієподібна, ж. японської та її форм, ж. тосканської, ж. Джиральда і ж. Генрі, що свідчить про початок їх вступу в стан глибокого спокою.

Для визначення строку початку та тривалості періоду вимушеного спокою проведено лабораторні досліді методом зрізаних пагонів [9]. Внаслідок їх проведення дійшли висновку, що в умовах інтродукції виткі жи-

ТАБЛИЦЯ 1. Тривалість відносного спокою витких жимолостей у дендропарку "Софіївка" НАН України

Вид, різновид, форма	Роки досліджень	Дати початку і закінчення періоду спокою			Тривалість спокою, дб		
		глибокого початок	вимушеного		глибокого	вимушеного	відносного
			початок	кінець			
Ж. Генрі	1990—1991	2.XI	6.XII	15.IV	34	130	164
	1991—1992	29.X	3.XII	10.IV	35	127	162
Ж. Джиральда	1990—1991	5.XI	26.XI	17.IV	21	142	163
	1991—1992	1.XI	24.XI	8.IV	23	135	158
Ж. японська	1990—1991	2.XI	15.XI	7.IV	13	14	156
	1991—1992	28.X	18.XI	29.III	21	132	153
Ж. японська золотисто-сітчаста	1990—1991	31.X	27.XI	10.IV	27	127	154
	1991—1992	27.X	21.XI	3.IV	25	126	151
Ж. паросткова	1990—1991	1.VIII	21.I	10.IV	173	69	242
	1991—1992	27.VII	26.I	2.IV	183	66	249
Ж. жовта	1990—1991	30.VII	7.II	3.IV	192	56	248
	1991—1992	23.VII	2.II	25.III	190	51	241
Ж. жовтувата	1990—1991	29.VII	8.II	6.IV	194	57	251
	1991—1992	22.VII	7.II	23.III	200	44	244
Ж. каприфоль	1990—1991	4.VII	18.XII	3.IV	109	106	215
	1991—1992	28.VII	19.XII	28.III	113	99	212
Ж. тосканська	1990—1991	22.X	29.XI	3.IV	38	125	163
	1991—1992	26.X	3.XII	23.III	39	114	153
Ж. витка	1990—1991	30.VIII	25.XII	6.IV	117	102	219
	1991—1992	25.VIII	23.XII	30.III	123	97	220
Ж. витка — різновид бельгійська	1990—1991	27.VIII	18.XII	2.IV	113	105	218
	1991—1992	21.VIII	16.XII	26.III	116	99	215
Ж. витка — різновид пізня	1990—1991	4.IX	7.I	14.IV	115	97	212
	1991—1992	3.IX	3.I	5.IV	122	92	214
Ж. американська	1990—1991	7.IX	10.I	12.IV	125	92	217
	1991—1992	30.VIII	12.I	4.IV	135	82	217
Ж. Брауна — різновид фуксієвидна	1990—1991	19.I	16.XI	9.IV	28	144	172
	1991—1992	25.X	25.XI	26.III	31	121	152
Ж. Тельмана	1990—1991	23.X	27.XI	3.IV	35	127	162
	1991—1992	18.X	2.XII	24.III	47	132	179

ТАБЛИЦЯ 2. Тривалість періоду відносного спокою витких жимолостей у дендропарку "Софіївка" НАН України залежно від географічної широти їх природних ареалів

Вид	Географічна широта природного ареалу, °пн. ш.	Тривалість відносного спокою, діб	Співвідношення тривалостей вимушеного і глибокого спокою
<i>Японсько-китайські види</i>			
Ж. Джиральда	26—33	160	6:1
Ж. японська		154	6:1
<i>Середземноморські види</i>			
Ж. каприфоль	30—48	213	1:1
Ж. витка		220	0,8:1
<i>Північноамериканські види</i>			
Ж. паросткова	34—55	245	1:3
Ж. жовта		246	1:4

молості — різні за географічним походженням і систематичною належністю, мають значні розбіжності як за строками початку глибокого і вимушеного спокою, так і за тривалістю фаз (табл. 1).

Найраніше стан глибокого спокою починається у північноамериканських видів з північних і центральних районів природних ареалів: наприкінці липня — на початку серпня, а наприкінці серпня — на початку вересня — у середземноморських видів. Ранне припинення росту сприяє пагоноутворенню до морозів і досягання плодів.

Види з південних районів цих ареалів (жимолость тосканська та гібридні жимолості), а також вічнозелені види японсько-китайської флори не мають чіткого початку періоду спокою. Їх ріст затягується до глибокої осені. Зниження температури восени та перші заморозки (кінець вересня — жовтень) зумовлюють припинення їх росту до наступної вегетації.

Лабораторними дослідженнями встановлено, що у японсько-китайських видів найкоротший період глибокого спокою. У середині листопада — на початку грудня у них розпочинається період вимушеного спокою. У грудні—січні в стан вимушеного спокою вступають середземноморські види, а наприкінці січня — на початку лютого — північноамериканські.

За тривалістю періоду спокою виткі жимолості можна умовно розділити на чотири групи: 1) найбільшій тривалості (241—251 доба) — північноамериканські види; 2) середньої тривалості (212—220 діб) — середземноморські види; 3) найменшій тривалості (151—164 доби) — японсько-китайські види; 4) перехідна група (152—217 діб) — гібридні жимолості.

Середземноморська жимолость тосканська за строками початку глибокого і вимушеного спокою та його тривалістю більш подібна до японсько-китайських видів.

Встановлено залежність між тривалістю відносного спокою і співвідношенням тривалості окремих фаз спокою з географічною широтою природних ареалів. Зокрема, чим південніше лежить природний ареал виду, тим коротший період відносного спокою і більше співвідношення тривалостей вимушеного й глибокого спокою (табл. 2).

Отриману залежність можна скористатись в інтродукційній роботі для уточнення походження виду і як одним з непрямих показників для прогнозування його зимостійкості.

1. Вольф Э.Л. Декоративные кустарники и деревья для садов и парков. — Петроград : Изд. А.Ф. Девриена, 1915. — 463 с.
2. Ворошилов В.Н. Ритм развития у растений. — М. : Изд-во АН СССР, 1960. — 136 с.
3. Ломонос П.Н. Зеленые вертикали. — Минск : Польша, 1990. — 190 с.
4. Сергеева Л.И., Сергеева К.А., Мельников В.К. Морфологическая периодичность и зимостойкость древесных растений. — Уфа : Изд-во АН СССР, 1961. — 223 с.
5. Пояркова А.И. О соответствии между глубиной зимнего покоя, превращением запасных веществ и холодоустойчивостью у древесных растений // Тр. Ленингр. о-ва естествоиспытателей. — 1924. — 54, № 3. — С. 91—109.
6. Потопенко Я.И. Биология развития плодовых растений // Успехи соврем. биологии. — 1940. — Вып. 13. — С. 122—139.
7. Нестеров Я.С. Периодика и зимостойкость плодовых культур // Докл. АН СССР. — 1957. — 117, № 3. — С. 507—510.
8. Кохно Н.А. Клены Украины. — Киев : Наук. думка, 1982. — 184 с.
9. Нестеров А.С. Методические рекомендации по селекции плодовых и ягодных культур в связи с периодом их покоя. — Тамбов : ВАСХНИЛ, 1971. — 94 с.

Надійшла 25.08.2000

СЕЗОННЫЙ РИТМ РАЗВИТИЯ
ИНТРОДУЦИРОВАННЫХ ЖИМОЛОСТЕЙ
В ДЕНДРОПАРКЕ "СОФИЕВКА" НАН УКРАИНЫ

Г.И. Музыка

Дендрологический парк "Софиевка"
НАН Украины, Украина, Умань

Рассмотрены особенности сезонного ритма развития интродуцированных жимолостей в дендропарке "Софиевка" НАН Украины. Установлена зависимость между продолжительностью относительного покоя, соотношением длительности отдельных фаз покоя и географической широтой природных ареалов выходящих жимолостей.

SEASONAL RHYTHM OF EVOLUTION OF CURLY
HONEYSUCKLE'S INTRODUCED IN THE DENDROPARK
SOFIIVKA OF THE NAS OF UKRAINE

G.I. Muzyka

Dendrological park *Sofiivka*,
National Academy of Sciences
of Ukraine, Ukraine, Uman

Peculiarities of seasonal rhythm of evolution of curly honeysuckles introduced in the dendropark *Sofiivka* are considered. Dependence between the periods of relative rest, correlation of duration of certain rest phases and geographical latitude of natural areas of curly honeysuckles has been determined.

СУЧАСНІ АРЕАЛИ КУЛЬТИВОВАНИХ РОДОДЕНДРОНІВ ЯК ПОКАЗНИК ЇХ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПЛАСТИЧНОСТІ

Л.В. ВЕГЕРА

Дендрологічний парк "Софіївка" НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

*Визначено кліматичні границі культивування видів, форм і сортів роду *Rhododendron* L. Наведено характеристику кліматичних умов відомих пунктів культивування рододендронів. Зроблено висновок, що більшість рослин роду при забезпеченні необхідних агротехнічних заходів відзначається широкою екологічною пластичністю.*

Рододендрони з давніх часів привертали до себе увагу ботаніків. Відомий акліматизатор В.Я. Кессельринг [14] віддавав шану рододендронам як декоративним рослинам, які завдяки своїм неповторним барвам, пишності і багатству цвітіння гідні найбільшого признання і масового поширення. Крім цвітіння вагома перевага рододендронів перед іншими декоративними кущами — у розмірі і формі листків, габітусі крони тощо. З погляду біології, це надзвичайно цікаві рослини, які наділені багатьма корисними властивостями. Рід *Rhododendron* L. — самий поліморфний і численний у родині *Ericaceae* DC. Він складається із вічнозелених, напіввічнозелених і листопадних видів, яких відомо близько 1300 [24]. Ще однією важливою властивістю рододендронів є їх довговічність порівняно з іншими декоративними кущами в умовах культури. Причому чим старша рослина, тим вона декоративніша. У цьому автор переконалась, відвідавши парк-шедевр садово-паркового мистецтва Сан-Сусі у Потсдамі (Німеччина), парк Новий Орлеан (Франція) і рододендроновий парк у Войславціце (Польща).

Задовго до виникнення і розвитку декоративного садівництва оригінальність рододендронів сприяла культивуванню їх у садах Азії. У декоративному садівництві країн Європи ці рослини з'явилися у другій половині XVII ст. [26]. Першим інтродукованим видом був *Rhododendron hirsutum* L. Центр культури рододендронів розташовувався в Англії, звідки вони поширились в інші європейські та північноамериканські країни. Лише на рубежі XIX—XX ст. розпочалась цілеспрямована робота з інтродукції рододендронів [21]. Внаслідок цього у культурі отримано низку високодекоративних сортів.

У природних умовах рододендрони розповсюджені в основному у Північній півкулі: у Гімалаях, Західному і Центральному Китаї, прибережних районах Китаю, у Північній Америці, Північно-Східній Азії, Японії, Європі, на Малайському архіпелазі.

У районах з помірним кліматом широкого використання у декоративному садівництві набули рододендрони різного географічного походження, а саме: з Північно-Східної Азії, Кавказу, Північної Америки. Багато з них є цінною основою для виведення нових сортів і форм, які використовуються в озелененні великих міст, садів і парків.

Основна кількість інтродукованих видів рододендронів (500—600) зосереджена у колекційних насадженнях ботанічних садів, однак досить широкого застосування набула лише п'ята частина відомих видів [15]. Основними критеріями для їх добору та введення в культуру були декоративні властивості, стійкість до несприятливих умов, можливість отримання посадкового матеріалу, насінневе або вегетативне розмноження.

Визначення кліматичних границь вирощування рододендронів у культурі дає можливість передбачити перспективи інтродукції різних видів, форм і сортів рододендронів у будь-якому регіоні. З метою визначення успішності культивування рододендронів у Правобережному Лісостепу України нами опрацьовано літературні джерела щодо колекції рослин у ботанічних садах і результати інтродукції, регіональні флори, каталоги насіння, пропонованого для обміну, результати експедиційних досліджень [1, 3, 4, 6—9, 11—13, 15—20, 23—26, 28].

Широкої інтродукції рододендронів європейського і азійського походження на Американському континенті слід завдячувати найстарішому у США Арнольд-Арборетуму [5]. Автор також зазначає, що з 21 виду північноамериканських рододендронів у культурі відомо 17. Вони культивуються у 22 країнах світу. Найчастіше трапляються рододендрони *Rhododendron schlippenbachii* Maxim. (у 14 країнах), *Rh. ponticum* L. (у 13 країнах), *Rh. smirnowii* Trautv. і *Rh. camtshaticum* Pall. (у 12), *Rh. luteum* Sweet (у 11), *Rh. dauricum* L. (у 9), *Rh. kotschyi* Simonk. і *Rh. mucronulatum* Turcz. (у 6), *Rh. ledebourii* Pojark. і *Rh. sichotense* Pojark. (у 3 країнах).

На сьогодні найбільшими і найвідомішими центрами інтродукції рододендронів є Королівський ботанічний сад Кью (Англія), Единбурзький ботанічний сад (Шотландія), ботанічний сад Королівського садівничого товариства Англії у Віслії, сад Боскопської садівничої школи (Нідерланди), ботанічні сади міст Торонто (Канада), Лінц (Австрія), Гетеборг (Швеція). Тут зібрані найбільші колекції зимостійких рододендронів. Поблизу міста Мальме (Швеція) створено парк рододендронів, що налічує близько 250 видів. У

1935 р. засновано відомий парк рододендронів у Бремені (Німеччина). У Дортмунді росте 80 видів і 400 сортів рододендронів. У Латвії в колекції ботанічного саду Латвійського університету ім. П. Стучки зібрано майже 100 видів і виведено більше 30 сортів рододендронів. Відомі такі спеціалізовані фірми, як "G. D. Bohje" (Ольденбург) [22], "Dietrich Hobbie" (Лінсвег) [15, 26, 27].

Відомим центром інтродукції рододендронів, різних за географічним походженням видів, є Головний ботанічний сад РАН (Москва, Росія). В асортименті перспективних декоративних деревних рослин для озеленення Москви відзначені рододендрони *Rhododendron canadense* (L.) Torr., *Rh. luteum* Sweet, *Rh. japonicum* (A. Gray) Suring., *Rh. ledebourii* Pojark. М.С. Александрова [3] зазначає, що з 29 видів рододендронів флори Північної Америки 17 успішно пройшли випробування у Головному ботанічному саду РАН.

Практика показує, що рододендрони досить широко застосовують в озелененні у тих регіонах, де ґрунтово-кліматичні умови наближені до умов природного зростання. В Україні — це західні райони.

Спеціалістами ботанічного саду Львівського університету ім. І. Франка зібрана колекція роду *Rhododendron*, яка налічує 72 види, форми та сорти рододендрона [20]. З урахуванням минулого досвіду інтродукції на сьогодні здійснено добір рослин, перспективних для озеленення Львівщини.

Особливе місце культурі рододендронів відводиться у Ботанічному саду ім. О.В. Фомина Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Нині в умовах Київського Полісся у відкритому ґрунті зростає понад 160 видів, різновидів і культиварів роду *Rhododendron* [32].

Велике бажання виростити квітучі рододендрони відкритого ґрунту стимулювало їх інтродукцію у інші природні зони України. Так з'явилися рододендрони у Хоростківському та Кременецькому дендропарках Тернопільської обл., Ужгороді, Луцьку, Житомирі, Чернівцях, Полтаві та ін.

У дендропарку "Софіївка" НАН України (Умань), розташованому в Правобережному Лісостепу України, кілька видів рододендронів вперше були інтродуковані у 1975 р.

Основні кліматичні показники деяких пунктів інтродукції рододендронів

Країна, місто	Географічні координати	Температура повітря, °С			Кількість атмосферних опадів, мм
		середньорічна	абсолютний мінімум	абсолютний максимум	
Велика Британія					
Бірмінгем	52°31' пн. ш., 1°50' сх. д.	—	-6,3	12,0	735
Кембридж	52°0' пн. ш., 0°0' сх. д.		-9,6	29,0	547
Італія					
Лукка	43°50' пн. ш., 1°56' сх. д.	14,8	-4,6	35,4	863
Німеччина					
Бонн	50°44' пн. ш., 7°06' сх. д.	9,6	-24,0	—	680
Дрезден	50°19' пн. ш., 31°14' сх. д.	78	—	—	735
Болгарія					
Софія	47°40' пн. ш., 16°34' сх. д.	9,5	-29,9	37,7	694
Китай					
Пекін	40°00' пн. ш., 116°25' сх. д.	12,5	-17,5	41,3	634,2
Корея					
Пхеньян	39°02' пн. ш., 125°47' сх. д.	9,6	-13,4	29,4	987,2
Франція					
Каен	49°12' пн. ш., 2°42' сх. д.	10,3	-18,7	36,6	708
Польща					
Курнік	—	8,4	-24,6	33,6	744,1
Словаччина					
Братислава	48°09' пн. ш., 17°06' сх. д.	9,8	—	—	676
Швеція					
Гетеборг	57°42' пн. ш., 11°58' сх. д.	7,6	-26,0	32,0	670
Японія					
Саппоро	43°03' пн. ш., 140°20' сх. д.	8,0	-8,9	25,9	1158
Токіо	35°43' пн. ш., 139°26' сх. д.	14,5	-8,5	39,2	1344
США					
Джамайка Плейн	42°19' пн. ш., 71°05' зх. д.	—	-24,5	41,0	984
Арнольд-Арборетум					
Вашингтон	38°50' пн. ш., 76°57' зх. д.	—	-17,0	33,0	1480
Туреччина					
Ізмір	38°28' пн. ш., 27°15' сх. д.	17,1	-8,4	37,0	654
Узбекистан					
Ташкент	41°20' пн. ш., 69°20' сх. д.	13,3	-30	44,0	350
Росія					
Москва	55°50' пн. ш., 37°40' сх. д.	3,8	-42,2	35,8	587
Санкт-Петербург	59°50' пн. ш., 40°05' сх. д.	3,7	-35,6	33,0	520
Сочі	43°35' пн. ш., 40°05' сх. д.	14,0	-12,6	38,8	1400
Білорусь					
Мінськ	53°58' пн. ш., 27°30' сх. д.	5,4	-39,1	35,0	—
Латвія					
Рига	57°10' пн. ш., 24°10' сх. д.	—	-31,4	33,1	510
Грузія					
Тбілісі	42°30' пн. ш., 43°45' сх. д.	12,6	-22,0	40,0	500
Сухумі	43°00' пн. ш., 41°55' сх. д.	14,7	-14,0	41,0	1600
Україна					
Київ	50°45' пн. ш., 30°30' сх. д.	7,1	-32,2	39,6	590
Львів	50°13' пн. ш., 24°03' сх. д.	7,9	-35,0	37,0	690
Ужгород	48°30' пн. ш., 22°30' сх. д.	9,3	-32,0	40,0	566
Умань	48°46' пн. ш., 30°14' сх. д.	7,2	-34,5	34,5	560

Нині колекція рододендронів тут налічує 33 види, форми і культивари. На присадибних ділянках міста квітуть рододендрони *Rhododendron japonicum* (A. Gray) Suring., *Rh. le-*

debourii Pojark., *Rh. dauricum* L., *Rh. catawbiense* Michx.

Одним із цікавих пунктів інтродукції рододендронів є Ташкентський ботанічний сад.

Для вологолюбних рододендронів не стали істотною перешкодою дефіцит вологи ґрунту та різкоконтинентальний клімат Середньої Азії. Із 7 видів рододендронів, що тут інтродуковані, лише *Rhododendron luteum* Sweet цвіте [1]. Цьому ж виду відводиться перше місце за кількістю пунктів географічних районів світу (33 пункти із 37 випробуваних), де він росте як у колекціях, так і в озелененні [5]. Однією з причин такої популярності і успішності адаптації даного виду рододендрона є його широкий диз'юнктивний природний ареал, який розпадається на дві частини: "польський острів" — включає в себе Польщу, Українське і Білоруське Полісся та "малоазійсько-кавказький" — включає в себе Туреччину і Кавказ. На півночі межа культурного ареалу виду сягає Санкт-Петербурга (Росія), на півдні проходить через субтропіки Чорноморського узбережжя (Сочі, Адлер, Сухумі, Батумі), Узбекистану (Ташкент), на сході — через Новосибірськ, Барнаул, Владивосток, Южно-Сахалінськ, де лише цвіте, на північному заході межа доходить до островів Великої Британії.

У більшості пунктів інтродукції *Rhododendron luteum* Sweet відзначається високою зимостійкістю, цвіте і плодоносить. Аналіз природних умов ареалу культивування показує, що вид природно поширений в умовах півдня помірного поясу. Завдяки інтродукції він вирощується не тільки у близько розташованій північніше помірного поясу зоні листопадних лісів (Україна, Білорусь), а також і у підзоні помірно-холодного (або бореального) клімату Північної півкулі (Латвія, Литва, Росія). Таким чином, у різноманітних ґрунтових і кліматичних умовах рододендрон жовтий проявляє велику екологічну пластичність, що свідчить про перспективність його використання в культурі.

У Західній Європі широко культивується представник середземноморської і кавказької флори — *Rhododendron ponticum*. Р.Я. Кондратович [15] зазначає, що цей рододендрон не лише пристосувався до умов Англії, але й успішно конкурує з видами місцевої дендрофлори. В окремих лісах він утворює настільки густий і щільний підлісок, що заважає розвитку молодих сходів і росту аборигенних деревних порід.

Широкого розповсюдження у культурі набули багато видів з Японії, особливо *Rhododendron japonicum* (A. Gray) Suring. (Санкт-Петербург, Москва, Київ, Рига, Чорноморське узбережжя Кавказу, Сухумі, Батумі, Ленкорань). Сучасні культурні ареали північноамериканських видів (*Rh. occidentale* (Torr. et A. Gray) A. Gray, *Rh. vaseyi* A. Gray, *Rh. catawbiense* Michx., *Rh. mucronatum* L., *Rh. calendulaceum* (Michx.) Torr. та ін.) також значно більші від природних. Завдяки своїй декоративності ці види розповсюджені не тільки у багатьох американських штатах, а й у більшості країн Європи, Східної Азії, де рослини вирізняються витривалістю, морозостійкістю, цвітуть і плодоносять [3, 4, 6, 11, 12, 20, 22, 23, 25].

Аналіз природних умов сучасних пунктів інтродукції рододендронів (таблиця) [27] свідчить про широкий географічний діапазон умов вирощування, який значно різноманітніше від природного.

Незважаючи на різницю у географічному положенні пунктів інтродукції рододендронів (від 35°43' до 59°50' пн. ш.), велику різницю абсолютних температур (від -4,6 до -42,2 °C) і середньорічну кількість опадів (від 350 до 1600 мм), у більшості місць рододендрони у культурі у разі забезпечення необхідного догляду цвітуть, утворюють насіння, що свідчить про їх велику екологічну пластичність.

У даному разі велике значення має акліматизаційна здатність певного виду за рахунок індивідуального пристосування або завдяки широкому поліморфізму, наявності великої кількості екологічних форм, а також низки агротехнічних заходів, і в першу чергу через штучний полив.

Створення великих колекцій рододендронів в Арнольд-Арборетумі (США), далеко за межами їх природних ареалів, підтверджує висновок про широкий екологічний потенціал цих рослин. Це дає змогу орієнтуватись у виборі видів рододендронів для інтродукції у відповідний кліматичний регіон.

З особливостей екологічних потреб рослин та географічного розповсюдження дикорослих видів рододендронів впливає, що умови багатьох відомих пунктів інтродукції не зовсім сприятливі для культивування ро-

додендронів внаслідок таких істотних перешкод, як малосніжні суворі зими з відлигами, низька вологість повітря, невідповідність едафічного фактора (Москва, Санкт-Петербург, Ташкент, Київ, Умань та ін.). Але, незважаючи на те що рододендрони — рослини специфічних екологічних умов, відтворення більшості з них шляхом агротехніки у всіх названих пунктах інтродукції передбачає успішну адаптацію багатьох видів цього багатовидового роду.

1. Абдурахманов А.А., Морозова Р.М. Опыт выращивания видов рода *Rhododendron* L. в условиях Ташкента // Интродукция и акклиматизация растений. — Ташкент: Фан, 1973. — Вып. 10. — С. 35—41.
2. Агроклиматический атлас мира. — М.; Л.: Гидрометеоиздат, 1972. — 154 с.
3. Александрова М.С. Рододендроны // Цветоводство. — 1979. — № 5. — С. 15—17.
4. Александрова М.С. Зимостойкость видов рододендрона и перспективность их интродукции в СССР // Бюл. Гл. ботан. сада. — 1985. — Вып. 136. — С. 3—10.
5. Александрова М.С. Рододендроны природной флоры СССР. — М.: Просвещение, 1975. — 112 с.
6. Ботяновский И.Е. Культура рододендронов в Белорусии. — Минск: Наука и техника, 1981. — 82 с.
7. Ванзар О.М. Интродукция рододендронов у Північній Буковині: Автореф. дис. ... канд. біол. наук. — К., 1998. — 16 с.
8. Вегера Л.В. Біоекологічні особливості та культура рододендронів в умовах Правобережного Лісостепу України: Автореф. дис. ... канд. біол. наук. — К., 2000. — 17 с.
9. Гнешак Г., Новак Т. Исторична колекція рододендронів в арборетумі Войславці // Старовинні парки і проблеми їх збереження. — Умань, 1996. — С. 178.
10. Деревья и кустарники СССР: В 6 т. — М.; Л., 1960. — Т. 5. — 544 с.
11. Древесные растения Главного ботанического сада СССР / Под ред. Н.В. Цицина. — М.: Наука, 1975. — 547 с.
12. Зарубенко А.У. Интродукция рододендронов // Охрана, изучение и обогащение растительного мира. — Киев: Киев. гос. ун-т, 1989. — Вып. 16. — С. 16—20.
13. Зорикова В.Т. Биологические особенности дальневосточных рододендронов и введение их в культуру в условиях Приморского края: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. — Владивосток, 1973. — 24 с.
14. Кессельринг В.Я. Грунтовые выносливые рододендроны и азалии // Прогрессивное садоводство и огородничество. — Санкт-Петербург, 1995. — 25 с.
15. Кондратович Р.Я. Рододендроны. — Рига: Авотс, 1981. — 231 с.
16. Кохно Н.А., Курдюк А.М. Теоретические основы и опыт интродукции древесных растений в Украине. — Киев: Наук. думка, 1994. — 187 с.
17. Лучник З.И. Интродукция деревьев и кустарников в Алтайском крае. — М., 1970. — 656 с.
18. Семенюк Н.Б. Эколого-биологические особенности рододендрона Ледебера и перспективы введения его в культуру на юге Западной Сибири: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. — Томск, 1982. — 24 с.

19. Таран А.А., Чабаненко С.И. Особенности развития некоторых рододендронов в условиях интродукции на Сахалине // Вивчення онтогенезу рослин природних та культурних флор у ботаничних закладах Єврозії: Матеріали X Міжнар. конф. — Умань, 1998. — С. 166—168.
20. Тимчишина Г.В. Ассортимент рододендронів, рекомандований для парків Прикарпаття // Старовинні парки і проблеми їх збереження. — Умань, 1996. — С. 244.
21. Шаталина М.С. Из истории введения рододендронов в культуру // Бюл. Гл. ботан. сада. — 1966. — Вып. 61. — С. 23—25.
22. Ahlers E. 125 Jahre Baumschulen G.D. Bohlje in Wersterstede. Oldenburg 1845—1970. — Bremen: DRG Jahrbuch, 1970. — S. 82—85.
23. Dostalkova A. Rhododendrony. — Praha, 1981. — 160 s.
24. Engler A. Syllabus der Pflanzfamilien. 11. Aufl. — Berlin, 1936. — 419 s.
25. Index Kewensis Plantarum Phanerogonarum. Vol. 1, 2. — Oxford, 1895. — Suppl. I—XI (1901—1953).
26. Krüssmann G. Rhododendron, andere immergrüne Laubgehölze und Koniferen. — Berlin; Hamburg, 1968. — 192 s.
27. Krüssmann G. Die Einführung der Rhododendron — Arten in die Gartenkultur. — Bremen: DRG Jahrbuch, 1969. — S. 11—23.
28. Rehder A. Manual of cultivated trees and shrubs. — New York, 1949. — 996 p.

Надійшла 17.07.2000

СОВРЕМЕННЫЕ АРЕАЛЫ КУЛЬТИВИРУЕМЫХ РОДОДЕНДРОНОВ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ИХ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПЛАСТИЧНОСТИ

Л.В. Вегера

Дендрологический парк "Софиевка" НАН Украины, Украина, Умань

Определены климатические границы культивирования видов, форм и сортов рода *Rhododendron* L. Дана характеристика климатических условий известных пунктов культивирования рододендронов. Сделан вывод, что большинство растений рода при обеспечении необходимыми агротехническими мероприятиями отличается широкой экологической пластичностью.

PRESENT AREAS OF RHODODENDRON L. CULTIVATION AS THE CHARACTERISTIC OF THEIR ECOLOGICAL TOLERANCE

L.V. Vegera

Dendrological park *Sofiivka*, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Uman

Climatic limits of the cultivation of species, forms and varieties of *Rhododendron* L. were determined. The characteristics of the climatic conditions of some known cultivation facilities of *Rhododendron* L. were presented. It has been found that most of the plants of *Rhododendron* L. are characterized by rather wide ecological flexibility, provided that proper farm practices are ensured.

ПОРІВНЯННЯ РОСТУ ТА РОЗВИТКУ MACLURA POMIFERA (RAF.) SCHNEID. У НАЦІОНАЛЬНОМУ БОТАНІЧНОМУ САДУ ім. М.М. ГРИШКА НАН УКРАЇНИ ТА СИНИЦЬКОМУ ДЕНДРАРІЇ УМАНСЬКОГО ЛІСНИЦТВА МЕТОДОМ МОДЕЛЮВАННЯ

В.А. ВІТЕНКО

Дендрологічний парк "Софіївка" НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

За допомогою методу моделювання порівняно ріст і розвиток різних за віком дерев маклюри яблуконосної у Синицькому дендрарії Уманського лісництва і в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України. Встановлено висоту, діаметр стовбура, середню проекцію крони, створено моделі росту.

Методика моделювання полягає у заміні предметів і явищ, які важко досліджувати та порівнювати, на спеціально створений аналог, зручну модель, що легко вивчається [2]. У нашому випадку — це математична модель, бо оригінал описується певними графіками.

За допомогою цього методу влітку 1999 р. в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України (НБС НАН України) та Синицькому дендрарії Уманського лісництва Черкаської обл. проведено біометричні вимірювання дерев маклюри яблуконосної (*Maclura pomifera* (Raf.) Schneid.).

Метою роботи було порівняння росту рослин, діаметра стовбура, середньої проекції крони у різних вікових груп — 50-річних дерев маклюри у Синицькому дендрарії і 90-річних у НБС НАН України. Визначивши середній приріст рослин за 1 рік, ми змоделювали ріст 50-річних рослин у віці 90 років. Таким чином, було змодельовано висоту дерев, збільшення діаметра стовбура, середню проекцію крони.

У НБС НАН України маклюра росте на темно-сірому опідзоленому суглинкові сухого південного схилу (ухил 25°) поруч із диким

виноградом, хмелем, бузиною, кропивою [1].

У Синицькому дендрарії вона росте на сірому лісовому опідзоленому суглинкові, у напівзатінку між деревами гледичії, черешні. Підлісок складається з дерену, жимолості, жасмину, ломиносу виноградолистого. Маклюра розташована в південно-західній частині дендрарію.

Здійснивши всі необхідні вимірювання і обрахунки з метою перевірення вірогідності досліджень, ми виконали математичну обробку даних методом кореляційного аналізу, який дає змогу визначити залежність між різними показниками рослин [2].

Основні дані, отримані під час досліджень, було занесено до таблиці.

Отже, спостерігається така тенденція: кращий ріст був у дерев Синицького дендрарію, а більший діаметр стовбура і середня проекція крони — у маклюри з НБС ім. М.М. Гришка. Дерев в дендрарії посаджені дуже близько одне від одного, ростуть у напівзатінку, не мають достатньої площі живлення, а оскільки це рослина світлолюбна, то майже всі поживні речовини витрачаються нею на ріст у висоту до світла, але дерева втрачають декоративність. Крім того,

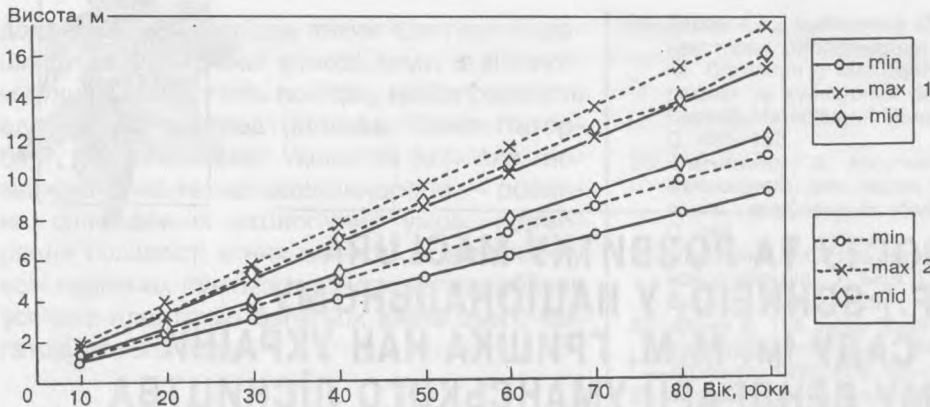

РИС. 1. Модель росту 90-річних дерев маклюри у НБС НАН України та Синицькому дендрарії Уманського лісництва. Тут і на рис. 2: 1 — НБС; 2 — Синицький дендрарій

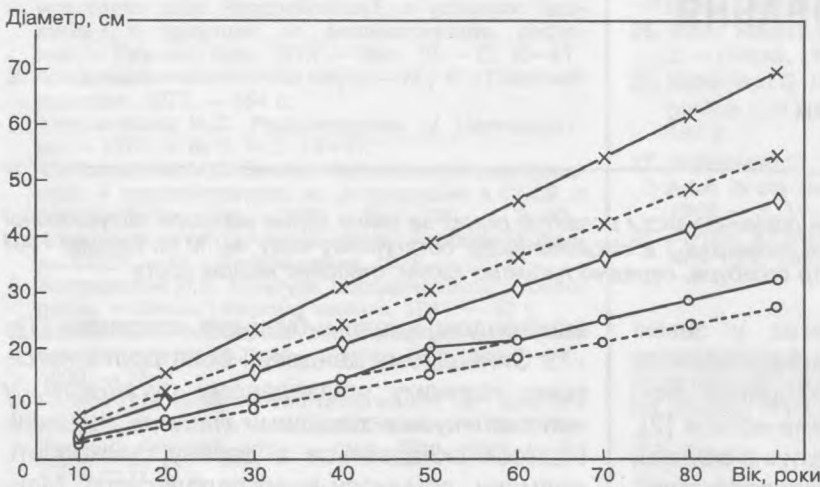

РИС. 2. Модель росту діаметра стовбура на висоті 1,3 м 90-річних дерев маклюри у НБС НАН України та Синицькому дендрарії Уманського лісництва

у них зменшуються проекція крони і діаметр стовбура. Саме завдяки гарній, розлогій кроні неправильної форми, деревині, листю, плодам, схожим на апельсин, маклюра має високу декоративність.

На основі отриманих даних з метою порівняння росту та діаметра стовбура маклюри

на висоті 1,3 м від ґрунту було складено графіки (рис. 1, рис. 2). Математична обробка даних методом кореляційного аналізу [2] дала змогу встановити, що коефіцієнт кореляції є близьким до одиниці, — зв'язок прямий і тісний; критерій вірогідності розрахунковий є більшим за теоретичний — зв'язок вірогідний

Ріст, діаметр стовбура, середньої проекції крони *Maclura pomifera* (Raf.) Schneid. у НБС НАН України та Синицькому дендрарії Уманського лісництва

Дерева	Висота, м			Діаметр стовбура, м			Діаметр середньої проекції крони, м		
	min	mid	max	min	mid	max	min	mid	max
<i>НБС НАН України</i>									
50-річні	5,0	6,5	8,5	20,0	28,8	43,5	4,1	7,01	8,2
90-річні	9,0	11,7	15,0	32,0	46,0	69,0	7,2	12,6	14,4
<i>Синицький дендрарій</i>									
50-річні	6,0	8,7	9,5	15,0	20,0	30,0	3,0	4,5	6,0
90-річні	10,8	15,7	17,0	27,0	32,0	54,0	5,4	8,0	10,8

на найвищих рівнях довірчої ймовірності. Отже, можна зробити висновок: статистичні дані підтверджують залежність росту, діаметра стовбура, середньої проєкції крони маклюри від ґрунтово-кліматичних умов місцезростання рослин, відстані між ними, освітленості.

1. Гордиенко И.И., Рубцов Л.И. Деревья и кустарники. — Киев : Наук. думка, 1974. — 587 с.
2. Мойсейченко В.Ф. Основы научных исследований. — Киев : НМК ВО, 1992. — 362 с.

Надійшла 04.09.2000

СПРАВНЕНИЕ РОСТА И РАЗВИТИЯ MACLURA POMIFERA (RAF.) SCHNEID. В НАЦИОНАЛЬНОМ БОТАНИЧЕСКОМ САДУ им. Н.Н. ГРИШКО НАН УКРАИНЫ И СИНИЦКОМ ДЕНДРАРИИ МЕТОДОМ МОДЕЛИРОВАНИЯ

В.А. Витенко

Дендрологический парк "Софиевка"
НАН Украины, Украина, Умань

С помощью метода моделирования проведено сравнение роста и развития разных по возрасту деревьев

маклюры яблоконосной в Синицком дендрарии Уманского лесничества и в Национальном ботаническом саду им. Н.Н. Гришко НАН Украины. Установлены высота, диаметр ствола, средняя проекция кроны, созданы модели роста.

COMPARISON OF GROWTH AND DEVELOPMENT OF MACLURA POMIFERA (RAF.) SCHNEID. IN THE M.M. GRISHKO NATIONAL BOTANICAL GARDENS AND SYNITSA DENDROLOGICAL PARK USING THE METHOD OF MODELING

V.A. Vitenko

Dendrological park *Sofiivka*, National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Uman

A comparison of growth and development of *Maclura* trees, different in age in Synitsa dendrological park and National Botanical Gardens was carried out, using the method of modeling. As a result the height, average projection of the crown have been established, and the models have been made.

БІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАСІННЯ SECURINEGA SUFFRUTICOSA (PALL.) REHD. В УМОВАХ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Л.А. КОЛДАР

Дендрологічний парк "Софіївка" НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

Досліджено залежність схожості насіння секуриноги куцистої від строків збирання і температурного режиму проростання. Встановлено, що оптимальним строком збирання насіння є кінець жовтня — початок листопада.

Насінневий спосіб розмноження — один з основних шляхів відродження деревних рослин. Вирощені із насіння рослини мають більшу енергію росту, дають високий декоративний ефект, а вирощені в умовах інтродукції краще пристосовуються до нових умов середовища [1, 2], тому у разі розмноження рослин насінневим способом в умовах інтродукції велике значення має якість насіння.

До маловідомих специфічних інтродуцентів Правобережного Лісостепу України належить секуринога куциста — *Securinega suffruticosa* (Pall.) Rehd. Батьківщина рослини — помірний пояс Південної Америки, Вест-Індія, Японія, Китай, південь Далекého Сходу. У природних умовах України ця рослина не росте, а в умовах культури трапляється лише в садах і парках.

Цінність секуриноги полягає в її фармакологічних, декоративних і протиерозійних властивостях. Секуроинега — це оригінальний ажурний куц, заввишки 1,5—3 м, з численними прямими і тонкими гілками, який інтенсивно росте, цвіте, дає високий урожай

плодів. Суцвіття розташовані на пагонах 2—3-річного віку. Насіння характерне своїми дрібними розмірами: плід — округлолопатева тригніздова коробочка з шістьма насіннями всередині становить 4,5—5,5 мм, насінина — 1—1,5 мм.

Вивчення біоморфологічних особливостей насіння секуриноги, які в літературі висвітлені недостатньо, для успішної інтродукції має всебічне як теоретичне, так і практичне значення.

Одним із важливих моментів у культурі секуриноги є період збирання насіння, адже належить вона до рослин, у яких плоди розтріскуються і насіння швидко висипається, що утруднює його збирання.

Літературні дані свідчать, що під впливом умов навколишнього середовища, в які потрапляє насіння після дозрівання, у рослин формуються різні потреби до температурного режиму: у деяких рослин насіння опадає у літньо-осінній період, у інших — взимку, а інколи — навесні, незадовго до танення снігу.

За нашими спостереженнями, в умовах дендропарку "Софіївка" НАН України у насіння секуриноги куцистої такий період настає, коли температура повітря вночі до-

сягає 0—4 °С, а вдень підвищується до 10—15 °С. Плоди, в яких є насіння, мають особливий тип будови — плід-регму, що розділяється на гнізда, які з силою розкриваються вентрально і викидають насіння [3]. Тому важливо чітко визначити час збирання, врахувавши можливість повного досягання плодів.

Зібраному насінню повинні бути властиві високоякісні показники: енергія проростання, схожість, чистота, маса 1000 насінин, маса 100 проростків, що забезпечують одержання якісного посадкового матеріалу. Для визначення цих показників у насіння секуринеги куцистої ми здійснювали досліди з пророщування насіння у термостатах за умов лабораторії. Масу 1000 насінин, схожість, енергію проростання визначали відповідно до ДСТУ 13056.4—67, 13056.7—68, 13056.6—75. Для роботи використовували насіння, зібране у різні строки — 15.X, 22.X та 3.XI і визначали вплив на якісні показники насіння секуринеги (табл. 1). Аналізуючи масу 1000 насінин, можна зазначити, що найкращі результати одержано у разі пізніх

строків збирання насіння. Так, маса 1000 насінин, зібраних 15.X, становить 2,7 г, тоді як 22.X — 3,1 г, а 3.XI — 3,3 г.

Пряма корелятивна залежність спостерігається між строками збирання насіння та енергією проростання, лабораторною схожістю, масою 100 проростків.

Оскільки секуринега належить до рослин, які за природних умов розпочинають ріст і розвиток, коли температура повітря становить 20 °С, то за лабораторних умов у термостатах було закладено дослід з визначення впливу температурного режиму 21; 23; 25 °С на схожість насіння. У чашки Петрі було висіяно по 100 шт. насінин, які збирали у різні строки: 15.X, 22.X та 3.XI. Дослід закладено у 3-кратній повторності. Визначено кількість пророслих насінин за різних температур та залежність строків проростання від строків збирання (табл. 2).

Аналіз даних табл. 2 свідчить, що оптимальним режимом для проростання насіння секуринеги куцистої є 23—25 °С, що відповідає природним температурним умовам, в яких відбувається проростання насіння.

ТАБЛИЦЯ 1. Біоморфологічна характеристика насіння секуринеги куцистої у дендропарку “Софіївка” НАН України, що зібране восени 1999 р.

Дата	Маса 1000 шт., г	Енергія проростання, %	Лабораторна схожість, %	Маса 100 проростків, г	З непророслих, %			
					Всього	Здорові	Загнилі	Порожні
15.X	2,7	46	66	1,1	34	11	12	11
22.X	3,1	49	65	1,1	35	13	10	12
3.XI	3,3	52	75	1,3	25	9	12	4

ТАБЛИЦЯ 2. Динаміка лабораторної схожості насіння секуринеги куцистої у дендропарку “Софіївка” НАН України, що зібране восени 1999 р.

День обліку	15.X			22.X			3.XI		
	21 °С	23 °С	25 °С	21 °С	23 °С	25 °С	21 °С	23 °С	25 °С
5-й	19*	17	21	23	21	23	20	24	28
7-й	20	19	23	20	23	25	28	26	27
10-й	17	17	18	16	11	15	16	15	17
15-й	2	9	7	4	8	5	8	9	6
20-й	1	7	—	—	1	—	1	—	—
25-й	1	—	—	—	—	—	—	—	—
30-й	1	—	—	—	—	—	1	—	—
Усього	61	69	69	63	64	68	74	74	78

* Кількість пророслих насінин, %.

Таким чином, нами встановлено: строки збирання насіння секуринеги кущистої мають вплив на його якісні показники: масу 1000 насінин, енергію проростання, схожість, масу 100 проростків. Найефективніший результат одержано у разі збирання 3.XI, що вказує на повне досягання плодів. Проте час збирання насіння в різні роки може змінюватися залежно від температурних умов навколишнього середовища.

Отримані нами дані стосовно лабораторної схожості вказують на її пряму залежність від температури проростання і можуть бути використані при розмноженні цієї рослини.

1. Гладкий Н.П. Питомник декоративных деревьев и кустарников. — М.; Л.: Сельхозиздат, 1954. — 280 с.
2. Гордиенко М.И., Гордиенко Н.М., Рыбак В.А. Вейгелы и кольвия, использование в культуре. — Киев, 1996. — 168 с.
3. Тахтаджян А.Л. Происхождение и расселение цветковых растений. — Л.: Наука, 1970. — 146 с.

Надійшла 30.08.2000

БИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЕМЯН SECURINEGA SUFFRUTICOSA (PALL.) REHD. В УСЛОВИЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ

Л.А. Колдар

Дендрологический парк "Софиевка" НАН Украины, Украина, Умань

Исследована зависимость всхожести семян секуринеги полукустарниковой от сроков уборки и температурного режима проростания. Установлено, что оптимальный срок сбора семян — конец октября — начало ноября.

BIOLOGICAL PECULIARITIES OF THE SEEDS OF SECURINEGA SUFFRUTICOSA (PALL.) REHD. UNDER THE CONDITIONS OF THE RIGHT BANK FOREST STEPPE ZONE OF UKRAINE

L.A. Koldar

Dendrological park Sofiivka, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Uman

The correlation between seed germination of Securinega suffruticosa (Pall.) Rehd. and harvest dates as well as temperature conditions of its germination was studied. The end of October and beginning of November were found to be optimum harvest dates.

УДК 631.525:582.734.2

СОСТОЯНИЕ ПОКОЯ У ЖИМОЛОСТЕЙ, ИНТРОДУЦИРОВАННЫХ В СТЕПНУЮ ЗОНУ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ

С.В. РУРА, В.Ф. ОПАНАСЕНКО

Ботанический сад Днепропетровского государственного университета
Украина, 49010 Днепропетровск, пер. Научный, 13

Установлено, что жимолости, интродуцированные в степную зону Украины, входят в состояние глубокого покоя во второй—третьей декадах августа, вегетативная сфера почек выходит из него в октябре с наступлением осеннего листопада, в основном одновременно у всех изучаемых таксонов. Генеративная сфера почек выходит из этого состояния с декабря по февраль, с наступлением устойчивого понижения температуры воздуха.

В условиях климата умеренного пояса у многолетних растений наблюдаются сезонная периодичность морфофизиологических явлений, смена периодов роста и покоя, являющаяся наследственно закрепленным свойством. Фаза покоя обеспечивает выживание растений в зимний период, поэтому ее изучению посвящены исследования авторов начиная с конца XIX в. и по настоящее время [1—5].

Установлено, что фаза покоя неоднородна: в ней выделяются периоды глубокого и вынужденного покоя. В состоянии глубокого покоя формируется в основном зимостойкость растений, а почки прочно удерживаются от прорастания. При вынужденном покое происходит снятие внутреннего тормоза роста, и инактивность растений становится зависимой от внешних условий [5]. В степной зоне Правобережной Украины, где зимы характеризуются значительными колебаниями температур, изучение состояния покоя у жимолостей имеет научное и практическое значение как одного из показателей степени адаптации интродуцентов в новых условиях существования.

Объектом исследования послужили 30 таксонов, в том числе 18 видов, 3 разновидности, 6 форм и 3 гибрида. Один вид относится к секции *Isoxylosteum* Rehd., 7 — к секции *Isica* Rehd., 10 видов и все остальные таксоны — *Coeloxylosteum* Rehd.

Время входа растений в состояние глубокого покоя и выхода из него определяли методом механической дефолиации побегов у растений на экспозиционных участках (июль—август) и на срезанных ветвях 1—2-летних приростов (май — январь), помещенных в лабораторию [5].

В результате проведенных экспериментов установлено, что в условиях экспозиционных участков почки на ветвях, подвергшихся механической дефолиации, не распускаются. Ингибирующее влияние, вероятно, оказывают высокие температуры и низкая относительная влажность воздуха в первом варианте опыта. Косвенным подтверждением этому может служить факт распускания почек на ветках, срезанных с тех же растений и в те же сроки, но помещенных в лабораторные условия (табл. 1, 2).

Как видно из табл. 1, даты начала распускания заложившихся почек перед входом в фазу глубокого покоя у изучаемых жимоло-

© С.В. РУРА, В.Ф. ОПАНАСЕНКО, 2000

ТАБЛИЦА 1. Определение времени входа жимолостей в состояние глубокого покоя по опытам, произведенным в разное время с мая по август

Вид	31.V	16.VI	5.VII	19.VII	6.VIII	19.VIII	31.VIII
<i>L. canadensis</i> Marsh	13.VI *	26.VI	12.VII	4.VIII	11.VIII	26.VIII	—
<i>L. ferdinandi</i> Franch.	13.VI	29.VI	13.VII	3.VIII	13.VIII	24.VIII	—
<i>L. olgae</i> Rgl. et Schmalh.	15.VI	25.VI	11.VII	29.VIII	17.VIII	24.VIII	—
<i>L. caucasica</i> Pall.	—	—	12.VII	1.VIII	31.VIII	18.IX	—
<i>L. conjugialis</i> Kellogg	—	25.VI	12.VII	5.VIII	13.VIII	22.VIII	—
<i>L. nigra</i> L.	—	26.VI	12.VII	30.VII	12.VIII	6.IX	—
<i>L. orientalis</i> Lam.	—	—	—	6.VIII	16.VIII	30.VIII	10.IX
<i>L. floribunda</i> Boiss. et Buchse	—	27.VI	12.VII	30.VII	16.VIII	27.VIII	—
<i>L. korolkovii</i> Stapf	—	26.VI	12.VII	27.VII	16.VIII	7.IX	—
<i>L. micrantha</i> Trautv. ex Rgl.	—	29.VI	13.VII	3.VIII	16.VIII	3.IX	—
<i>L. tatarica</i> L.	—	—	—	3.VIII	17.VIII	—	—
<i>L. tatarica</i> var. <i>parvifolia</i> Jaeg.	—	—	—	1.VIII	19.VIII	13.IX	22.IX
<i>L. tatarica</i> f. <i>angustifolia</i> Kirchn.	—	—	15.VII	6.VIII	12.VIII	26.VIII	12.IX
<i>L. tatarica</i> f. <i>elegans</i> Carr.	—	—	16.VII	3.VIII	19.VIII	30.VIII	—
<i>L. tatarica</i> f. <i>rosea</i> Rgl.	—	—	17.VII	5.VIII	18.VIII	12.IX	—
<i>L. chrysantha</i> Turcz.	—	—	—	29.VII	16.VIII	31.VIII	20.IX
<i>L. deflexicalyx</i> var. <i>xerocalyx</i> (Diels) Rehd.	—	27.VI	15.VII	1.VIII	19.VIII	31.VIII	—
<i>L. demissa</i> Rehd.	—	27.VI	10.VII	27.VII	13.VIII	25.VIII	10.IX
<i>L. gibbiflora</i> (Rupr.) Dipp.	14.VI	25.VI	14.VII	30.VII	15.VIII	29.VIII	—
<i>L. maackii</i> Maxim.	—	—	17.VII	6.VIII	16.VIII	15.IX	—
<i>L. maackii</i> f. <i>podocarpa</i> Rehd.	—	—	—	6.VIII	16.VIII	—	—
<i>L. morrowii</i> A. Gray	15.VI	26.VI	16.VII	3.VIII	15.VIII	7.IX	—
<i>L. ruprechtiana</i> Rgl.	—	—	12.VII	1.VIII	13.VIII	31.VIII	—
<i>L. ruprechtiana</i> var. <i>calvescens</i> Rehd.	—	—	17.VII	6.VIII	19.VIII	13.IX	—
<i>L. amoema</i> Zabel	—	27.VI	15.VII	1.VIII	13.VIII	30.VIII	—
<i>L. bella</i> Zabel	—	—	13.VII	3.VIII	15.VIII	30.VIII	—
<i>L. bella</i> f. <i>atrorosea</i> Zabel	—	—	—	4.VIII	13.VIII	—	—
<i>L. b. f. candida</i> Zabel	—	—	—	4.VIII	13.VIII	25.VIII	—
<i>L. notha</i> Zabel	—	—	—	—	17.VIII	6.IX	—

* Дата распускания почек.

стей существенно различаются. В конце мая распускаются почки у видов секции *Isica* (*Zonicera canadensis* Marsh, *L. ferdinandi*, Franch, *L. olgae* Rgl. et Schmalnh.), за исключением видов, относящихся к подсекции *Rhodanthae* Maxim., и у 2 видов секции *Coeloxylosteum* подсекции *Ochranthae* (Zabel) Rehd. (*L. gibbiflora*, *L. morrowii*). В середине июня это отмечено у вышеуказанных таксонов и у большинства видов подсекции *Tatarica* Rehd. (*L. floribunda*, *L. korolkovii*, *L. micrantha*) и небольшого количества жимолостей других секций и подсекций — всего у 13 таксонов. В начале июля распускание почек наблюдается у 21 таксона, в середине этого месяца — у 29 и к началу августа завершается процесс дифференциации почек, в результате чего почки всех таксонов распускаются. Исключением является *L. myrtilloides*, почки которой не распускаются

ни в лаборатории, ни в открытом грунте. Независимо от сроков начала распускания заложившихся почек, которые, вероятно, определяются временем завершения их дифференциации, вход жимолостей в состояние глубокого покоя происходит в сжатые сроки — во второй—третьей декадах августа в преддверии осеннего понижения температуры воздуха. В сентябре жимолости находятся в глубоком покое, из которого начинают выходить в октябре с наступлением осеннего листопада (табл. 2).

У 4 видов отмечены некоторые особенности: *Lonicera canadensis* и *L. ruprechtiana* завершают глубокий покой в сентябре; у *L. orientalis* и *L. demissa* в сентябре почки набухают и появляется зеленый конус. По-видимому, глубокий покой, в полном значении этого понятия, у них отсутствует. Систематически эти жимолости принадлежат к сек-

ТАБЛИЦА 2. Определение времени выхода жимолостей из состояния глубокого покоя по опытам, произведенным в разное время с сентября по январь (продолжительность опыта в каждом варианте 30 дней)

Вид	9.IX	28.IX	14.X	4.XI	1.XII	4.I	19.I
<i>L. myrtilloides</i> Purpus	—	—	3.XI*—9.XI**	19.XI*— 23.XI**	5.XII*—11.XII**— 13.XII***	8.I*—10.I**— 13.I***	24.I*—27.I**— 31.I***
<i>L. canadensis</i> Marsh	—	14.X*	29.X—1.XI	11.XI—19.XI	3.XII—9.XII	6.I—8.I	22.I—26.I
<i>L. ferdinandi</i> Franch.	—	—	28.X—3.XI	9.XI—15.XI	3.XII—8.XII	4.I—8.I—11.I	22.I—26.I—29.I
<i>L. olgae</i> Rgl. et Schmalh.	—	—	—	18.XI—30.XI	5.XII—8.XII	—	23.I—25.I
<i>L. caucasica</i> Pall.	—	—	9.XI	23.XI	—	9.I—10.I	27.I—1.II—4.II
<i>L. conjugialis</i> Kellogg	—	—	28.X—3.XI	13.XI—21.XI	5.XII—8.XII	6.I—8.I	24.I—26.I
<i>L. nigra</i> L.	—	—	28.X—2.XI	13.XI—18.XI	7.XII—10.XII	7.I—11.I	24.I—26.I
<i>L. orientalis</i> Lam.	20.IX*	14.X*	27.X—3.XI	23.XI—1.XII	7.XII—11.XII	7.I—9.I	23.I—27.I
<i>L. floribunda</i> Boiss. et Buchse	—	—	11.XI—18.XI	21.XI—25.XI	6.XII—9.XII	9.I—11.I	26.I—29.I—1.II
<i>L. korolkovii</i> Stapf	—	—	1.XI—3.XI	13.XI—18.XI	4.XII—11.XII	7.I—11.I	24.I—29.I—31.I
<i>L. micrantha</i> Trautv. ex Ral.	—	—	6.XI	16.XI—20.XI	3.XII—10.XII	7.I—10.I—12.I	25.I—30.I—1.II
<i>L. tatarica</i> L.	—	—	27.X—29.X	11.XI—16.XI	3.XII—9.XII— 10.XII	6.I—9.I—12.I	23.I—26.I—29.I
<i>L. tatarica</i> var. <i>parvifolia</i> Jaeg.	—	—	2.XI—9.XI	11.XI—19.XI	3.XII—10.XII	5.I—9.I	23.I—26.I
<i>L. tatarica</i> f. <i>an-</i> <i>gustifolia</i> Kirchn.	—	—	29.X—6.XI	13.XI—17.XI	3.XII—8.XII	—	23.I—27.I—30.I
<i>L. tatarica</i> f. <i>eleg-</i> <i>ans</i> Carz.	—	—	29.X—3.XI	9.XI—15.XI	3.XII—8.XII	7.I—11.I	26.I—28.I—31.I
<i>L. tatarica</i> f. <i>rosea</i> Rol.	—	—	3.XI—13.XI	20.XI—23.XI	7.XII—10.XII— 11.XII	9.I—12.I—13.I	25.I—29.I—31.I
<i>L. chrysantha</i> Turcz.	—	—	28.X—2.XI	11.XI—18.XI	3.XII—11.XII— 14.XII	5.I—9.I—12.I	25.I—28.I—31.I
<i>L. deflexicalyx</i> var. <i>xerocalyx</i> (Diels) Rehd.	—	—	29.X—3.XI	23.XI—25.XI	7.XII—11.XII— 14.XII	6.I—9.I—14.I	25.I—29.I—5.II
<i>L. demissa</i> Rehd.	17.IX*	5.X	26.X*— 29.X**	8.XI*— 11.XI**	2.XII*—7.I**	6.I*—8.I**	22.I*—25.I**
<i>L. gibbiflora</i> (Rupr.) Dipp.	—	—	29.X—3.XI	13.XI—19.XI	4.XII—10.XII	7.I—9.I— 11.I***	23.I—25.I
<i>L. maackii</i> Maxim.	—	—	3.XI	—	—	8.I	26.I
<i>L. maackii</i> f. <i>podo-</i> <i>carpa</i> Rehd.	—	—	1.XI—6.XI	—	3.XII—9.XII	—	23.I—26.I
<i>L. morrowii</i> A. Gray	—	—	27.X—29.X	11.XI—18.XI	3.XII—8.XII	6.I—9.I—11.I	24.I—27.I— 1.II***
<i>L. nummularifolia</i>	—	—	—	—	11.XII	—	—
<i>L. ruprechtiana</i> Rol.	28.IX*	8.X	3.XI—6.XI	20.XI	3.XII—12.XII— 13.XII	6.I—8.I—9.I	23.I—27.I—2.II
<i>L. ruprechtiana</i> var. <i>calvescens</i> Rehd.	—	—	3.XI—6.XI	25.XI	3.XII—11.XII	—	23.I—27.I—31.I
<i>L. amoema</i> Zabel	—	—	31.X—4.XI	13.XI—18.XI	3.XII—10.XII— 14.XII	6.I—10.I—13.I	23.I—27.I—29.I
<i>L. bella</i> Zabel	—	—	29.X—3.XI	—	6.XII—10.XII— 11.XII	6.I—11.I—12.I	26.I—29.I—31.I
<i>L. bella</i> <i>atrorosea</i> Zabel	—	—	3.XI—11.XI	20.XI	5.XII	7.I—9.I	24.I—28.I—30.I
<i>L. bella</i> f. <i>candida</i> Zabel	—	—	28.X—1.XI	11.XI—16.XI	3.XII—8.XII	—	23.I—27.I—30.I
<i>L. notha</i> Zabel	—	—	3.XI—6.XI	13.XI—18.XI	3.XII—8.XII— 14.XII	6.I—8.I—12.I	22.I—26.I—29.I

* Появление зеленого конуса. ** Начало роста побегов. *** Начало разворачивания цветочных почек.

ции *Isica* подсекции *Rhodanthae* и секции *Coeloxylosteum*, подсекции *Ochranthae*.

Вегетативная сфера почек жимолостей для завершения фазы глубокого покоя в отрицательных температурах не нуждается, однако выход ее из состояния покоя в зимний период ускоряется. Так, в октябре—ноябре почки начинают распускаться на 16-й день после начала опыта, в декабре—январе — на 5-й.

Выход из покоя генеративной сферы почек начинается в декабре с наступлением устойчивого понижения температуры воздуха. Чем длительнее действие отрицательных температур, тем скорее идет процесс разворачивания почек: в декабре эта фаза наступает через 9—13 дней, в январе — через 5—9 после начала опыта. Отсутствие распускания цветочных почек у *Lonicera demissa* и *L. maackii* объясняется слабым цветением модельных растений, а у жимолостей секции *Isica* — его полным отсутствием. Чем западнее расположены естественные ареалы интродуцентов, тем позже из состояния покоя выходит генеративная сфера почек. Рано разворачиваются цветочные почки у гибридов. Скорость распускания почек в осенне-зимней динамике позволяет проследить ритмику развития жимолостей для оценки уровня готовности их к новому периоду вегетации.

Следовательно, по результатам проведенных опытов можно прийти к таким выводам:

1. Изучаемые жимолости в условиях Правобережного Приднепровья независимо от их географического происхождения и систематического положения рано и в короткий срок (вторая—третья декады августа) входят в фазу глубокого покоя, которую завершают в октябре с наступлением осеннего листопада.

2. Вегетативная сфера почек выходит из состояния покоя практически одновременно у всех таксонов. Разворачивание цветочных почек растянуто с декабря по февраль. У четырех видов отмечены небольшие отклонения при прохождении периода глубокого покоя, которые, однако, не сказываются на их зимостойкости.

3. Практически все изучаемые жимолости вполне зимостойки и морозоустойчивы в

районе интродукции. Исключением является *Lonicera maackii* f. *podocarpa* Rehd., подмерзающая при необычно длительном периоде вегетации (до 12.XII 1997 г.). Устойчивость данной жимолости не столько определяется глубиной и продолжительностью покоя, сколько неподготовленностью побегов к зиме.

1. Генкель П.А., Окнина Е.З. Состояние покоя и морозоустойчивость плодовых растений. — М.: Наука, 1964. — 224 с.
2. Пояркова А.И. О соотношении между глубиной зимнего покоя, превращением запасных веществ и холодоустойкостью у древесных растений // Тр. Ленингр. о-ва естествоиспытателей. — 1924. — 54, вып. 3. — С. 91—109.
3. Сергеев Л.И., Сергеева К.А., Мельников В.К. Морфофизиологическая неоднородность и зимостойкость древесных растений. — Уфа: Изд-во АН СССР, 1961. — 224 с.
4. Сергеев Л.И. Годичные морфофизиологические ритмы и зимостойкость древесных растений // Физиология и экология древесных растений (Свердловск). — 1968. — Вып. 62. — С. 9—15.
5. Сергеева К.А. Физиологические и биохимические основы зимостойкости древесных растений. — М.: Наука, 1971. — 172 с.

Надійшла 19.09.2000

СТАН СПОКОЮ У ЖИМОЛОСТЕЙ, ІНТРОДУКОВАНИХ У СТЕПОВУ ЗОНУ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

С.В. Рура, В.Ф. Опанасенко

Ботанічний сад Дніпропетровського державного університету, Україна, Дніпропетровськ

Встановлено, що жимолості, інтродуковані у степову зону України, входять у стан глибокого спокою у другій—третьій декадах серпня, вегетативна сфера бруньок виходить з нього у жовтні, з настанням осіннього листопаду, в основному одночасно у всіх таксонів, що вивчаються. Генеративна сфера бруньок виходить з цього стану з грудня по лютий, з настанням постійного зниження температури повітря.

REST CONDITION OF HONEYSUCKLES INTRODUCED TO STEPPES OF RIGHT-BANK UKRAINE

S.V. Rura, V.F. Opanasenko

Dnepropetrovsk Botanical Gardens, Ukraine, Dnepropetrovsk

The woodbine introduced into steppe zone of Ukraine come to state of deep rest on the second-third decade of August. Vegetative sphere of buds leaves the rest state mainly simultaneously in October at the time of fall of the leaf, generative sphere of buds leave this state since December to February at the time of steady decrease of air temperature.